

ตอนที่สองเป็นตัวอย่างของ ฉันทพจน์คำเนอรกลอน ๔ เช่น

บ เห็นนกรเริมอื่นโองการ ว่างนเอยวาน
มาช่วยท่างโลกา ๒

ฉันทพจน์ คือ ภาพยั้งนั้งเองและไค้แยกประเภทละเอียกกว่าที่ปรากฏในปัจจุบันเป็น คำเนนกลอน ๕ และ คำเนนกลอน ๔ ประเภทแรกแบ่งเป็น ๓ วรรค วรรคแรกมี ๗ คำ วรรคที่ ๒ มี ๕ คำ วรรคที่ ๓ มี ๖ คำ รวมบทหนึ่งมี ๑๘ คำ หรือจินตคามติเรียก ๑๘ ห่านุก ประเภทที่สองแบ่งเป็น ๓ วรรคเช่นกัน แต่คำในแต่ละวรรคไม่เท่ากับประเภทแรกคือ วรรคที่ ๑ มี ๖ คำ วรรคที่ ๒ มี ๔ คำ วรรคที่ ๓ มี ๖ คำ รวมบทหนึ่งมี ๑๖ คำ เหมือนภาพยั้งยั้งปัจจุบัน ที่เรียกว่าคำเนนกลอน ๕ และคำเนนกลอน ๔ คงหมายถึงจำนวนคำในวรรคที่สอง

ตอนที่สามเป็นตัวอย่างของ รัตนมาลาฉันท เช่น

สววมชีพข้าไหงจ สมเค็จเคชฎาแสดง
ชุนนั้งนั้งเข้มแขง ลูกรักษารพนาสุร ๓

ตอนที่สี่เป็นตัวอย่างของ มณีรัตนฉันท เช่น

เสียองคเสียโอ ศูริยฉิมทังลงกา
เสียชญาศึโยธา เสียพ็องแลลูกหลาน ๔

ตอนที่สามและสี่จินตคามติว่าเป็นฉันทแต่ไม่เคร่งครัดเรื่องครุหลุ ลักษณะจึงเหมือนภาพยั้งยั้ง คำประพันธ์ที่ไม่เคร่งครัดฉันทลักษณะมีอยู่ในงานเขียนสมัยใกล้เคียง

๒ พระโหราธิบดี, เรื่องเคิม, หน้า ๖๔.

๓ เรื่องเคียวกัน, หน้า ๗๒.

๔ เรื่องเคียวกัน, หน้า ๗๓.

กัน เช่น สมุทรวินิจฉัย เป็นต้น รามเกียรติ์คำฉันท์นี้ไม่มีเพลงหน้าพาทย์ประกอบ อาจเนื่องด้วยคัดมาบางส่วนไม่จบตอน

๑.๒ เนื้อเรื่อง

เมื่อเทียบกับรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก^๕ แล้วจะเห็นว่าโครงเรื่องใหญ่เหมือนกัน มีส่วนที่แตกต่างกันอยู่บางประการตรงรายละเอียด ตอนพระอินทร์ให้นำราชรถมาถวายพระรามนั้นรามเกียรติ์คำฉันท์เป็นพระมาตลีลงมาที่สนามรบ เรื่องราวตอนนี้รามเกียรติ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมี ๒ ครั้ง ความคลาดเคลื่อนกันกับรามเกียรติ์คำฉันท์กล่าวคือ ครั้งแรกพระมาตลีเป็นผู้นำราชรถมาถวายพระรามตอนข้ามสมุทร และครั้งที่สองพระวิษณุกรรมเป็นผู้นำเวchyนต์มาถวายกลางสนามรบเมื่อศึกทศกัณฐ์

ตอนพระรามพระลักษมณ์ติดตามนางสีดา ในรามเกียรติ์คำฉันท์เป็นการพรรณนาความรู้สึกของตัวละครกับธรรมชาติเป็นทำนองนิราศโดยใช้นกเป็นสื่อถึงบุคคลที่รัก รามเกียรติ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกกล่าวถึงนกเช่นกันแต่เป็นการเทียบชื่อนกกับกิริยาอาการของตัวละคร ไม่มีอารมณ์สะเทือนใจเหมือนในรามเกียรติ์คำฉันท์

ตอนศึกอินทรีชิต เป็นคำกราบทูลของพิเภกต่อพระรามาว่าผู้ที่ยกทัพมาครั้งนี้คืออินทรีชิต และกล่าวถึงฤทธิ์ของอินทรีชิตว่าปราบได้ทั้งฟ้าดิน ทำนองเดียวกันกับบทละครรามเกียรติ์ ในรามเกียรติ์คำฉันท์มีการออกนามอินทรีชิตว่า มหาบาศ ซึ่งไม่พบในรามเกียรติ์ฉบับอื่น ๆ ของไทยเลย

^๕ บทละคร เรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นรามเกียรติ์ที่มีเนื้อความสมบูรณ์ที่สุดของไทยจึงครอบคลุมเนื้อเรื่องในรามเกียรติ์คำฉันท์หรือในบทโขนอื่น ๆ ได้ทั้งหมด

ตอนพิภอกรวญถึงทศกัณฐ์ กลางถึงผลของสงครามว่าต้องเสียวงศ์อสูร และ
นึกถึงความหลังว่าตกทานแล้วทศกัณฐ์ไม่ยอมฟัง กลับโกรธและขับไล่ตนออกจากเมือง
เนื้อความเหมือนรามเกียรติ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและการดำเนิน
ความก็เหมือนกันด้วย รามเกียรติ์คำฉันท์ว่า

เสียวงศ์เสียวไธ	ศูริยฉิมทั้งลงกา
เสียวญาคีโยธา	เสียวพี่น้องแลลูกหลาน
เพราะเหตุมานะ	แต่อำเภอดังการ
ใจโลกเผาผลาญ	ดูทานถูกก็ฉิบหาย
ข้าห้ามข้าเตือนพี่	แลมิฟังคำน้องชาย
นับนิ้วมึงคมถวาย	กล่าวให้ชอบบ่ยอมยิน
ซึ่งเคียดขับข้าหนี	นิราสร้างพระภูมินทร์
เจียรจากเจ้าแผ่นดิน	รอบรูปกาลใจกล ๖

รามเกียรติ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกว่า

จึงเสียวงศ์เสียวไธสวรรยา	เสียวสุริยวงศ์พรหมาน
เสียวทั้งลงกาอาณาจักร	เสียวพวกพลยักษ์ทวยหาญ
เพราะความมานะอวดการ	ต่อพระอวตารฤทธิไกร
ฝันร้ายน้องทวยทูลห้าม	จะฟังความบ้างก็หาไม่
กริ้วโกรธขับเสียวจากเวียงชัย	จึงได้ไกลบาทนิราศมา ๗

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชนิพนธ์ทละคร เรื่อง
รามเกียรติ์อาจิไซรามเกียรติ์คำฉันท์เป็นฉบับสอบทานด้วยฉบับหนึ่ง

๖ พระโหราธิบดี, จินตคามณี (พระนคร: บรรณาคาร, ๒๕๑๔), หน้า ๗๓.

๗ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ เล่ม ๓ (พระนคร:
คลังวิทยา, ๒๕๐๔), หน้า ๕๑๗.

๑.๓ ภาษา

รามเกียรติ์คำฉันท์มีภาษาเก่าอยู่ เช่น ตู สู เผื่อ ท่างล แก้วกับคน
ครหวน เป็นคน คำเหล่านี้จะพบในวรรณคดีเก่า ๆ เล่มอื่นอีกคือ มหาชาติคำหลวง
ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ แสดงว่าคงแต่งในระยะใกล้เคียงกัน นอกจากนี้ยังมี
มีการเล่นคำ เล่นสัมผัส โดยเฉพาะสัมผัสอักษร เช่น

"บัคนั้นอินทราชิบคี ไช้เทพสารดี" ๘

"สุรักเร่งเร็วรอนมา" ๙

"พี่น้องพินาศหัวใจ" ๑๐

"ปลอมปลนฟ้าปราบคินคด" ๑๑

"ซึ่งเคียดขับข่าหนี" ๑๒

หรือเล่นคำ "เสียบ"

เสียบองคเสียบไอ สูริยจับทั้งลงกา

เสียบญาติโยชา เสียบพี่น้องแลลูกหลาน ๑๓

มีการแผลงคำเพื่อให้ได้สัมผัส เช่น ธิปุ เป็น ธิปุร

๘ พระโหราธิบดี, จินกามณี (พระนคร: บรรณาการ, ๒๕๑๔), หน้า ๖๘.

๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

๑๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐.

๑๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

๑๒ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๑๓ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

รามเกียรติ์คำฉันท์เป็นบทพากย์รามเกียรติ์สำนวนแรกที่เหลืออยู่ของไทย น่าเสียดายว่าต้นฉบับไม่สมบูรณ์จึงศึกษาได้ไม่มากนัก อย่างไรก็ตามจะเห็นว่ารามเกียรติ์คำฉันท์ชั้นนี้ผู้แต่งคงมีความรู้เพราะใช้ถ้อยคำอย่างประณีตและสามารถแต่งได้ถูกบัญญัติสมัยนั้น พระโหราธิบดีจึงนำมาเป็นตัวอย่างในการแต่งคำประพันธ์ถึง ๔ ตอนด้วยกัน

๒. รามเกียรติ์คำพากย์

รามเกียรติ์สำนวนนี้หอพระสมุดวชิรญาณได้พิมพ์ลงในหนังสือวชิรญาณดึกดื่นออกไปและได้เคยแบ่งพิมพ์เป็นภาค เนื้อความดึกดื่นตั้งแต่ตอนสี่ดาหายถึงกุมภกรรณล้มเป็นคำพากย์เรื่องรามเกียรติ์สำนวนสมัยอยุธยาที่สมบูรณ์ที่สุด เข้าใจว่าใช้ทั้งพากย์หนังและพากย์ไซน

๒.๑ คำประพันธ์

คำประพันธ์ในรามเกียรติ์คำพากย์เป็นกาพย์ฉมังและยานี้แต่ฉมังมีมากกว่ายานี้ หลักเกณฑ์การใช้ชนิดของกาพย์ในรามเกียรติ์คำพากย์นี้สังเกตได้ว่า ฉมังใช้ในการบรรยายเรื่องทั่วไป ใช้เป็นคำสนทนา ความในสำนวน บรรยายการรบหรือพรรณาธรรมชาติ ส่วนยานี้โดยมากจะเป็นตอนคร่ำครวญหรือต้องการอารมณ์สะเทือนใจ เช่น ตอนนางสีดาตัดพ้อพระรามที่ไม่จับกวางทองให้ ตอนพระรามคร่ำครวญถึงนางสีดาเมื่อนางสีดาหายไป ตอนพาลีสอนน้อง นางคาราและองคตครวญถึงพาลี และพระรามคร่ำครวญตอนนางลอย เป็นต้น บางทีใช้ยานี้ในกรณีเดียวกับฉมัง คือ ชมธรรมชาติ เช่น ตอนพระรามชมป่าบริเวณศาลาที่พระอินทร์สร้าง หรือตอนพระรามชมบริเวณเขามรกต ข้อที่นำสังเกตคือมีกาพย์ยานี้ตอนสั้น ๆ แทรกระหว่างฉมังอยู่ ๒ ตอน ใช้ในกรณีเดียวกันคือทูลความแก่พระราม ตอนหนึ่งพระลักษณะทูลว่า

สรวมชีพข้าไหว้	สมเด็จไทรเรศศรี
สุครีพบุษย์กัศิ	นำหนุมานบังคมถวาย

ให้อยู่มาเรอบาท
แล้วนำทั้งสองนาย

สมเด็จพระนารายณ์
เข้าเฝ้าท้าวที่พลับพลา ๑๔

อีกคนหนึ่งสุครีพพูดว่า

สรวมชีพข้าไหว้
สามนายผู้ท้าวหาญ
กลับมายังคมบาท
แสดงสารพระชายา

สมเด็จพระไตรราชา
อันไปชาวถึงลงกา
นรนาถมทิสรา
สิริราชจอมสมร ๑๕

ลักษณะการใช้คำกราบทูลต่อพระรามเหมือนรามเกียรติ์คำฉันท์ เป็นคำพูด
ของพิเภกว่า

สรวมชีพข้าไหว้
ขุนนี้มันเข้มแข็ง

สมเด็จพระเอกอภัยแสดง
คู่รักภรรยาพนาสูร ๑๖

นอกจากนี้ยังมีเพลงหน้าพาทย์และเจรจาประกอบด้วย เพลงหน้าพาทย์ที่
ปรากฏมี สาธุการ สกฺุณี หรือ บาทสกฺุณี พระยาเคิน เสมอ เหาะ โล้ เขิก
แฉละ ลงสรง เคี้ยว ประถม กราว ตะบองกัน พันพิภพ มโหรี กล่อม
พระยาโศก โอค ลา และตระ หน้าพาทย์เหล่านี้ใช้ตามหลักดังกล่าวแล้วในบท

๑๔ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนัก
ทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๒), หน้า ๑๘๑ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายอรรด ค้อคงคา, ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๑๒).

๑๕ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๕ - ๖ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย
แบบเรียบ, ๒๕๑๒), หน้า ๓๐ (พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายถนอม พิงสม, ณ เมรุ
วัดธาตุทอง วันที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๕๑๒).

๑๖ พระโหราธิบดี, จินกามณี (พระนคร: บรรณาการ, ๒๕๑๔), หน้า ๗๒.

ที่ ๓ ส่วนเจรจาปรากฏเป็นระยะ ๆ มีแต่คำว่า "เจรจา" เท่านั้น ที่ไม่จำเป็นต้องเขียนคำเจรจาไว้เพราะ "คนเจรจาทุกคนคงจะต้องเป็นผู้รู้เรื่องรามเกียรติ์ ซึมซาบอยู่ในใจแล้ว และเมื่อถึงตอนที่เจรจาให้ตัวใด ก็เข้าไปตามใจของตนเอง สุกแต่ไม่ให้คิดเพี้ยนจากเรื่องไปก็แล้วกัน" ๑๗

๒.๒ เนื้อเรื่อง

ความเริ่มตั้งแต่นางส่ามนักขา เข้าเฝ้าทศกัณฐ์ทูลเรื่องนางสีดาจนถึงกุมภกรรณล้ม เรียงลำดับการดำเนินความดังนี้คือ สีดาหาย พระรามได้ซื้อคชสีนและชมพู หนุมานถวายแหวน เมาลงกา พิเภกถูกขับ นางลอย จองถนน กำเนิดมัจฉานุ ข้ามสมุทร องคตสื่อสาร สุกรีพิทักษ์กร ตีกลโมยราพ ตีกลกุมภกรรณครั้งที่ ๑ กุมภกรรณล้มหอกโมกษศักดิ์ ตีกลกุมภกรรณครั้งที่ ๒ กุมภกรรณทศน้ำ ตีกลกุมภกรรณครั้งที่ ๓ และกุมภกรรณล้ม โคร่งเรื่องและการลำดับความเหมือนกับรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่มีบางตอนที่เป็นผลความแตกต่างกัน ตอนที่ตรงกันอาจมีรายละเอียดมากกว่ากันอีกด้วย

ตอนที่แตกต่างกัน

นางส่ามนักขาทูลทศกัณฐ์เรื่องนางสีดา ในคำพากย์ถึงแม่ทศกัณฐ์จะเคลิบเคลิ้มแต่ยังมีสติอยู่บ้าง เพราะเมื่อทศกัณฐ์ถามถึงนางสีดาแล้วนางส่ามนักขาพรรณนารูปโฉมของพระรามแทนนั้น

ราพณ์สารวร้องว่าไป ตามโฉมอรไท
มาเล่าถึงรูปรามมา

๑๗ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, บ่อเกิดรามเกียรติ์ (พิมพ์ครั้งที่ ๕; พระนคร: ศิลปাবรรณาคาร, ๒๕๑๓), หน้า ๒๑๑.

ฝ่ายที่พิศวาสีศา ส่วนเจ้าเสนาหา
 ในรามซึ่งเป็นผู้สามี ๑๘

รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ๑๘ ทศกัณฐ์
 กลับพื้นเพื่อนมากขึ้น

แล้วว่าพระรามผู้สามี จะเปรียบงามกับพินิจ
 ถ้าไครร่วมภิรมย์ใน เห็นจะรักไครนะบังอร ๒๐

เมื่อทศกัณฐ์ลักนางสีศาไปนั้น ในคำพากย์ทศกัณฐ์มิได้ถูกตัวนางสีศาตอนแรก

• ปลอดภัยขึ้นเมื่อบโศล ชอนแผ่นดินใน
 สถานราชสีศา
 ขึ้นไต่บนท่ายรดา สถานนั้นคณนา
 ไกลโยชนในแคว้นมณฑล ๒๑

๑๘ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนัก
 ทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๒), หน้า ๕๓ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
 นายอรอด คอคงคา, ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๑๒).

๑๙ จะใช้ว่า บทละคร ในการอ้างอิงต่อไป

๒๐ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ เล่ม ๑
 (พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๖๖๗.

๒๑ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔... หน้า ๑๑๘.

ข้อความตอนนี้ใกล้เคียงกับรามายณะของศาสนาฮินดูที่ว่า ราชนิไซศรีผู้ลှอน
 ดินตรงที่สีดาเป็น นำขึ้นนุขบกรวมทั้งนางสีดากว้ย ๒๒ คงจะมีคิที่ว่านางสีดาคือพระ
 ลักษมี เป็นมุคคลที่ฟิงนับถือ ไม่สมควรให้ชายที่มีไซสามมีตะคอง อย่งไรก็ตามใน
 คำพากย์ทศกัณฐ์ไค้ถูกตัวนางสีดาภายหลัง เพราะสคายุทาลายรดของทศกัณฐ์ ทำให้
 ทศกัณฐ์คองอุมนางสีดาไปจนถึงลงกา ส่วนในบทละครทศกัณฐ์อุมนางสีดาไปคั้งแคต่น

คองหนุมนานเข้าเมืองมายัน ในคำพากย์นางนุขมาลีสอบอกว่าห่างออกไปสาม
 โยชน์ทางทิศไค้มีแม่น้ำสายหนึ่ง ผู้โคอานน้ำนั้นบาปะจะท่ายหนคและแม่น้ำจะบอทางไป
 ลงกาไค้กว้ย แม่น้ำพุกไค้เพราะมีไซแม่น้ำมาแต่เคิม

พระสมุทรแกลงโคยบูรพา กูกับพันตา
 แต่เคิมจะไปคุษฎี
 พี่เรอสวามิตรฤาษี น้ำใจอารี
 จึงให้ข้าอยู่ไปรคคน ๒๓

ในบทละครนางนุขมาลีสอบอกว่าห่างออกไปเก้าโยชน์มีแม่น้ำใหญ่ มีนางอัปสร
 ธิกาและจะบอทางไปลงกาไค้ นางอัปสรเล่าความให้หนุมนานฟิงว่านางชื่อ
 สุวรรณมาลี เป็นข้าของพระอิศวร พระอิศวรไซ้ให้มาบอทางแกทหารของพระนารายณ์
 อวตาร เนื้อความในคำพากย์เป็นท่านองคคิของพรหมณ์ คือ การอาบน้ำชำระบาป
 และการที่ฤษีบำเพ็ญคปะเพื่อจะขึ้นสวรค การที่เทพหรือมนุษย์กลายเป็นแม่น้ำมีอยู่ใน
 วรคคคืออินเคีย ในบทละครไม่มีเรื่องทำนองนี้แต่เป็นอัปสรประจำแม่น้ำซึ่งใกล้เคียง
 ความคคของคนไทยมากกว่าในคำพากย์

คองหนุมนานจะข้ามไปลงกาเพื่อลีสบข่านางสีดา คำพากย์นั้นหนุมนานไปแต่

๒๒ เสฐียรโกเศศ [นามแฝง], อุปรกรรมรามเกียรติ์ (พระนคร: โรงพิมพ์
 พระจันทร์, ๒๔๔๗), หน้า ๓๐๑.

๒๓ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔..., หน้า ๒๑๘.

ผู้เคี้ยวเพราะ

จึงชมพู่พานเฉลยไซ	กำลังฤทธิไกร
ชำเหาะไม่ถึงลงกา	
องคตจึงคอบวาจา	ชำหยอนฤทธา
เพราะอยู่ในท้องหกเคื่อน ^{๒๔}	

แต่บทละคร ทั้งทनुมาน องคต และชมพู่พานสามารถข้ามสมุทรไปยังลงกาได้
แต่องคตกับชมพู่พานต้องอยู่คุมไพรพล

ตอนทनुมานถวายแหวน ในคำพากย์ทनुมานคนนางนางสีดาไปถึงปราสาทของ
ทศกัณฐ์ และได้ผูกยมทศกัณฐ์กับนางมณโฑ ความตรงกับรวมเกียรติ์เขมรและตำรา
พรหมชาติด้วย ในบทละคร เรื่องผูกยมนี้อยู่ในตอนทनुมานไปเอาหินบดยามาแก้พระ
ลักษณะที่ถูกหอกกบิลพิท

เมื่อพบนางสีดาผูกคอกับกิ่งโศก ทनुมานในคำพากย์แสดงให้เห็นกิริยาอาการ
ของลิงคือไขปากกัดผ้าสไบ ส่วนทनुมานในบทละครใช้มือแก้ เป็นท่าที่เรียบร้อยสมกับ
ละครใน

ตอนเฆาะลงกา มีข้อความในคำพากย์พรรณนาฤทธินาจบาศของอินทรีชื่อว่า
เทวดาต่าง ๆ พากันตกใจกลัวและทनुมานสลบไปเพราะนาจบาศรัค แต่ในบทละคร
ทनुมานแกล้งสลบ เพื่อจะดูท่าที่ของพวกยักษ์

ทनुมานกลับมาทูลความพระรามาว่าเคะเฆาะลงกา ตามคำพากย์พระรามาไม่
โกรธทनुมานที่ทำเกินคำสั่ง ได้แต่ทำตามสัญญาว่า เวลากลับมาพระองค์ทรงสิ่งไรอยู่
ก็จะประทาน ทनुมานกลับมา เวลาพระรاملงสรจึงได้รับผ้าชุบสร

ยกผ้าขึ้นใส่เกศ	จึงชุนกระบี่
คำรีในดวงชันษา	

ปีสยามวันสามเร่งอา ภัทในโลกา
 ทั้งเคื่อนก็สามอัปรีย์
 อาสาปิมม้วยชีวี กลับคืนมาดี
 ก็ไค้เคยมาชุปสนาน
 ไซ่ท้าวชิงชังหนุมาน จึงแกล้งประทาน
 ก็ควรจะน้อยดูตัย
 นี้เนื้ออาภัทเยี่ยไฉน บมิดวรน้อยใจ
 จะศิสมเค็จจกริ ๒๕

หนุมานไม่ไคร่าฟังถึงเรื่องเผาลงกา เพราะพระรามไม่ถือว่า เป็นความผิด
 เหมือนอย่างในบทละครซึ่งพระรามกริ้วที่หนุมานทำเกินสั่ง หนุมานรำพันถึงความผิด
 ของตนด้วยความน้อยใจ

ตอนหนุมานกับนิลพัทวิวาทกัน ในคำพากย์พระรามไม่แสดงอาการโกรธคัง
 บทละคร ไค้แต่ให้เหตุผลว่า เมื่อทำศึกกลางกาในเวลาต่อไปอาจรบกันเองอีกดังนั้นจึง
 อยู่รวมกันไม่ไค้ สุคริพเสนอให้นิลพัทไปรักษาเมืองซีกชินซึ่งพระรามเห็นชอบด้วยและ
 ให้ศรแก่นิลพัทไปแสดงต่อท้าวมหาชมพูว่ามีไค้หนีทัพ พระรามยังไค้ปลอบนิลพัทว่าการ
 ไปรักษาเมืองซีกชินนั้นก็มีความดีความชอบมากเช่นกัน และนิลพัทยังมีโอกาสดูขอให้
 นิลนนท์กุมพลแทนตน ความตอนนีไม่ตรงกับบทละครซึ่งพระรามกริ้วหนุมานและนิลพัท
 มากถึงกับวางทัณฑ์บนทั้งสองราย และพระรามไม่ไค้ปลอบโยนนิลพัทอย่างในคำพากย์

พระรามให้ประโคนทัฬไปคูบริ เวณคังทัพ ประโคนทัฬหลงกลภาณุราช
 คำพากย์นั้นพระรามให้ฆาประโคนทัฬเสียเพื่อมิให้เป็นเยี่ยงอย่าง แต่สำหรับบทละคร
 เพียงขับไล่ไปเท่านั้น

๒๕ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๕ - ๖ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย
 แบบเรียน, ๒๕๑๒), หน้า ๓๓ (พิมพ์ในงานฉาบปณกิจศพ นายถนอม พึ่งสม, ณ เมรุ
 วิชาคุตทอง วันที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๕๑๒).

เมื่อพระลักษณูว่าพระรามถูกโมกราพลักไป ในคำพากย์พระลักษณูโกรธ
เทวคาที่ไม่คุ้มครองรักษา จะแฉลงศรพรหมาสครสังหารแค้นผู้ชักท้วงใจ แฉลงให้
เห็นฤทธิ์ของพระลักษณู ในบทละครพระลักษณูเพียงแต่เสรำโศก

ตอนศึกกุมภกรรณ คำคำพากย์กุมภกรรณคือว่าพิเภกที่มาฟังพระรามว่า

ท้าวหนุโกรชจักพลันดี หนึ่งท้าวมาลี
 วราชญ์ไอยกา
 นิมิงซ์คิตที่ฟังพา บ่ายหน้าไปหา
 จะเสียมิงค์คัลโค ๒๖

บทละครกล่าวแต่เพียงว่า "ดูติวังศัพทาก็ยังมี เหตุใคอสุรีจึงไม่ไป"^{๒๗}
 การที่กุมภกรรณต่อว่าพิเภกนั้นในคำพากย์จะมีเหตุผลกว่าบทละคร เพราะพิเภกคิดตั้ง
 แต่แรกถูกขับแล้วว่าจะฟังดูติวังคนใดไม่ไคควยไม่พนทศกันรู้ แต่พิเภกไม่ไคไคถึงท้าว
 มาลีวราชซึ่งไม่อยู่ในอำนาจของทศกันรู้สมจริงดังที่กุมภกรรณในคำพากย์กล่าว

ตอนพระลักษณูถูกหอกโมกษศักดิ์ พิเภกทูลพระรามให้ใช้หนุมานไปเก็บยา
 คำพากย์เป็นยาที่เขาสนูชีพ บทละครเป็นเขาสรวยยา เขาสนูชีพอยู่ในตอนพระลักษณู
 ถูกหอกกบิลพิทของทศกันรู้

ตอนที่ปรากฏเฉพาะในคำพากย์

เมื่อทศกันรู้เป็นทุกข์เพราะหลงรักนางสีดานั้น คำพากย์พรรณนาถึงทศกันรู้
 ว่าที่บรรทมร้อนราวกับไฟ แม้จะเอาดอกไม้ทิพย์ที่มีกลิ่นหอมมาไปรยก็ไม่เป็น ทศกันรู้

^{๒๖} คำพากย์รามเกียรติ์ ตอน ๑๑๓, รวบรวมจากหนังสือวิธาน, หน้า ๖๕.

^{๒๗} พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ เล่ม ๒ (พระนคร:
 คลังวิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๔๕๗.

จึงใช้ให้เสนาไปตามพระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระพายมาเฝ้า ทศกัณฐ์สั่งให้พระพายพัดพระพายพัดเอื่อย ๆ ให้พระอาทิตย์หลบอยู่ในเมฆและให้พระจันทร์ส่องแสงแทน ถึงกระนั้นก็ไม่คลายร้อนรุ่ม เป็นการเพิ่มความรู้สึกแสบร้อนว่าทศกัณฐ์เป็นทุกข์เพียงใด บทละครไม่ได้กล่าวถึงเรื่องนี้เพียงแต่ให้ทศกัณฐ์ "แต่บุคคฤกษณ์นั่งคลั่งคลุ้ม ไพราคริงรุ่มคั่งเพลิงจี" ๒๔

คอนหนูมานรบกับฤทธิกัน คำพากย์กล่าวถึงหนูมานถอกขนเพชรช้างยักษ์ ทยายเป็นจำนวนมาก แสดงว่าขนเพชรของหนูมานใช้ประโยชน์ได้ บทละครใช้อาวุธรบตามธรรมดา

คอนพิเภกสวามีภักดิ์พระราม ในคำพากย์พระรามถามเรื่องก่าเน็ดกรุงลงกาพิเภกก็เล่าถวาย ที่บทละครไม่มีตอนนี่คงเป็นเพราะมีเรื่องสร้างกรุงลงกาอยู่ก่อนต้นเรื่องแล้ว

คอนนิลพัทกับหนูมานวิวาทกัน นิลพัทไปเล่าความให้ท้าวมหาชมพูฟัง ท้าวมหาชมพูโกรธนิลพัทว่าก่อเรื่องเคื้อคร้อน ในบทละครไม่มีตอนนี้

ตอนที่ปรากฏเฉพาะในบทละคร

คอนประโคนทัฬหสวามีภักดิ์ บทละครกล่าวอย่างละเอียดว่าเป็นคนธรรมดา มาพบกองทัพพระรามและรู้ว่าพระรามเป็นนารายณ์อวตารก็ถวายตัว คำพากย์ไม่ได้กล่าวว่ประโคนทัฬหมาจากไหน รู้แต่ว่าอยู่ในกองทัพพระรามด้วยเท่านั้น

คอนจองถนน บทละครมีเรื่องนิลราชทอ้งคำสาปฤณี เมื่อพวกลิงชนหินมาจองถนนแล้วให้นิลราชรับแค้อยู่เดียวจึงจะพ้นคำสาป คำพากย์ไม่มีเรื่องนิลราช กล่าวแต่ว่าพวกลิงช่วยกัน

๒๔ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ เล่ม ๑ (พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๓), หน้า ๖๖๘.

ตอนที่มารายละเอียดมากกว่ากัน

ตอนหนุมานถวายแหวน พระรามปรึกษากับบรรดาเสนาว่า จะส่งใครไปสืบ
ข่าวนางสีดา สุครีพเสนอ หนุมาน องคต และชมพูพาน คำพากย์บอกรายละเอียด
ควยว่า

... หนุมานผู้ชาญเฉชา
เคยชมขีมารยักษา ไก่พรอสิรา
นุภาพเหี่ยมหักหาญ
หนึ่งคุณเฒ่าพระกาฬ ศรีชมพูพาน
จะบอกยุบลรายก็
องคตลูกท้าวพาลี แมนพบไพร
จะแก้ควยเพ็ทโบาย
พาที่อาจหาญแยบคาย รุ้ลักษณะภิปราย
ในรณเรื่องวิทยา ๒๘

บทละครกล่าวรวม ๆ กันว่า

ทั้งสามแต่ล้วนตัวดี นอกนี้ไม่เห็นผู้ใด
ถึงพบยักษ์มารจะราญรอน ที่หักที่อ่อนก็ทำได้ ๓๐

ตอนนางสีดาผูกคอตาย บทละครกล่าวแต่เพียงว่าขอลาพระรามเท่านั้น แต่
คำพากย์มีเพิ่มอีกว่า

๒๘ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนัก
ทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๒), หน้า ๒๐๕ - ๖ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายอรอด ค้อคงคา, ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๑๒).

๓๐ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ เล่ม ๒ (พระนคร:
คลังวิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๐๒.

ก็จะขอยพฺพตีไปรอนราญ ควยชาติบุษอาษา ^{๓๒}	หอนให้อัประมาณ
บทะเลครวว่า	
อันนางสีคายุพาพิทคร ถึงจะตกน้ำไฟบรลยกัลป์ มาตรแมน็โขงคักัลยา มิตามไปล้างอสุรี	คือพระลักษมีสาวสวรวิก อย่าสำคัญว่าจะ เป็นราศี จะคำคักก็ลงมาจนทาสี ก็จะมีความอภัยศนิก ^{๓๓}
คอนไมยราพยกทัพเพื่อไปเฝ้าทศกัณฐ์	คำพากย์กล่าววว่า
ขุนช่างบุญช่างศัวยง ปราบศึกสุเรนทรเรื่องไชย ขุนม้าบุญม้าบักใจ สงครามชำนานูรานแรง ขุนรถขึ้นรถศึกแสง กิเลนละมั่งมั่งกร ขุนพลเทียบพลกำทร สรพราศทุกหมู่โยธา ^{๓๔}	ร้ายกาจอาจจง เลือกล้วนเจนใน เทียมแรศโคแดง คั่งคอบเสด็จจร

^{๓๒} ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๕ - ๖ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย
แบบเรียน, ๒๕๑๒), หน้า ๒๑ (พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายดอนม พึ่งสม, ณ เมรุ
วัดธาตุทอง วันที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๕๑๒).

^{๓๓} พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ เล่ม ๒ (พระนคร:
คลังวิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๒๔๔.

^{๓๔} คำพากย์รามเกียรติ์ ตอน ๑๑๗, รวบรวมจากหนังสือวิธาน,
หน้า ๒๑ - ๒๒.

ความในบทละคร เป็น

ขุนช้างขุนแผนชาวนครบุรี

เลือกฉนวนชั้นมันร้ายแรง

.....

.....

ขุนมาดขุนมาดสินธพ

เข่นโยนคือคชบคะนองหาญ

ขุนรตเทียมรตอลงการ

ยี่นทะยานกรกุมโคตร

ขุนพลตรวจพลสุรศึก

เร่ร่อนหาญศึกคังไกรสร...^{๓๕}

การเล่นคำเหมือนกันและอยู่ในตอนเดียวกันด้วย

๒.๓ ภาษา

การใช้ภาษาในบทพากย์รามเกียรติ์สำนวนนี้ เก่ากว่าสมัยรัตนโกสินทร์ พิจารณาแล้วน่าจะ เป็นหนังสือสมัยอยุธยาแต่ไม่เก่าเท่ารามเกียรติ์คำฉันทหรือ สมุทรโฆษคำฉันทซึ่ง เข้าใจว่าใช้เป็นบทพากย์เช่นกัน ดังนั้นรามเกียรติ์คำพากย์คงไม่ ใกล้เคียงในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชหรือก่อนนั้น อย่างไรก็ตามการใช้คำและ สำนวนหลายแห่งคล้ายกับสมุทรโฆษคำฉันท แสดงว่าอาจแต่งในระยะไม่ห่างกันเท่า ใดนัก

คำที่ใช้เหมือนกัน เช่น คำว่า "เพื่อ" ใช้ในความหมายว่า เพราะหรือเหตุ คำว่า "ภูษัตถ์" คำเดียวกันแต่ความหมายต่างกันเล็กน้อย คำพากย์ใช้เป็นคำ เรียกพระรามและทศกัณฐ์ คงแปลว่าเป็นที่พึ่งของสามโลก สมุทรโฆษคำฉันทใช้ ในความหมายว่า โลกทั้งสาม คำว่า "กษัตริย์" ใช้กับกษัตริย์ทั้งชายหญิง ปัจจุบันมัก จะใช้กับผู้หญิงเท่านั้น เช่นเดียวกับคำว่า "ท้าว" ซึ่งไม่ได้หมายถึงผู้ชายเท่านั้นแต่รวม ถึงผู้หญิงด้วย ดังคำพากย์ว่า

^{๓๕} พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ เล่ม ๒

(พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๓), หน้า ๓๘๘.

นิวเส็กข์สูสวรคาลัย ทั้งสองภวาไวย
จะม้วยควยทาวเป็นสาม ^{๓๖}

สมุทรโฆษคำฉันทว่า

พืรับเอน้องไปพลัน ทนดับแคศัล-
ยท้าวตันทิงย่านาน ^{๓๗}

"ท้าว" ในคำพากย์หมายถึง นางสีดา ในสมุทรโฆษคำฉันทก็คือ นางพินทุมตี คำที่เหมือนกันและใช้ในความหมายเดียวกันยังมี "บ้านาญ" หมายถึง บ้านเห็นจรวงวัล "แก้วกับคน" เป็นคำเรียกนางผู้เป็นที่รัก "สมเค็จ" เป็นสรรพนามของกษัตริย์ทั้งชายหญิง "เจษฎา" ซึ่งแปลว่า สูง ใหญ่กว่าผู้อื่น จะใช้ต่อท้ายคำอื่นเสมอ เช่น คำพากย์ว่า "ควยราชลากเจษฎา" ^{๓๘} สมุทรโฆษคำฉันทมี "แลเวนพิภพเจษฎา" ^{๓๙}

คำว่า "ไกร" แปลว่า ยิงใหญ่ คำพากย์มี "ให้เเนากระปี่ญไกร" ^{๔๐} สมุทรโฆษคำฉันทใช้ "บ้านั้นจกไกร" ^{๔๑}

^{๓๖} ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔..., หน้า ๒๔๗.

^{๓๗} สมุทรโฆษคำฉันท (พิมพ์ครั้งที่ ๖; พระนคร: องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๕๓.

^{๓๘} ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๕ - ๖..., หน้า ๗๒.

^{๓๙} สมุทรโฆษคำฉันท..., หน้า ๖.

^{๔๐} ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๕ - ๖..., หน้า ๒๓.

^{๔๑} สมุทรโฆษคำฉันท..., หน้า ๒๑.

คำว่า "เกียงคายน" แปลว่า หนีตาย หรือมีความหมายถึงการไม่กล้าสู้ คำพากย์มี "ว่าเหวยอสูร เกียงคายน" ^{๔๒} สมุทรวินัยคำฉันท์ว่า "จระลิ่งจระลอนเกียงคายน" ^{๔๓}

นอกจากนี้ยังนิยมเติมคำว่า "สร้อย" เพื่อให้เกิดความไพเราะ คำพากย์มีคำว่า สร้อยสวนขวา สร้อยสวนศรี สร้อยเสาวনী ฯลฯ สมุทรวินัยคำฉันท์มี เช่น สร้อยสระศรี สร้อยไผยา สร้อยสุคนธา เป็นต้น

นิยมการตัดคำ เช่น ในบทพากย์ว่า "มาคดที่ชุมบริพาร" ^{๔๔} สมุทรวินัยคำฉันท์ว่า "ชุมท้าวทั้งภูวคดมามูล คีในการยักลยา" ^{๔๕}

คำ "หมาก" หรือที่กร่อนเป็น "มะ" ซึ่งแปลว่าผลไม้ ก็ตัดออกเช่นกัน ใช้ว่า พร้าว ตูม ม่วง ปราง เท่านั้น

คำซ้อนในบัจจุบันบางคำ สมัยก่อนไม่นิยม คงใช้เพียงคำเดียว เช่น ในคำพากย์ "ออกคอกก็คอกตามมัน" ^{๔๖} สมุทรวินัยคำฉันท์ว่า "เข้าคอกภูธรค้ายพลัน" ^{๔๗}

การสนธิคำซึ่งมีลักษณะแปลก คำพากย์มีเช่น ราโขงการ • โกรชานนค์ สมุทรวินัยคำฉันท์มี ปรีไชบาย คชานวย โกรชานนค์หรือโกรชานล

^{๔๒} ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔...., หน้า ๑๒๓.

^{๔๓} สมุทรวินัยคำฉันท์...., หน้า ๑๒๕.

^{๔๔} คำพากย์รามเกียรติ์ ตอน ๑๑๗, รวบรวมจากหนังสือวิธาน, หน้า ๓๔๑.

^{๔๕} สมุทรวินัยคำฉันท์...., หน้า ๑๓๘.

^{๔๖} คำพากย์รามเกียรติ์ ตอน ๑๑๖, รวบรวมจากหนังสือวิธาน, หน้า ๔๔.

^{๔๗} สมุทรวินัยคำฉันท์...., หน้า ๑๒๒.

ส่วนหนึ่งที่คล้ายกันเมื่ออยู่บางแห่ง เช่น ในคำพากย์

มุขมาตย์ต่างตื่นตกใจ ร้องบอกข้างใน

เอาอรรมมาทูลกุ่มกัณฑ์ ๔๘

สมุทรวินิจฉัยว่า

ไซ้ที่เลี้ยงชื้อธารี

เอาทูลเทพี

ไปทูลอัญเชิญราชา ๔๙

หรืออีกตอนหนึ่ง คำพากย์เป็นตอนมารีศแปลงเป็นกวางทอง มีว่า

จึงให้ไล่ทันสารถี

เลื่อนรรมถี

ประหยัดซึ่งศัพทสำเนียง ๕๐

สมุทรวินิจฉัย ทอนพระสมุทรวินิจฉัยเสด็จจวังข้างว่า

คลไคลเคิมชวักราชา

ให้ท่ามเสนา

ประหยัดซึ่งศัพทสำเนียง ๕๑

โดยเฉพาะตอนหนึ่งมีการใช้คำเกือบตรงกันหมดทุกคำ เข้าใจว่ากวีเลียนแบบพรรณนาโวหารกัน คำพากย์นั้นเป็นตอนกุ่มกัณฑ์หน้า พรรณนาธรรมชาติว่า

๔๘ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔..., หน้า ๔๘.

๔๙ สมุทรวินิจฉัย..., หน้า ๕.

๕๐ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔..., หน้า ๑๐๔.

๕๑ สมุทรวินิจฉัย..., หน้า ๔๘.

เหมเรียกพระสุริยวที เปรียบเสียงมีมี
 เมื่อจักอุไทยไชแสง
 อรุโณทัยศรีมีศรีแสง สุริยศักดิ์สำแดง
 ในยอดคุกุนธรศรี ๕๒

สมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนพระโพธิ์พรากพระสมุทรโฆษจากนางพินทุมคิในเวลา
 เช้า พรรณนาธรรมชาติว่า

เหมเรียกพระสุริยพี - เราะะเสียงมีมี
 เมื่อจักอุทัยไชแสง
 อรุโณคมร์ศรีมีแสง สุริยศักดิ์สำแดง
 ในยอดคุกุนธรศรี ๕๓

การใช้ภาษาในรามเกียรติ์คำพากย์นั้นนอกจากบางส่วนจะใกล้เคียงกับสมุทร-
 โฆษคำฉันท์แล้วยังมีคำเก่าหรือคำที่พบในวรรณคดีอื่น ๆ สมัยอยุธยาอีก เช่น ใช้คำว่า
 "พริบตา" แทน "พริบตา" ใช้คำว่า "เสาวนิศ" ซึ่งแปลว่า ยิน พึง เหมือนใน
 ทวาทศมาส คำว่า "กัลหยา" แปลว่า กระหาย เหมือนในลิลิตพระลอ นอกจาก
 ภาษาแล้วยังมีเรื่องสถานที่ เช่น เมื่อกล่าวถึงวังอุปราชา คือ กุมภกรรณ ใช้ว่า
 "วังจันทร์" ย่อมาจากวังจันทร์เกษมซึ่งเป็นวังอุปราชสมัยอยุธยา ท้องพระโรงของ
 กษัตริย์ เช่น พระราม ท้าวมหาชมพู นั้นไม่ได้มีเฉพาะบัลลังก์เหมือนในสมัยหลังแต่มี
 ลักษณะเป็นหน้าต่างคันระหว่างพระมหากษัตริย์กับยูเฝ้า เฝ้า เพราะกล่าวถึงการ
 "หีบบุญชร" เมื่อเสด็จจากท้องพระโรงอยู่หลายครั้ง ลักษณะท้องพระโรงแบบนี้เหมือน
 กับที่ลาดูแบร์บรรยายไว้ในจดหมายเหตุ และอาจดูได้จากพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญ์ -
 มหาปราสาท ซึ่งเป็นที่ออกวาราชการและรับแขกเมืองในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
 อยู่ในนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี

๕๒ คำพากย์รามเกียรติ์ ตอน ๑๑๗, รวบรวมจากหนังสือวิจิตรญาณ, หน้า ๕๓.

๕๓ สมุทรโฆษคำฉันท์... หน้า ๗๕ - ๖.

การใช้สรรพนาม มีคำว่า "ข้า่น้อย" และ "สุ" ซึ่งเป็นคำเก่าอยู่ด้วย คำที่เรียกพระรามมีเป็นจำนวนมาก ที่ไม่ค่อยพบจากที่อื่น เช่น "ไทรวิศตรี" แปลว่า ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน "นรนาถ" แปลว่า เป็นที่พึ่งของคน คำนี้เปลี่ยนแปลงไปหลายรูปตามบังคับของการประพันธ์ ไค้แก่ นรนาถนารายณ์ นรนาทรายณ์ หรือ นร คำว่า "กวน" คงมาจาก "กวนาถ" เช่นเดียวกับ นร มาจาก นรนาถ คำว่า "พระยอดฟ้า" เป็นคำเรียกพระเจ้าแผ่นดิน พบในบทมโหรีสมัยอยุธยาด้วย "กวนนัครัย" แปลว่า เป็นที่พึ่งของโลกทั้งสาม หมายถึงกษัตริย์ และคำว่า "พระเจ้า" เป็นคำเรียกกษัตริย์เช่นกัน เหมือนคำว่า "พระองค์" ในปัจจุบัน คำสองคำสุดท้ายนี้ใช้เรียกทั้งพระรามและทศกัณฐ์

คำกริยา มีคำเก่าซึ่งปัจจุบันไม่ใช่แล้ว เช่น ร้องแรก (ร้องเสียงอึกทึก) ระลูง ละลูง ลรรลูง หรือลันลูง (เป็นทุกข์ถึง) อายวน (ปิดบัง) เทียวโพน (เทียวไปเรื่อย ๆ) เกรียงโกรธ (โกรธมาก) ทะเวน (พานักโทษไปประจานตามที่ต่าง ๆ) สน (สอย) ประคากิน (คำกิน) ทาย (ถือ) เป็นต้น

คำที่ปัจจุบันใช้เป็นคำซ้อน แต่ในคำพยางค์เป็นคำคำเดียว เช่น ทำ แปลว่า คอย ปัจจุบันใช้ คอยท่า คร่า แปลว่า ลาก ลุด ปัจจุบันใช้ ลุดคร่า รอน แปลว่า คัด ปัจจุบันใช้ คัดรอน ปละ แปลว่า ทิ้ง ปลอย ปัจจุบันใช้ ปลอยปละ บำ แปลว่า เกรงกลัว ปัจจุบันใช้ บำเกรง ยอ แปลว่า ยก ปัจจุบันใช้ ยกยอ เย็น แปลว่า ยอ ปัจจุบันใช้ เย็นยอ ต่อ แปลว่า รบ สู ปัจจุบันใช้ ต่อรบ ต่อสู เคียบ แปลว่า โด ปัจจุบันใช้ เคียบโต เป็นต้น

บางกรณีมีการตัดคำ แผลงคำ หรือการันต์เพื่อประโยชน์ในการประพันธ์ เช่น เพื่อให้ได้สัมผัสหรือบังคับ ทั้งคำว่า โบราณ ตัดเป็น โบรา มุสิกการ เป็น มุสิกา พिरากวน เป็น พिरา หรือแผลงโลหะ เป็น โลทา ไวยวิก เป็น ไวยวิกา จันทร เป็น จันตรี ชาร เป็น ชาไร เมรุ เป็น เมฐุ นฤบดี เป็น เนียรฤบดี อมร เป็น อามร มณี เป็น มนิน อัมพร เป็น อ่าพล บิคุเรศ เป็น บิตุเรศ หรือ การันต์ พรหมนาถ เป็น พรหมนาลิ อโยธยา เป็น อโยธย์ ทั้งนี้ เป็นต้น

แม้จะไม่ว่าใคร เป็นผู้แต่งแต่การใช้ภาษาในรามเกียรติ์คำพยางค์แสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งมีความรู้และความชำนาญในการประพันธ์หรือยกทรง ถ้อยคำสำนวนไ้รับ

การชักเถลาเป็นอย่างที่ พิจารณาแล้วว่าไม่ใช่ภาษาแบบพื้นบ้าน เมื่อเทียบกับการใช้ภาษาในรามเกียรติ์ฉบับกรุงเก่าหรือบทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องมโนห์ราและสังข์ทอง จะเห็นได้ชัด รามเกียรติ์คำพากย์มีการเล่นคำและเล่นสัมผัสหลายตอน ทำให้เกิดความไพเราะ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การเล่นคำ

"จะไปก็ไมควร จะอยู่ไซ้รก็ไมดี" ๕๔

"เหลียวซ้ายก็เปลาตา จะแลขวาบเห็นใคร"

(ภ.๑ - ๔, น.๑๑๘)

"มิเคยพลัดก็จำพรากร มิเคยจากมาจำจร"

(ภ.๑ - ๔, น.๑๒๗)

"ซอฟ้าซออุ้มดิน"

(ภ.๑ - ๔, น.๑๗๒)

"จะยากก็ยากแรงยา" ๕๕

๕๔ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๒), หน้า ๑๑๓ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายอรรด ค้อคงคา, ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๑๒). ในการอ้างครั้งต่อไปจะใช้ ภ.๑ - ๔ และบอกเลขหน้ากำกับใจท้ายข้อความที่ยกมา

๕๕ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๕ - ๖ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยแบบเรียน, ๒๕๑๒), หน้า ๖๖ (พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายถนอม ฝั่งสม, ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๕๑๒). ในการอ้างครั้งต่อไปจะใช้ ภ. ๕ - ๖ และบอกเลขหน้ากำกับใจท้ายข้อความที่ยกมา

"พระทีโรหพีไรรัก"

(ภ.๑ - ๔, น.๗๔)

"คำรณคำรามราวี" ๕๖

การเล่นส้มปัด

"โดยความเค้นคั้นกองคอน"

(ภ.๑ - ๔, น.๑๒๖)

"ขึ้นขามเขาโชคกิริ"

(ภ.๑ - ๔, น.๑๒๘)

"จึงยกโยธาทวยหาญ เค้นคั้นกันการ
มหาสิงขรคอนกง"

(ภ.๑ - ๔, น.๒๑๔)

"แหนแหแตรสังข์กังสกาล ชงชวีจักรนิธาน
ระยาบระยาจามร"

(ภ.๑ - ๔, น.๒๓๘)

"ถอนพร่าวน่าวตาลทบทวน ถีบชักหักสวน
ระนมระนาคกาณกิน"

(ภ.๕ - ๖, น.๑)

"บุกดะเบงแรงรบรรานรอย ยุทธแยงแฉลงศร
บชำระคายปลายชน"

(ภ.๕ - ๖, น.๒)

๕๖ คำพากย์รามเกียรติ์ ตอน ๑๑๗, รวบรวมจากหนังสือวชิรญาณ, หน้า ๒๗.
ในการอ้างครั้งต่อไปจะใช้ วชิรญาณ บอกเลขคนและหน้ากำกับใจท้ายข้อความที่
ยกมา

"ดูจะปุ่นแก้วกรองเรื่อง เงินทองนองเนื่อง
อเนกนางใน"

(ภ.๕ - ๖, น.๒๑)

"คางทรงอาการอำไภ"

(วชิรญาณ, ตอน ๑๑๖, น.๗๓)

"จะยาตรไปยังโยธา"

(วชิรญาณ, ตอน ๑๑๖, น.๗๗)

"แลบัดนี้เสียเลี้ยวเขี้ยวขวา"

(วชิรญาณ, ตอน ๑๑๗, น.๒๓)

การใช้คำที่มีความหมายเหมือนกันอยู่ซ้อนกันมีหลายแห่ง การใช้คำแบบนี้
ช่วยให้ความหมายเด่นชัดขึ้นแต่ไม่ได้เน้นอารมณ์ใด ๆ ทั้งสิ้น เป็นประโยชน์ต่อการ
แสดงอย่างหนึ่งคือย้ำความที่ผู้ชมอาจได้ยินไม่ชัด แต่ถ้ามองเป็นการนำมาอ่านซึ่งผู้อ่าน
สามารถทบทวนข้อความได้เองแล้วจะเห็นว่าใช้คำที่มีความซ้ำกันโดยไม่จำเป็น เช่น
อรุณรุทสูร้าวไพร พรุ่งเช้าเพรางาย ชื่นชมเปรมปรีดิ์ วิจิตรบรรจง เพลิงกาฬ
อัคนี กราบไหว้วันทา จานงประสงค์ บงเนตรทฤษฎี สายสินธุสาคร จำเนียรนาน
โกรชพิโรธ ครั้นกลสมัยเวลาการ เป็นต้น

พรรณนาโวหาร

ข้อความที่กล่าวเป็นพรรณนาโวหารในรามเกียรติ์คำพากย์แปลได้ดังนี้คือ
พรรณนาสถานที่ สิ่งของ หรือพาหนะ พรรณนาธรรมชาติ และพรรณนาคำคิดหรือ
อารมณ์ต่าง ๆ

ก. พรรณนาสถานที่ สิ่งของ หรือพาหนะ เช่น ตอนทศกัณฐ์สร้างเมืองลงกา
ใหม่ พรรณนาว่า

เขียนบังนัยนเนครทัตนา

เมิดเม็มิงคฤหา

มหาปราสาทมนเทียร

ลวกลายเลขอาเกียรณ	แกมแก้วกองเนียร-
มิกทุกสิ่งสรรพการ	
ชุมทวารบานบังชัชวาล	นางจรัลแลสถาน
อรินทรย่อแต่ไกล	
ป้อมท่ายเขื่อนคั่นชั้นใน	เรียงโรงคชไกร
อัครรถเรียบรัน	
ฉัดแถวทิมคลังโรงสรร	พายุทชถ่วนกัน
เจริญสง่าธานี	

(ภ.๕ - ๖, น.๓๘ - ๔)

พรรณนาพาหนะ เช่น กล่าวถึงรถทรงของพระรามตอนข้ามสมุทร

พระเสด็จทรงรถวิมล	กงคร่ำเครือวน
เป็นชกุกุคั่นกุมทอง	
แอกขนงอนงามเรื่องรอง	ทวยมาศล่ายอง
สกุวิเชียรชัชวาลย์	
สีมูชิไสแสงประพาพ	บุษบกกองกาญ
จนาควยไพฑูริย์ผจง	
เก็จกามสามเส้าเพราทรง	บังแทรกทางหงษ์
มณีปราลีราย	
ฉุดฟ้าชอยเพื่อยเฉื่อยฉาย	ท่ายอดเยี่ยมพราย
พโยมจรัสเรืองงาม	
เทียมเทพลีนทพเลิศสยาม	พรรณณานฉิวคราม
สลับกะเลียวแตรมทราย	
มาตุลีชีขับแผนฉาย	น้องนรนารายณ์
นั่งหน้าประนมวรรณ	
อภิรุมชุมสายบวร	บังแทรกจามร
สลักชนค้อคไป	

(วชิรญาณ, ตอน ๑๑๖, น.๗๔-๕)

ข. พรรณนาธรรมชาติ เช่น ก่อนโมยราพมป้า

เมืองชบพุกษ์เพลิงควงบาน พุ่มพวงร่วงราน
 สุกนธระรวโยดม
 พะยอมขมิโดยบางยม เกดแก้วสุกรม
 กระถินกรทะมพุ่มเรียง
 ตุ่มเต็งแก้วตากปรูเปรียง มะหาดหันเที่ยง
 อเนกเนื่องชายไพร

(ภ.๕ - ๖, น.๑๑๐)

ตอนพระรามชมบริเวณเขามรกต

พระชายชรมีบรมชม คีรีรัตนอลงกร
 เติ้งแดงหิขัมพร ไพโรจค้ายนิลาณกา
 ระเบียบน้ำมรกฏ แสงใสสศตระการตา
 รุ่งเรืองทิวารา ตรีจรัสจารุธงาม
 ทรายโตรกณะโง่งง่า มีทางถ้ำชลาตาม
 พุ่มหลังไหลหลาม ลงจากเงื่อมณีสาย
 คานธุกระเคนโคน แสงถึงโชนชลาชฉาย
 ทบไหลลงหากทราย มาวิเชียรสาครคร

(วชิรญาณ, ตอน ๑๑๖, น.๘๘)

และ

ชลใสสอาดแพรว แล่น้ำแกวกระลอกฉาย
 ฝูงมัจฉาคล้าสาย ชลป่วนกันไปมา
 พระชมอุบลจง กลนี้เลอญงนกา
 บานรับซึ่งแสงภา นุมาศรวยสโรชชจร
 หมุกุมรินเขย ราวเหยรสเกสร
 บานบัคอรชร แผงไบบานตระการตา

(วชิรญาณ, ตอน ๑๑๖, น.๘๘)

คอนพระรามข้ามสมุทร

ชมฝูงมีสยา เลียบคน	คล้ายคลำคลาชล
ระเริงในสายสินธุ	
เนื่องหมู่เทราราหุ	ข้างนำคำฐ
คีตะแลงาเงยงอน	
เงือกน้ำมน้ำเนนจร	ไหลหลังมังกร
ในหลังสมุทร เวียนไว	

(วชิรญาณ, คอน ๑๑๖, น.๗๕-๖)

นอกจากการพรรณนาธรรมชาติตามธรรมดาแล้วยังมีการนำชื่อสัตว์มาเข้าคู่กับชื่อต้นไม้ ความจริงเป็นไปได้ยากแต่ในวรรณคดีนิยมกันมากเพราะเป็นการเล่นคำอย่างหนึ่งที่ทำให้ไพเราะแม้จะไม่เกิดอารมณ์สะเทือนใจก็ตาม การเล่นคำแบบนี้ปรากฏในวรรณคดีอื่น ๆ ได้แก่ ลิลิตพระลอ อิเหนา และขุนช้างขุนแผน เป็นต้น ในรามเกียรติ์คำพากย์ เช่น ตอนสีดาหายและพระรามตามหา มีว่า

สาธิตาจับเพกานอน	หว่าจับหว่าวอน
นางนกมาชมรมรัง	
ไก่อจับปุมไก่อประนัง	เสียงขันแข่งฟัง
สนั่นเสนาะสำเนียง	
เปลาจับเปลาคู่จับเคียง	แก้วจับแก้วเมียง
แมนกวิหคเห็นพนม	
คอกบัวจับบัวบินสม	คูเคลาคลึงชม
สะแซะสะซอรรอกัน	
กระทาจับคนทาขัน	คลาจับคลาบัน
เหยื่อข้อนแล้วรอนชมไฟ	
หมูยงจับขอยกยงไสว	แฉแพนพอนไน
ยอดพุดกษรองกองกง	

ยางจับยางยื่นงวยง	แล้ววากบินลง
ยังช่วยละหนาทาปลา	
กระดุมจวบจอมงูผา	คืบคาคาบคา
มารองเป็นรังเรียงท่า	
สี่ชมพูจับชมพูหน้า	เบญจวรรณไศลำ
ลกาอญुकลอคลิ่งนาง	

(ภ.๑ -- ๘, น.๑๓๕ -- ๓๖)

ตอนพระรามชมป่าระหว่างทางไปเขามรกต

อ้อยข้างรอยข้างหักลง	หูกวางกว้างตรง
เข้าเลมระมัดใบเปลา	
ชงโคโคพุ่มแผงเงา	ตาเสื่อเสื่อเขา
บนตอข้างกริมทาง	
หนามแรคแรคทะหนามพลาง	ควายผูกพานาง
กระปือเขารมย์นมควาย	
คี่หมี่หมี่ป็นขึ้นปลาย	คาบโคเค็งฉาย
มากินยังคบหลบกัน	
เสียงผาเสียงแผนผาชัน	กัวเสียงพลชันซ์
เขาเร้นในเขาชะอกซอน	

(วชิรญาณ, ตอน ๑๑๖, น.๘๓)

ค. พรรณนาความคิด หรืออารมณ์ เช่น ความรัก ความโกรธ ความแค้น ความเศร้าโศก เป็นต้น พรรณนาโวหารประเภทนี้ที่เด่นที่สุดในรามเกียรติ์คำพากย์คือตอนนางลอยซึ่งคงจะเป็นแบบฉบับให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์บทพากย์นางลอยในภายหลัง นอกจากนี้ยังมีตอนนางคาราและองค์ศัควาครวญถึงพาลี ตอนหนุมานเกี่ยวนางสุพรรณมัจฉา เป็นต้น

พรรณนาโวหารในรามเกียรติ์คำพากย์โดยมากเป็นการ เล่นคำและสำนวน ไม่ถือความจริงเป็นสิ่งสำคัญซึ่งตรงกับหลักของพรรณนาโวหารทั่วไป ถ้าเป็นการ พรรณนาสถานที่ พาหนะ หรือธรรมชาติมักจะมีคำไพเราะของถ้อยคำเป็นเกณฑ์ มากกว่าจะทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจถึงการพรรณนาความคิดและอารมณ์

อุปมาโวหาร

ในรามเกียรติ์คำพากย์มีคำอุปมาอุปไมยทั้งที่ปรากฏในวรรณคดีที่ว ๆ ไปและ ที่ไม่ค่อยปรากฏในเรื่องอื่น อุปมาอุปไมยที่ปรากฏทั่วไปนั้น ได้แก่

เทียบความงามของใบหน้ากับดวงจันทร์ เช่น หนุมานชมโฉมนางบุษมาลีว่า

ทิพรูปแน่นน้อยมีศรี

พัทตร์เพียงจันทร์

(ภ.๑ - ๔, น.๒๑๑)

ทศกัณฐ์รำพึงถึงนางสีดา

แจ่มแจ้งแสงจันทร์พรรณราย หมกเมฆเจดิกาย

เหมือนพัทตร์สีดาควงสมร

(ภ.๑ - ๔, น.๒๓๗)

พระรามครวญท่อนนางลอยวา

พระน้องเอยเสียดายนัก วรรพัทตร์ดั่งดวงเดือน

(ภ.๕ - ๖, น.๓๕)

เทียบส่วนต่าง ๆ ของใบหน้ากับสิ่งที่เป็นความงามตามอุคมคติ เช่น

นาสิกแฉล้มละไม

เอี่ยมโอษฐ์วิไล

วิลาสเนตรปานนิล

ขนงก่งกลวงศิลป์

กลีบบุษย์โกมิน

ลออคังกรรณกัลยา

บงกชจุจันกัณฐา

สบสรพ้องคา-

พยพอุคมสมกาย

(ภ.๑ - ๔, น.๕๑)

เทียบส่ครึ่งามกับนางฟ้า เช่น

มหรีเ่งนวลเสนา บุตรีรจนา
กึ่งนางบำเรอโกสีย์

(ภ.๑ - ๘, น. ๒๓๓)

เทียบลักษณะที่ใหญ่โตแข็งแรงกับเขาพระสุเมรุ เช่น

กลับเป็นรูปมารมไห ยึดยืนเยียมไพร
คือกึ่งพระสุเมรุคีรี

(ภ.๑ - ๘, น. ๑๑๘)

หรือตอนพาลิตาย

เพียงพระเมรุมาศงัน ท้าวลมกลางอรร—
ณพนวนที

(ภ.๑ - ๘, น. ๑๖๑)

กิริยาอาการต่าง ๆ ได้แก่ ความสง่างามเทียบกับราชสีห์ เช่น

มันผยองย่องเยื้องชวคสม เหลียวเพราฟิงชม
ทำนองกึ่งสีห์ลีลา

(ภ.๑ - ๘, น. ๑๐๕)

และ

หนุ่มานเข้ากลางไพร กิ่งไกรสรสีห์
อันยืนอยู่กลางฝูงวัว

(ภ.๑ - ๘, น. ๑๗๘)

เทียบความรวดเร็วกับกิ้งกั เช่น

หันเหียนเวียนคั้งกัหัน

(ภ.๑ - ๘, น. ๑๗๘)

เทียบความกลัวกับกา เมื่อเห็นลูกศร กังทศกัณฐ์ว่ากุมภกรรณ

บมีอายทวยเทพนิกร

เยี่ยงกาเห็นศร

แลบินระเหินหนีไกล

(วชิรญาณ, ตอน ๑๑๗, น. ๖๑)

อารมณ์ต่าง ๆ เช่น อารมณ์โกรธหรือร้อนรุ่มเทียบกับไฟ ไค้แก

"บรรจกรณร้อนเราระสาย เพียงเพลิงพลุ่งพราย

ระอุอุระอสุรา"

(ภ.๑ - ๔, น. ๕๔)

"สกุณโกรธเพียงเพลิงผลาญ"

(ภ.๑ - ๔, น. ๑๒๐)

"อินทรัชติโกรธเพียงเพลิงพราย"

(ภ.๕ - ๖, น. ๕)

"ทศกัณฐ์โกรธเพียงเพลิงพราย"

(ภ.๕ - ๖, น. ๔๓)

"ลูกลมโกรธเพียงเพลิงผลาญ"

(ภ.๕ - ๖, น. ๕๓)

เทียบความร้อนใจว่าดังลูกศร เช่น

"ข้างทศเศียรถึงไพชยนต์ รุ่งร้อนกมล

ประหนึ่งคั้งตอ้งปืนไฟ"

(ภ.๕ - ๖, น. ๖๕)

"วินิจฉัยกลางอวรณ์

เพลิงรากลึงรอน

ก็คาลระลูงฤทัย

บ้างเป็นพิศตรึงใจ..."

(ภ.๑ - ๔, น. ๒๓๗)

อารมณ์แค่น เช่น ใค้อื่นคำพูดที่ไม่พอใจเทียบไควรรวกับเหล็กแทงหู

"สีศาพิงคำขุมมาร เพียงเหล็กแกงกาล
มาแทงในกรรณกัลยา"

(ภ.๑ - ๔, น. ๒๓๙)

"ทศกรรฐกรันพิงเคือกกาล เพียงเหล็กแกงผลาญ
มาแทงในกรรณชายชวา"

(วชิรญาณ, ตอน ๑๑๖, น. ๙๕)

บทกวีจรรยซึ่งเป็นอุปมาโวหารอย่างหนึ่ง ในรามเกียรติ์คำพากย์เทียบเป็น
แมลงภูกับดอกไม้เหมือนที่ปรากฏส่วนมากในวรรณคดีทั่วไป เช่น

"ภูรินทรมีวร สริงรุม เกสรโกสุม
ก็ไซสุคันธแบ่งบาน"

(ภ.๕ - ๖, น. ๙๒)

"โพนมพยับฉับแสงทินกร นิกรหมุภมร
ก็มีวโนกลีบกุสุมาลย์"

(ภ.๕ - ๖, น. ๑๐๕)

อุปมาอุปไมยที่ไม่คอยปรากฏในที่อื่นมีอยู่บ้าง เช่น เทียบความงามของสตรี
กับรูปหล่อด้วยทอง

สิริลักษณะเลิศล้ำจ่ายอง เพียงแท่งพิมพ์ทอง

(ภ.๕ - ๖, น. ๑๐๘)

เทียบตากับดาว

สองตาคือดาว

(วชิรญาณ, ตอน ๑๑๗, น. ๑๘)

เทียบความชาวกับสังข์

กมลสนอบกรรณเรืองชัย ขนชาวอำไพ
ตั้งสังข์เศวตโสภา

(ภ.๑ - ๘, น.๑๘๕)

เทียบความแข่งกล่ากับ เหล็กเพชร

..... งามพลมหัน
คเคชกระปิลกำจร
คู่จเหล็กเพชร เจาะเศษ...

(ภ.๕ - ๖, น.๖๓)

รวมเกียรติคำพากย์นี้เป็นรวมเกียรติสมัยอยุธยาที่มีเนื้อความสมบูรณ์ที่สุด
ตั้งนั้นจึงอาจเป็นฉบับสำหรับสอบทานเวลาแต่งเรื่องราวเกียรติในสมัยหลังด้วย เพราะ
ความในบทละครรวมเกียรติพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกส่วน
ใหญ่ตรงกับรวมเกียรติคำพากย์ ส่วนที่ต่างกันนั้นเป็นผลความซึ่งองค์ผู้ทรงพระราชนิพนธ์
อาจแก้ไขตามพระราชอัธยาศัยหรือให้เหมาะสมกับความคิดคนไทยยิ่งขึ้น นอกจากนี้
บทพากย์นางลอยพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีเนื้อความและ
การใช้ภาษาคลายคลึงกับรวมเกียรติคำพากย์ก่อนนางลอยด้วยเช่นกัน ภาษาใน
รวมเกียรติคำพากย์คล้ายกับในสมุทรโฆษคำฉันท์อยู่หลายแห่ง สันนิษฐานว่าระยะเวลา
แต่งอาจใกล้เคียงกัน การใช้ภาษาอย่างประณีตแสดงว่าผู้แต่งมีความรู้และความ
ชำนาญในเชิงประพันธ์ นำเชื่อว่าจะเป็นกวีในราชสำนักแต่งขึ้นเพื่อการแสดงของ
หลวงมากกว่าที่จะเป็นของชาวบ้านธรรมดา

๓. บทพากย์รวมเกียรติพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

บทพากย์รวมเกียรติส่วนนี้มีเนื้อความไม่ติดต่อกัน แยกเป็นตอน ๆ คือ
นางลอย นาคบาท พรหมศาสตร์ และพากย์เบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับภรรยา และพาหนะอื่น ๆ
บทพากย์เหล่านี้คงใช้ในการแสดง เพราะมีเพลงหน้าพาทย์และเจรจาประกอบอยู่

เข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์เพื่อการแสดงโขน เพราะมีหลักฐานการจัดโรงโขนเล่นซึ่งสามารถนำมาเทียบกับบทพากย์ได้

๓.๑ คำประพันธ์

บทพากย์รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประกอบด้วยกาพย์ฉิ่งและกาพย์ยานี มีชื่อเพลงหน้าพาทย์แทรกเป็นระยะ ๆ ส่วน เจรเจานั้นปรากฏแต่คำว่า "เจรจา" ไม่มีบทเจรจารวมอยู่ด้วย ในห้องสมุดควชิรญาณ มีบทเจรจาโขนโดยเฉพาะ เป็นตัวเขียนอยู่ในสมุดไทย คำประพันธ์เป็นร้อยยาว การเขียนนั้นไม่เคร่งครัดเรื่องตัวสะกดหรือวรรณยุกต์ เข้าใจว่าเป็นคำเจรจาที่ไข่มาก่อน แล้วบันทึกไว้ภายหลัง เพราะเมื่อนำมาเจรจาทิ้งเสียงตามกลวิธีของผู้เจรจาเอง ตัวอักษรที่บันทึกไว้โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณยุกต์จึงไม่มีความสำคัญเท่าใดนัก บทเจรจาโขนเหล่านี้อาจใช้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยด้วยก็ได้ บทพากย์ ตอนนางลอย คำประพันธ์เป็นกาพย์ยานีทั้งหมด ตอนนาคบาศเป็นกาพย์ฉิ่ง ตอนพรหมาศครุประกอบด้วยกาพย์ฉิ่งและยานี ฉิ่งใช้ในตอนบรรยายความทั่วไป ยานีใช้ตอนครวญหรือพรรณนาความทุกข์โศก พากย์เบ็ดเตล็ดมีทั้งฉิ่งและยานี บทพากย์ ตอนต่าง ๆ นี้บางตอนซ้ำความกันแต่เปลี่ยนคำประพันธ์ให้แปลกกันออกไป เช่น พากย์ รดตอนพรหมาศครุว่า

สิงห์อ้อมคองวิเชียรฉาย แกะแ้วลึกลาย

เป็นรูปสุบรรณบินทะยาน ^{๕๗}

^{๕๗} ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนัก

ทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๒), หน้า ๒๒ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาย อรรถ ค้อคงคา, ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๑๒).

พากย์รดยักษ์ในบทพากย์เบิกเศล็คตอนหนึ่งมีเนื้อความและการใช้คำเหมือน
พากย์รุดตอนพราหมณ์ศรั้งกล่าวแตกต่างกันตรงที่บทหนึ่ง เป็นภาพยานี้คือ

สิงห์อ็คก็อมควง
แกมแก้วลึกลาย

วิเชียรช่วงคูเจ็ดนาย
เป็นรูปสุบรรณบินทะยาน ๕๘

๓.๒ เนื้อเรื่อง

บทพากย์ตอนนางลอยคล้ายคลึงกับในรามเกียรติ์คำพากย์แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์บางตอนเพิ่มขึ้นอีก ตอนที่เพิ่มมามี ๘ แห่ง
ซึ่งไม่ได้ทำให้เนื้อความมากกว่าคำพากย์นางลอยของ เกาเท่าใดนักเพราะเป็นพรรณนา
โวหาร แต่อาจจะทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจยิ่งขึ้น เช่น คำพากย์เก่าว

โอนเอียงศิโรตม์ลง กันแสงซบกับเกศนาง ๕๙

บทพากย์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่า

เอนแอบพระองค์ลง	กับ เกศแก้วกมลนาง
สิ้นโสดพระนาสา	พระวาทาก้อบปาง
เหลือแต่หทัยางค์	ระริกริกอยู่ริมทรวง
ทิกทิกสะท้อนจิต	นิงสนิทฤดีควง
คังหนึ่งจะสูญทรวง	สวรรัตนिकाลัย ๖๐

๕๙ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๕ - ๖ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย
แบบเรียน, ๒๕๑๒), หน้า ๘๗ (พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายถนอม พึ่งสม, ณ เมรุ
วัดธาตุทอง วันที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๕๑๒).

๖๐ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนัก
ทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๒), หน้า ๒๐ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาย
อรรถ คอคงคา, ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๑๒).

บางตอนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเพิ่มเพื่อความต่อกัน
ไคล้สนิท เช่น คำพากย์เก่าว่า

พระเหลือบเล็งในเนินทราย	แทบซึ่งสายชลาเยล
เขาวรุปลอสุรกล	อันกลายแกล้งเป็นสีศา
พระชอนเกศขึ้นใส่ตัก	ธพิศพิศตร์แล้ววิโสกา ๒๑

บทพากย์พระราชนิพนธ์เป็น

พระเหลือบเล็งชลาสินธุ์	ในวารินทะเลวน
จึงเห็นรูปปอสุรกล	อันกลายแกล้งเป็นสีศา
นาวาวิ่งประหวั่นจิต	ไมทันคิดก็วิโสกา
กอดแกวกนิษรธา	ดุคี่กินอยู่แค้น
พระชอนเกศขึ้นวางตัก	พิศพิศตร์แล้วรับขวัญ ๒๒

ตอนที่เนื้อความแปลกจากคำพากย์เก่ามีอยู่ตอนหนึ่งคือพระรามกล่าวกับพระ
ลักษณว่า

เจ้าลักษณเอยถ้าพิมาย	เพราะตายด้วยเจ้าโหมงาม
อย่าคิดแค้นทำสงคราม	จงคืนเข้าอุษยา
แม่พระแม่เจ้าทั้งสาม	จะถามถึงพระพี่ยา
อีกทั้งเจ้าสีศา	อย่าทูลว่าพี่บรรลัย
พระชนนี้จะสร้อยเสรา	พระญาติเราจะรู้ว่าไร
จงว่าพิน้อยไพร	ประพฤติเพศเป็นมุนี ๒๓

๒๑ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๕ - ๖... หน้า ๗๓ - ๘.

๒๒ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๘... หน้า ๑๘.

๒๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

ความตอนนี้แสดงให้เห็นว่าพระรามทวงความรู้สึกของผู้อื่นแม้จะเศร้าโศก
เพียงใดก็ตาม ในคำพากย์บางล่อยของเก่าไม่มีเรื่องนี้เลย

ส่วนมากความในคำพากย์บางล่อยของเก่ากับบทพากย์บางล่อยพระราชนิพนธ์
จะตรงกัน แต่มีการเปลี่ยนคำบาง เช่น คำพากย์เก่าว่า

เจ้าพี่เอยดูน่อยจิต

จึงทวนคิดด้วยจำจน

ดูศอให้เสียชน-

มีชีพแล้วก็ลอมมา ๖๔

บทพากย์พระราชนิพนธ์ว่า

พระน้อง เอยดูน่อยจิต

เจ้าทวนคิดกระหวัความ

ดูศอให้เสียชนม์

สิ้นชีพแล้วจึงลอมมา ๖๕

อีกตอนหนึ่งคำพากย์เก่าว่า

พระกาลเค็ดอกแล้วคืบไว

สุราลัยจะติณ

ไฉนหนอพระบุพิน

บุพาพีจะคืนเป็น

น้องเอยแต่จากเจ้า

ทุกคำเขาแลยามเย็น

ยามค่ำพี่เคยเห็น

ไม่เห็นแก้วก็โศกา ๖๖

บทพากย์พระราชนิพนธ์เป็น

พระกาลเค็ดอกแล้วคืบไค

กลัวเทพไทจะติณ

ไฉนหนอพระบุพิน

บุพาพีจะคืนเป็น

๖๔ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๕ - ๖..., หน้า ๗๖.

๖๕ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔..., หน้า ๑๕.

๖๖ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๕ - ๖..., หน้า ๗๒.

พระนองเอยแด่จากเจ้า ทุกคำเจ้าแกลยามเย็น
ยามเสวยพีเคยเห็น ไม่เห็นเจ้าเราโศก ๒๗

แม่แต่คอนขึ้นคั่นก็คล้ายคลึงกัน คำพากย์เก่าเริ่มว่า

ควาเคื่อนจะเลือนลับ แสงทองพยับโคมหน
จวนแจ้งพระสุริยน จะเยียมยอดคุณนคร ๒๘
บทพากย์พระราชนิพนธ์ว่า

ควาเคื่อนก็เลือนลับ แสงทองระยับโคมหน
จวบจวนพระสุริยน จะเยียมยอดคุณนคร ๒๘

ตอนนาคบาท เป็นตอนสั้น ๆ ความว่าพระรามเสด็จไปดูพระลักษณะซึ่งถูกศร
นาคบาทของอินทรชิตในสนามรบ เนื้อความต่างจากบทละครรามเกียรติ์ของพระบาท-
สมเด็จเจ้าพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเอง เล็กน้อยกล่าวคือบทละครพระราชนิพนธ์พระบาท-
สมเด็จเจ้าพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกล่าวถึงพระรามแผลงศรจันทราทิตย์เป็นดวงจันทร์ เพื่อ
ให้เห็นทาง แต่บทพากย์ตอนนาคบาทไม่มีเรื่องพระรามแผลงศรเป็นดวงจันทร์ กล่าว
ถึงแสงจันทร์ตามธรรมชาติเท่านั้นซึ่งตรงกับในบทละครรามเกียรติ์ของพระบาทสมเด็จ-
เจ้าพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก การลำดับความและการใช้คำก็ใกล้เคียงกันเพียงแต่บทพากย์
เพิ่มการพรรณนาธรรมชาติด้วย เช่น บทพากย์ว่า

เสด็จโดยรัถยาพนาคร กวดยแสงศศิธร
ใบรูกชฎาไกวไปมา

อากาศคานคองการา... ๓๐

๒๗ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔... หน้า ๑๖.

๒๘ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๕ - ๖... หน้า ๓๒.

๒๙ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔... หน้า ๑๔.

๓๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

บทละครพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกว่า

เดินโดยมรรคาพนาคร ศศิธรแจ่มแจ้งพระเวหา

อากาศคานกวยการา... ๗๑

คอนพรหมาสคร เริ่มตั้งแต่อินทรชิตทำพิธีพรหมาสครและให้มังกรกัณฐ์ออก
ชัศตาทัพจนถึงพิภกโสภณหลังจากที่พระรามมากุพระลักษณในสนามรบแล้วกลับไป เรื่อง
ตอนนี้ไม่ตรงกับรามเกียรติ์บทละครของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกซึ่งกล่าว
ว่ามังกรกัณฐ์ออกชัศตาทัพจนาคบาศ แต่ตรงกับบทละครของพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ส่วนเรื่องนางสีคานั่งบุษบกมาที่สนามรบอยู่ในคอนพรหมาสครทั้ง
สามสำนวน

บทพากย์คอนพรหมาสครนี้แบ่งเป็นช่วง ๆ ชาติสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในแต่ละช่วง
และมีเพลงหน้าพาทย์กับเจรจาคันระหว่างช่วงนั้น อีกประการหนึ่งเนื้อความไม่ค่อย
สนิท เข้าใจว่าความที่ขาดหายไปคงอยู่ในบทเจรจาซึ่งไม่ใคร่รวมอยู่กับบทพากย์นี้ด้วย

นอกจากนี้ยังมีบทโขนประกอบด้วยบทพากย์และเจรจาเป็นตอน ๆ เขียนไว้ใน
สมุดไทย มีคอนถวายแหวน เริ่มตั้งแต่หนุมานเข้าเมืองมายัน คอนนางลอย คอน
องคตสี้อสาร คอนนาคบาศ คอนพรหมาสคร คอนศึกสิบขุนสิบรถ คอนศึกสัตหสาสูร
และวิรุณจำบัง คอนท้าวมาลีวราชว่าความ คอนนางมณฑิพูนน้ำทิพย์ คอนศึก
ทศคีรีวันทศคีรีธร คอนหนุมานอาสา คอนศึกทศกัณฐ์ชาคเคียรชาคกร และคอนบุตรลม
คงเป็นตอนที่นิยมเล่นโขนจึงบันทึกไว้ ไม่มีหลักฐานแน่นอนว่าใคร เป็นผู้แต่งแต่มี
พระราชนิพนธ์บทพากย์เบ็ดเตล็ดของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแทรกอยู่
เช่น พากย์บุษบกคอนนางมณฑิพูนน้ำทิพย์ พากย์รดยักษ์ รดพระคอนศึก
ทศคีรีวันทศคีรีธร พากย์ชมธรรมชาติคอนศึกทศกัณฐ์ชาคเคียรชาคกร เป็นต้น และที่
สำคัญมีบทพากย์นางลอย นาคบาศ และพรหมาสครพระราชนิพนธ์อยู่ในบทโขนคอนดัง

๗๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ เล่ม ๒ (พระนคร:
คลังวิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๒๑๘.

กล่าว เข้าใจว่าบทเจรจาอาจเป็นของผู้เจรจาเอง เพราะโดยปกติก็สามารถเจรจา
ได้ตามกลวิธีของแต่ละคนโดยไม่จำเป็นต้องมีบทวางใจ เวลาแสดงบทพากย์ได้จาก
พระราชนิพนธ์ส่วนบทเจรจา เป็นของผู้เจรจา แบบแผนนี้คงใช้ในการแสดงโฆษณาจนเป็น
ที่นิยมกันจึงมีการบันทึกบทพากย์พระราชนิพนธ์ร่วมกับบทเจรจาในการแสดงไว้ด้วยกัน
ในภายหลัง

มีหลักฐานเรื่อง วิธีจัดโรงให้ตัวโฆษณา เป็นตัวเขียนอยู่ในสมุดไทย ข้อที่
นำสังเกตุคือการจัดระเบียบการแสดงนี้ เข้ากันได้กับบทพากย์พระราชนิพนธ์พระบาท-
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยหลายตอน เช่น ไม่มีเรื่องพระรามแผลงศรจันทราทิตย์
ในตอนนาคบาศ แต่มีการแผลงศร เพื่อให้ให้เห็นทางในตอนพรหมศาสตร์และเรียกชื่อศรว่า
จันทราทิตย์ตรงกัน รวมทั้งกล่าวถึงมังกรกัณฐ์ชัคคตาทัพในศึกพรหมศาสตร์ เหมือนกันด้วย
คงจะยกตัวอย่างการกล่าวถึงความ ระยะเวลาพากย์และเจรจา เปรียบเทียบกันคือ บท
พากย์ว่า

๑ เจรจา ให้หามังกรกรรฐ์ ๑

กระบวนทัพมังกรกรรฐ์

พริ้งพร้อมจักรงคโยธา เสด็จทรงมหา

พิชัยรบเรื่องฉิม

เทียมด้วยมังกรสองพัน ชักรถเหียนหัน

ลั่นเลื่อนสะ เทือนกำกง...

๑ เจรจา ถึงลงกาขึ้นเฝ้า ๑^{๗๒}

ถ้าดูบทโฆษณับสมุดไทยจะเห็นว่า เมื่อมังกรกัณฐ์มาถึงลงกาก็มีบทเจรจา เช่น
กันคือ "...ก็ขึ้นเฝ้าเจ้าลงกา ยังทองพระโรงผ่านำบัคนี่ ๑ พระยาเค็น ๑" ๗^{๗๓}

^{๗๒} ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๘... , หน้า ๒๔ - ๖.

^{๗๓} เรื่องรามเกียรติ์ (คำเจรจา), เลขที่ ๘ ๓ ๑๑๔ ชั้น ๕/๑ มัคที่ ๑๑๘.

ในเรื่องวิธีจัดโรงให้ตัวโขนเล่นกล่าวว่า

ให้ท่ามังกรกัน...มังกรกันออก. ภาณุเชิด เป็นสามรอบหยุด เจงจา
มังกรกันขึ้นเผ้าทศกรรฐ ภาณุเกิน ๗๔

วิธีจัดการแสดงโขนนี้คงใช้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นส่วนใหญ่ แต่หลักฐานมีอยู่เพียง ๒ เล่มสมุดไทย เป็นคอนพระรามายกทัพไปหา เหมศิริจนถึงประตวน้ำชุมสงระแหงหนึ่ง เล่มหนึ่ง อีกเล่มหนึ่ง เริ่มตั้งแต่คอนนาคมาศถึง อินทรชิตทำพิธีกุมภินยา จะเป็นเพราะหลักฐานสูญหายหรือมีการบันทึกไว้เพียงแค่นี้ไม่มียืนยันแน่นอน

๓.๓ ภาษา

ภาษาในบทพากย์รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไม่เก่าเท่ารามเกียรติ์คำพากย์แต่มีคำบางคำที่ใช้เหมือนกัน เช่น สรรพนามแทนพระรามว่า "พระเจ้า" หรือการเติมคำว่า "สร้อย" หน้าคำนามเพื่อให้เกิดความไพเราะ เช่น สร้อยสวนมาลา นอกจากนี้ยังมีการแปลงคำซึ่งโดยมากเพื่อให้ได้สัมผัส เช่น นฤนาท เป็น นีรนาท โโอกาส เป็น โอภาส ประเทือง เป็น บรรเทือง จันทร เป็น จันตรี วิหค เป็น วิหคา พนม เป็น โพนม บุรยาคร เป็น บุรยาคร ฯลฯ

สรรพนามบางคำในบทพากย์รามเกียรติ์ส่วนนี้แปลกไปจากที่อื่น กล่าวคือ สรรพนามสำหรับผู้ชายนั้นในบทพากย์ใช้เหมือนกับผู้หญิง เช่น เรียกพระลักษมณ์ว่า บุพญาบุพิน โฉมศรี เขาวเรศ เขาวมาลย์ นางเยาว์ เหมือนที่ใช้กับนางสีดา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงนิยมการเล่นคำและเล่นสัมผัสซึ่งจะเห็นอยู่ทั่วไปในบทพากย์

๗๔ รามเกียรติ์ วิธีจัดโรงให้ตัวโขนเล่น, เลขที่ ๔๔ ๓๑๔ ชั้น ๕/๕

มกราคม ๑๒๐/๓.

การ เล่นคำ

"สี่แคว้วสี่รับวาม สี่พลอยเพชรพลาม
 สี่มรกตสกลสี่
 พรายแพรวแคว้ววิเชียรโมลี พรายพรายรัศมี
 พรายศรีสุวรรณพรายศ
 เทียมมรดเทียมกวยอาชา เทียมลมพิศพา
 ผีเท้าไม่มีเทียมตัน" ๗๕

"ก่องกรรตกร่างกร้างเกรียง ก่องสนั่นสำเนียง
 กีกก่องทุกห้องหิมวา
 ลิงสัตว์สิงโตตามคณา นรสิงห์สิงหรา
 ก็หนีเข้าสู่อสูสิงขร
 บคฟ้าบคแสงทินกร พลกระบินทร์บจร
 ผงคลี่ชอุ่มบคบัง" ๗๖

บางตอนมีลักษณะ เป็นกลบทควาย เช่น

"ทรงรตรัตนายิ่งยง ยงยิ่งงามระหง
 ระหงเหมกนกระหนกกลาย
 กลายกลับเกล็ดเพชรพราย พรายเพชรเจดนิยาย
 ฉายเจดิกี่เพชรเพรางาม
 งามงอนงอนรดเรืองราม ราเมศเสด็จตาม
 ตามมีพระทัยกรุณา

๗๕ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔..., หน้า ๒๕.

๗๖ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

นารายณ์^๑แค้น^๑ถึง^๑เกยลา ลา^๑แล^๑ว^๑กลับ^๑มา
 มายัง^๑สุวรรณ^๑พลับ^๑พลา^๑ชัย
 ไชยาม^๑โบก^๑ชง^๑อยู่^๑ไสว ไสว^๑ถึง^๑ตริง^๑ศ์^๑ไทร
 ไกร^๑เกรียง^๑ควาย^๑เสียด^๑โยธา
 ชามา^๑คย์^๑เห็น^๑ชง^๑โบก^๑มา มา^๑ดู^๑น^๑ชุน^๑สวา
 สวา^๑ใหญ่^๑กั^๑ทัพ^๑ชัย" ๗๗

"เสด็จ^๑ทรง^๑รถ^๑เพชร^๑ เพชร^๑พราย^๑ พราย^๑แสง^๑แสง^๑ฉาย
 จารุ^๑ญ^๑จาร์^๑ศรี^๑ศมี
 อ่ำ^๑ไฟ^๑ไพโร^๑จัน^๑รุจี สี^๑ร^๑า^๑ช^๑ร^๑า^๑ช^๑สี^๑ห์
 ชั^๑กร^๑า^๑ช^๑ร^๑ถ^๑ร^๑ง
 คุม^๑หัน^๑หัน^๑เหียน^๑เวียน^๑วง กีก^๑ก^๑อง^๑ก^๑อง^๑กง
 สะ^๑เทือน^๑หัง^๑ไพโร^๑ไพ^๑ร^๑วัน
 ยัก^๑ษา^๑สา^๑ร^๑ถิ^๑โล^๑ตัน เหยียบ^๑ยีน^๑ยีน^๑ยัน
 กง^๑ศ^๑ร^๑จะ^๑แฉ^๑ง^๑แฉ^๑ง^๑ฉ^๑ลา^๑ญ
 เกร^๑ื่อง^๑สูง^๑สูง^๑ไสว^๑ชั^๑ช^๑ว^๑าล ชง^๑รี^๑ชง^๑ฉ^๑าน
 กร^๑ร^๑ช^๑ิง^๑ประ^๑ชุม^๑ชุม^๑ส^๑าย
 มยุ^๑ร^๑ฉัตร^๑ฉัตร^๑แก้ว^๑แพ^๑ร^๑ว^๑พ^๑ราย ปัก^๑แฉ^๑ม^๑แฉ^๑ม^๑ลาย
 สลับ^๑เป็น^๑คุ^๑คุ^๑เคียด^๑" ๗๘

การ เล่น สัมผัส

"ฉว^๑า^๑ว^๑ิง^๑ประ^๑ห^๑วัน^๑จิต ไม่^๑ทัน^๑คิด^๑ก็^๑โศ^๑กา
 กอก^๑แก้ว^๑กนิ^๑ษ^๑ฐ^๑า ฤ^๑คิ^๑คิ^๑น^๑อยู่^๑แค้น^๑ยัน" ๗๙

๗๗ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔..., หน้า ๖๑ - ๒.

๗๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓ - ๔.

๗๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

"กระหนกกระหนาบกาบแก้วแกมนิล มรกตเจดนิ
ประกอบประกีบงก่า" ๘๐

"เทียมเทพลีนททั้งสอง ไร่ เริงล้ำพอง
พศทะยานรานรน
คูม่วงกวงแก้วโกมน กีกก้องกลางหน
ลั่นเลื่อนสะเทือนธรณี" ๘๑

ลักษณะเด่นในบทพากย์รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยคือพรรณนาโวหาร ซึ่งนอกจากจะมีความงดงามทางภาษาแล้วยังให้อารมณ์สะเทือนใจเป็นพิเศษด้วย โดยเฉพาะคอนนางลอยมีการใช้พรรณนาโวหารเด่นที่สุด เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าไพเราะทั้งเสียงและมีความหมายอย่างสมบูรณ์

ความไพเราะของเสียงเกิดจากองค์รูปพระราชนิพนธ์เลือกภาพย่นาณีมาใช้ ในตอนนี้ ท่วงทำนองของภาพย่นาณีเข้ากันได้ดีกับความเศร้าโศก และการเลือกใช้ถ้อยคำก็ใช้ที่มีเสียงอ่อนเบาเป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งการเล่นคำและสัมผัสด้วย

นอกจากความไพเราะทางเสียงยังให้อารมณ์สะเทือนใจ แสดงให้เห็นอารมณ์ของพระรามที่แปรเปลี่ยนตลอดเวลาทั้งจำวน โศกเศร้า เจ็บใจตนเอง และแค้นศัตรูสลัดกันไป การเปรียบเทียบทำให้เพิ่มอารมณ์สะเทือนใจแก่คนอ่าน เช่น

มาตรแมนจะหาดวง	วิเชียรช่วงเท่าศิริ
หาดวงพระสุริย์ศรี	ก็จะไค้ทูกังใจ
จะหาโฉมให้เหมือนนุช	จนสุกฟ้าสุราลัย
กายแล้วและเกิดใหม่	ไม่ไค้เหมือนเจ้านฤมล ๘๒

๘๐ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔..., หน้า ๒๕.

๘๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

๘๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

อีกตอนหนึ่งว่า

จะอุ้มองคขึ้นต่างโลก
 कांगเสียงพระสนม
 สากรจะต่างเมือง
 มังกรโศกิเลน

เอาพระโอรสูมาระงม
 อันร่าร้องประจำเว
 ศิขร เปื่องจะต่างเมรุ
 จะต่างพาหนะยล ๘๓

บางครั้งคำพรรณนาหรือการกระทำของพระรามมีความหมายทางอ้อม เช่น

แสดงความรัก

พระของเอยแต่จากเจ้า
 ยามเสวยพีเคยเห็น
 จะประมวลทวนใจ
 คินฟ้าและยมนา
 ทุกซัทับบ่เหือดหาย
 ทุกซัเท่าที่ฟิศรอม

ทุกคำเจ้าและยามเย็น
 ไม่เห็นเจ้าเราโศกา
 พระชลันยนที่โหยหา
 ไม่เท่าเทียมที่เรียมครอม
 พระวรกายก็ชชุมดม
 แดกอนเกำบเท่าทัน ๘๔

แสดงความอาลัย

"ลืคาเอยถึงจะตาย
 จงเอื้อนโอรสูออกเจรจา
 เจ้าชายเนครกูที่มาย
 "จะอุ้มองคกว่าจะมาย

จะวอดวายพระชนมา
 จะจากแล้วจงสั่งกัน
 ให้ฟิศร้างซึ่งโศกศัลย์..." ๘๕
 จะตายควยเมื่อไฟชุม" ๘๖

๘๓ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ ภาค ๑ - ๔.... หน้า ๑๘.

๘๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

๘๕ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๘๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

แสดงความทะนุถนอม

พระชอน เกศขึ้นวางตัก

พิศพิศครแล้วรับขวัญ ๔๗

พรรณนาไวยาหารในตอมพรหมศาสตร์ยึดหลักเดียวกับตอนนางลอย มีการแสดง
ความรักความผูกพันกันระหว่างตัวละคร เช่น นางสีดาคร่ำครวญกับพระรามว่า

โอ้พระทูลกระหม่อมแก้ว
ลืมนेत्रขึ้นพาทิ

เมียมมาแล้วพระโณศรี
ค้ายเมียบ้างให้สว่างใจ ๔๘

มีการเปรียบเทียบเพื่อเพิ่มอารมณ์สะเทือนใจ เช่น พิเภกครวญว่า

อนิจจาอกกุเอ๋ย
แรมร้างพระบาท
นับวันจะดับแล้ว
สิ้นแสงจะดับไป

โณเลยเป็นเวธา
ทุกข์ทับทุมคังสุมไฟ
ประทีปแก้วอันดวงใส
จะมีคมิคอยู่อัครา ๔๙

บทพากย์เอราวัณในตอนพรหมศาสตร์มีความดีเด่นที่ภาษากระชับแลสให้ภาพ
ชัดเจนดังกล่าววว่า

สามสิบสามเศียรโสภา	เศียรหนึ่งเจ็กงา
คังเพชรรัตนรุจี	
งานหนึ่งเจ็คโปกขรณี	สรหนึ่งยอมมี
เจ็คกอบลมันคาล	
กอนหนึ่งเจ็คคอกดวงมาลย์	คอกหนึ่งแบ่งบาน
มีกลีบไค้เจ็คกลีบผกา... ๕๐	

๔๗ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔... , หน้า ๑๔.

๔๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

๔๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

๕๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

การจัดทัพพรรณนาอย่างรวบรัดแต่ก็ไ้ความชัดเจนคือ

บรรดาโยธาจักรรงค์	เปลี่ยนแปลงกายคง
เป็นเทพไทเทวีญ	
ทัพหน้าอารักขไพโรสถ์	ทัพหลังสุบรรณ
กนิษนาคนาคา	
ปีกซ้ายดาเมศวินทยา	คนธรรพ์ปีกขวา
ตั้งตามตำรับทัพชัย ๙๑	

การพรรณนาความทุกข์ของตัวละครโดยนำธรรมชาติเข้ามาเกี่ยวข้อง ให้
ธรรมชาติเสร้างสลดไปกับบุคคลในเรื่องด้วย เช่น

อากาศคามดวงคารา	อัคนันวาทา
บัทคร่าเพยแผ้วพาน	
เยือกเย็นน้ำฟ้าบันกาล	พุ่มพฤษภาสาร
สลดระบอห่อใบ	
สังคเหงาเงียบคงพงไพร	ฝูงสัตว์วิสัย
สังเกตก็ผิดกอนกาล	
สังลเสียงวิหคชันชาน	จับุบทเคยทะบาน
กัลลิมระบักเล็มคง ๙๒	

อุปมาโวหาร

อุปมาอุปไมยที่ใช้ในบทพากย์รามเกียรติ์ส่วนนี้ส่วนมากเป็นอุปมาอุปไมยที่
ปรากฏทั่วไป เช่น เที่ยมใบหน้างามราวกับดวงจันทร์ สีเขียวราวกับมรกต ความ

๙๑ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔... หน้า ๓๔.

๙๒ เรื่องปลิวลาลับ หน้า ๒๓

ทุกซอรอนเหมือนกับไฟเผา แต่มีอุปมาอุปไมยที่แปลกออกไปและไม่ค่อยปรากฏในวรรณคดีไทยคือ เทียบกับสำลี

"ครั้นนุจะออกตอคือ กุจกั๊งสำลี
ละเอียบคบทันพริบตา" ๕๓

"ใบบัวบานบนสาคร ความซบอัสคร
สะควกคั๊งสำลีลอย" ๕๔

บทพากย์รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีอยู่ไม่มากนัก อาจเป็นเพราะองค์ผู้ทรงพระราชนิพนธ์เอาพระทัยใส่ทางบทละครมากกว่าแต่ความพิถีพิถันในการใช้ภาษาทำให้บทพากย์รามเกียรติ์ซึ่งมีเนื้อหาไม่สมบูรณ์นี้มีความดีเด่นและน่าสนใจไม่น้อยกว่าบทโขนสำนวนอื่นเลย

๔. รามเกียรติ์บทรองและบทพากย์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

รามเกียรติ์สำนวนนี้เป็นสำนวนแรกที่มีบทรอง บทพากย์และบทเจรจาครบบริบูรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงพระราชประสงค์ว่าไม่ได้จะให้มันเป็นบทกวีนิพนธ์สำหรับอ่านเพราะ ๆ หรือคำเนิ่นเรื่องราวติดต่อกันแต่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเป็นครั้งคราวสำหรับเล่นโขน ๕๕ ดังนั้นรามเกียรติ์บทรองและบทพากย์นี้จึงแบ่งเป็นชุด คือ อภิเษกสมรส สีดาหาย แฉลงกา พิเภกถูกขี้บ นางลอย จองถนน ประเคิมศึกลงกา พิธีกุมภนิยา นาคบาศ และพรหมาสตร์ เข้าใจว่ายัง

๕๓ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔... , หน้า ๒๖.

๕๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑.

๕๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชนิพนธ์คำนำ," รามเกียรติ์บทรองและบทพากย์ (พระนคร: โรงพิมพ์มหาคไทย, ๒๕๐๒), หน้า ก.

มีอีกหลายชุดเพราะตามหลักฐานกล่าวว่ามี การแสดง โขนชุดทศกัณฐ์ชุดเศียรชาคกรคอน
 ปลายและชุดอื่น ๆ อีก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์
 รามเกียรติ์บทร้องและบทพากย์โดยอาศัยความตามเรื่อง "รามายณะ" ทรงใช้ฉบับ
 ที่ **Ralph A. Griffith** แปลเป็นคำประพันธ์ภาษาอังกฤษเป็นหลัก ยกเว้นตอน
 นางลอยตอนเดียวที่ไม่มีในรามายณะจึงทรงใช้บทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัยปรับปรุงขึ้นใหม่ ดังมีพระราชบันทึกไว้ว่า "...ยังมีอะไรสำคัญ
 อยู่อีกข้อหนึ่งคือข้าพเจ้าได้ตั้งใจไว้แล้วว่า จะดำเนินเรื่องตามข้อความที่แสดงใน
 รามายณะ แต่ทั้งเรื่อง "นางลอย"...หา มีใน รามายณะ ไม่" ^{๕๖} ดังนั้นเนื้อเรื่อง
 ตัวละคร ตลอดจนความคิดที่แทรกอยู่ย่อมแตกต่างจากรามเกียรติ์สำนวนอื่นที่กล่าวมาแล้ว
 เพราะจะเป็นคตินิยมของอินเดีย เป็นส่วนใหญ่

๔.๑ คำประพันธ์

รามเกียรติ์สำนวนนี้ประกอบด้วยบทร้อง บทพากย์และบทเจรจา บทร้อง
 ส่วนมากเป็นกลอนบทละคร มีการขึ้นต้นว่า "เมื่อนั้น" "บัดนั้น" และ "มาจะกล่าว
 บทไป" คำย บทร้องบางตอนมีรูปแบบคำประพันธ์แปลกออกไป เพื่อให้เหมาะสมกับเพลง
 ร้อง เช่น กระบวนลึงตามเสด็จเมื่อพระรามลงสรงในตอนนางลอย ใช้เพลงเท่ากิน
 ผักนึ่ง คำประพันธ์คล้ายกาพย์ยานีแต่มีการเล่นสัมผัสบางวรรคคือ

งามเจ็ด งามล้ำเลิศสุราลัย สององค์ทรงครรไล เลียบลัก
 ไปในไพรพง วานรกรบรรจง เที่ยงเครื่องสรงตามภูมิ บ้างเค็ด
 บุปณชาติ สวยสะอาดประหลาดสี มาถวายพระจักรี กับองค์พระ
 ศรีอนุชา... ^{๕๗}

^{๕๖} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชนิพนธ์คำนำ," ..., หน้า ข.

^{๕๗} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, รามเกียรติ์ (พระนคร:
 องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๐๘), หน้า ๑๕๘.

อีกตอนหนึ่งคือคอนอินทรชิตแปลงเป็นพระอินทร์ มีบทร้องอุบายว่า

อุบายเอ๋ย ข้างเขื่อนบิคนิมิตกาย เยื้องยาครุฑนาคกรกราย
งามเจิดฉายเป็นนักหนา เหมือนราวกับรูปที่ข้างแกะ งามจริง
เทียวแหละเหมือนเจ้าเทวา... ๔๔

บทพากย์เป็นกาพย์ฉมังและกาพย์ยานี บางตอนใช้อินทรวีเชียรฉันทซึ่งคล้าย
กาพย์ยานีแทน บทเจรจาเป็นรายยาว มีเพลงหน้าพาทย์และเพลงร้องกำกับใจควย
นอกจากนี้ยังมีโคลงแทรกตอนอภิเษกสมรส เป็นคำบูชาของพระฤษีวสินธุ์ แต่งด้วย
โคลงสี่คั่นและโคลงสามคั่น

บทร้อง บทพากย์ และบทเจรจายู้อลับกันไปพร้อมทั้งส่งสัมผัสซึ่งกันและกัน
เนื้อเรื่องดำเนินไปตามบทร้อง บทพากย์และบทเจรจาต่อไปโดยไม่ซ้ำความกัน เช่น

สร้อยสนตัด
○ พิศุกรระบวนกระบี่ศรี เป็นระเบียบเรียบร้อยดีทั่วหมก
งามริ้วแห่งศพระทรงยศ สดสวยสดสมศักดิ์พระจักรี
งามพระทริวงศ์ทรงศักดิ์ งามองค์พระลักษมณ์เรืองศรี
งามกระบวนหน้าหลังสะพรั่งดี ภูมิบุรยาครนาคกรไป
รุกรน ๔ คำ

พากย์

ถึงจอมผาล้าอาไฟ พระศรีภูวนาย
ก็เฟงคูกรุงลงกา
อยู่ยอดศรีภูภูญา ไฉนเยียมมหิมา
พาราคำแห่งแรงรงค์
พร้อมควยก่าแพงแวงวง ข้อมขันบรรยง
ทั้งคูก็ลือกเหลือใจ

๔๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, รามเกียรติ์. (พระนคร:
องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๖๐.

พิศดูปรากฏทวารชัย	มั่นคงจงใจ
จะรับศักรสูหาญ	
ยากที่จะหักเมืองมาร	จำต้องคึกการ
ไหลออกคอกกลางแปลง	
ขุนยักษ์อำจองทะนงแรง	กำยำกำแหง
คงออกมาสู่สมหมาย	
ศรัสดามพิภพพระสหาย	อันกิจทั้งหลาย
ตัวท่านยอมรู่อยู่ก็	
ที่บนปรากฏธานี	วิฤตเสวตสี
เหมือนเมฆซึ่งบังทินกร	
โคใหญ่อยู่ในอัมพร	สลับสลอน
นั่นคือวิฤตอันใด	
ภายใต้ก่อนชาวลงไป	นั่นคืออะไร
เป็นก่อนอันเขียวนิลปน	
อีกมีซึ่งแสงแครงระคน	แวววิบสลับสน
สีแสงระยับจับตะวัน	
โชติช่วงคังดวงคาวนั้น	คือสิ่งใดกัน
สหายจงแจ้งจริงใจ	

เจรจา

พิภพทุกพระภูวไนยอวตาร อันของใหญ่ไพศาลเหมือนเมฆเสวต
คือจักรใหญ่ของอสุเรศจอมกัมภันท์ ก่อนเขียวนั้นคือองค์เจ้าลงกา
สีแครงนั้นคือผ้าขุนมารนุ่ง ที่ดูเหมือนคาวเรื่องรุ่งรัศมี คือมงกุฎของ
อสุรีที่สวมอยู่ ชะรอยเขาจะมากุทัพระองค์ ทั้งจำนงจะอวดเก้ง
ไม่เกรงผู้ใด ขอพระศรีภูวไนยทรงทราบกิจจาเถิดพระเจ้าข้า ๔๕

๔๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, รามเกียรติ์..., หน้า ๒๕๕-๖.

๔.๒ เนื้อเรื่อง

เนื้อเรื่องของรามเกียรติ์บทรองและบทพากย์แยกเป็นตอน ๆ เพื่อสะดวกแก่การแสดง ถ้าจำลำดับเนื้อความจากชุดต่าง ๆ จะเริ่มต้นตั้งแต่ปราบคาชะกาจนถึงศึกพรหมาสตร์ เนื่องจากอาศัยเรื่องราวตามรามายณะการเรียงลำดับความจึงต่างกับรามเกียรติ์ฉบับอื่น ๆ อยู่บ้าง คือ รามเกียรติ์ฉบับอื่นนั้นตอนองคตลือสสารอยู่ก่อนสุครีพหักฉัตร ส่วนรามเกียรติ์บทรองและบทพากย์ตอนสุครีพหักฉัตรอยู่ก่อนองคตลือสสาร การลำดับความนอกนั้นตรงกัน เนื้อเรื่องแตกต่างกับรามเกียรติ์ที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยหลายตอน คงจะได้อีกเล่าต่อไป

ชุดอภิเษกสมรส

ตอนปราบคาชะกา

คาชะกา ในรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เรียกว่ากากนา ความในตอนนี้มีมาตลอดท้าวทศรถเรื่องอสูรรบกวณนั้น รามเกียรติ์บทรองและบทพากย์เป็นพระวไลยธูรเฝ้าท้าวทศรถอยู่ก่อนแล้วพระวิศวามิตรมาทูลขอให้พระรามไปปราบอสูร พระวไลยธูรไม่รู้เรื่องแต่แรก ส่วนบทละครของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกให้พระวไลยธูรและพระวิศวามิตร เข้าเฝ้าทูลเรื่องอสูรพร้อมกันและขอให้พระรามพระลักษมณ์ ฝึกกับบทรองและบทพากย์ซึ่งขอแต่พระรามองค์เดียว

ท้าวทศรถตอบพระฤๅษีว่าโอรสยังเป็นเด็ก ขอให้พระองค์ออกไปรบกับอสูรเอง แต่พอรู้ว่า เป็นวงศ์ของราพณ์ก็กล่าวว่าพระองค์ไม่มีฤทธิ์พอที่จะสู้กับราพณ์ได้ ถ้าให้โอรสไปก็เท่ากับไปตาย พระวิศวามิตรโกรธว่าท้าวทศรถคือนวจาที่วาจาอะไรจะให้ พระวไลยธูรจึงไถลเกลี้ยทูลท้าวทศรถว่า

เทวะพระองค์ใช้รู้เสด็จมา กำนึกในอักษวาทูกุลวงศ์ ฉะนั้นก็คือ
องค์แห่งธรรมะ จะทรงตั้งธรรมคาหาควรไม่ เสียแรงพระเกียรติ
เกริกไกรทั่วไตรภพ ว่าทรงธรรมล้ำบไม่มีใครทัน ฉะนั้นจงอย่า
ละพระกรณีย์ ไกลทรงเผยพาทีปญญา จะทรงค้ำวาจาหาควรไม่

จงได้โปรดให้พระรามบรรพชาส อันอสูรทั้งมวลหมดไม่มีอำนาจอันต่าง
 อันตรายพระลูกได้ เพราะเกาศึกมุนีไซร้คงคุ้มครอง บัองกันพระ
 โอรสเป็นแม่นมั่น เกาศึกนั้นเขอล่าหาญชาญฤทธา เคยขึ้นชื่อลือ
 มาแต่หนหลัง พระฤๅษีเขอแข็งขลังในโยคีวิธี มีอำนาจอาจนิมิต
 เทพารุช ฤทธิรุทรยิ่งกว่าอาวุธใด ๆ เขอก็คงประสาทิให้แก่พระ
 กุมาร... ๑๐๐

ในบทละครนั้นท้าวทศรถตั้งแต่แรกแล้วว่าอสูรที่จะไปปราบเป็นญาติของ
 ทศกัณฐ์และขอออกไปรบแทนพระรามพระลักษมณ์ซึ่งพระองค์เห็นว่ายังเป็นเด็กอยู่ แสดง
 ว่าท้าวทศรถไม่ได้เกรงกลัวฤทธิทศกัณฐ์เหมือนในบทร้องและบทพากย์ เมื่อฤๅษีทั้งสอง
 ชี้แจงก็มีเหตุผลต่างออกไปคือ

เมื่อพระนารายณ์อวตาร	ลงมาสังหารยักษ์
ซึ่งพระองค์ผู้ทรงศักดิ์	จะออกเขนฆ่ามันฉิบไป
อันว่าพระลักษมณ์พระราเมศ	ทรงศักดิ์คะเขนแดนดินไทย
ถึงเท่านี้ก็มิฤทธิไกร	ตั้งหนึ่งกองไฟบรรลัยกัลป์ ๑๐๑

บทร้องและบทพากย์ถือตามคติอินเดียว่า ญัศตรียมีหน้าที่รบและป้องกันบุคคล
 ในแว่นแคว้น พระวลีษฐ์จึงกล่าวว่า "ฉะนั้นจงอย่าละพระกรณีย์" พระวิศวามิตร เป็น
 ฤๅษีที่มีฤทธิอำนาจ สามารถรบชนะอสูรได้แต่ไม่รบเพราะคงถือว่าไม่ใช่หน้าที่ของ
 นักพรต แต่จะช่วยให้พระรามรบชนะอสูรอีกคนหนึ่ง บทละครเน้นที่การอวตารโดย
 แสดงจุดมุ่งหมายของนารายณ์อวตารว่า เพื่อล้างอสูรซึ่งบทร้องและบทพากย์ไม่ได้กล่าว
 ไว้ในตอนนี้เลย

๑๐๐ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, รามเกียรติ์...
 หน้า ๖๕ - ๖.

๑๐๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ เล่ม ๑
 (พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๖), หน้า ๓๕๘.

บทร้องและบทพากย์กล่าวถึงกินแค้น ๒ แห่งที่คาทะกาทำลายชื่อมัลลและภรรยา
ซึ่งในบทละครไม่มี

คาทะกาไต่ขึ้นเสียงพระรามาประลองศรจึงเหาะมาเพียงผู้เดียวในร่างอสูร
มีการแปลงตัวเป็นเสือและกายักษ์ ส่วนในบทละครนั้นพอถึงกำหนด ๗ วันกานาแปลง
เป็นกาบินมาพร้อมบริวาร เมื่อถูกศรพระรามาตายร่างจึงกลับเป็นอสูร

ในบทร้องและบทพากย์คอนสุวหุทุสะมารีจรบกับพระรามาและพระลักษมณ์
สุวหุทุคาย มารีจปลิวไปตกที่ฝั่งน้ำเหมือนที่ปรากฏในรามเกียรติ์คำพากย์สมัยอยุธยา
ส่วนบทละครนั้นสุวหุทุคายชนกันแค้นมารีจหนีไปลงกา

ตอนอภิเษกสมรส

บทร้องและบทพากย์ให้พระวิศวามิตรชวนพระรามาและพระลักษมณ์ไปในพิธี
พลีกรรมที่กรุงมิตिला แต่ในบทละครพิธีที่กรุงมิตिलाคือพิธียกรัตนธนูเพื่อหาคู่ครองให้นาง
สีดา ฤๅษีทั้งสองคือพระวไลยรู่กับพระวิศวามิตร เป็นผู้พาพระรามาพระลักษมณ์ไป

เมื่อพระรามาเดินทางมาถึงมิตिला บทร้องและบทพากย์กล่าวถึงความงามของ
โรงพิธีและบริเวณเท่านั้น ส่วนบทละครมีการชมเมืองและกล่าวถึงพระรามาได้สับคากับ
นางสีดาควย

ในบทร้องและบทพากย์พระวิศวามิตรเล่าให้ท้าวชนกฟังว่า ระหว่างเดินทาง
ไคช่วยให้นางอหฺลยาพนค้ำสาป ฤๅษีคานันท์ซึ่งเป็นบุตรของนางอหฺลยาและฤๅษีโคดม
อยู่ในที่ชุมนุมนี้ควยไคกล่าวพาดพิงถึงการสาปว่า เมื่อพระรามาและท้าวนางอหฺลยาแล้ว
นางจะพนค้ำสาป เรื่องราวตอนนี้ไม่ได้เข้ามาอยู่ในรามเกียรติ์ของไทย

ในบทร้องและบทพากย์ท้าวชนกนำธนูออกมาให้พระรามาและพระลักษมณ์ชม
พร้อมกับเล่าประวัติว่า ธนูนี้เป็นของพระอิศวรให้ประหารพระตักษะเพราะพระตักษะ
ไม่เชื่อพระอิศวร เมื่อมีพิธีบูชา ค่อมาพระอินทร์ขอโทษแทนพระตักษะพระอิศวรจึง
ประทานชีวิตพระตักษะคืนแล้วประทานธนูแก่พระราชากรุงมิตिला บทละครมีว่ารัตนธนู
นี้พระอิศวรให้ประหารศรีบุญรินแล้วนำมาไว้ที่มิตिला ในบทร้องและบทพากย์เป็นเรื่อง

ตามวรรณคดีอื่นเกือบซึ่งมีเรื่องเทพเจ้าต่าง ๆ วิชาทักนอยู่มาก คติของไทยไม่มีแม้แต่จะเป็นเทพเจ้ากับอสูรแทน

ตอนยกธนู ในบทร้องและบทพากย์เป็นการยกตามธรรมเนียมว่าถ้าใครยกได้ จะได้อภิเษกกับนางสีดา ท้าวชนกไม่ได้แสดงอารมณ์เหมือนในบทละครซึ่งเมื่อรู้ว่าพระรามเป็นใครก็รู้สึกเสียใจที่ไม่ยกนางสีดาให้ก่อน และบทละครยังกล่าวถึงพระอินทร์ลงมา เป็นประธานในพิธียกธนู ตามคติของไทยนิยมให้พระอินทร์ เป็นผู้ช่วยเหลือคนที่ตกทุกข์ได้ยากหรือเมื่อมีอุปสรรคแต่ในบทร้องและบทพากย์ไม่มี

ตอนอภิเษกสมรส บทร้องและบทพากย์มีการอภิเษกสมรส ๔ คู่คือ พระราม กับนางสีดา พระลักษมณ์กับนางอุรุมิลา พระภรตกับนางมาดทวี่ พระศทรุมนะกับนางศรุตตะเกียรตี ตรงตามรามายณะ ในบทละครกล่าวเฉพาะพระรามกับนางสีดาเท่านั้น การอภิเษกสมรสของอนุชาพระรามไม่ได้เข้ามาในรามเกียรติ์ของไทย อาจเพราะไม่จำเป็นต้องกล่าวถึง

ชุดสีดาหาย

ตอนที่ ๑ สُرปุระนขาหึง

สุรปุระนขาพบพระรามพระลักษมณ์และนางสีดาตอนสร่งน้ำและตามไปเฝ้าพระวอ-
รามที่อาศรม สุรปุระนขาหลงรักพระรามเพียงผู้เดียวแต่ไม่รังเกียจพระลักษมณ์ถ้าจะรับ
นางเป็นชายนางต่างกับบทละครที่นางสาวนักษาพบพระรามไปสร่งน้ำตามลำพังจึงเข้า
เกี้ยวพาราสีและเมื่อตามไปที่อาศรมพบพระลักษมณ์ก็หลงรักอีก พระราชินิพนธ์พระบาท-
สมเด็จเจ้าพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้พระรามพระลักษมณ์พูดเย้าหยอกสุรปุระนขาจนนาง
โกรธและหึงนางสีดา เมื่อพระลักษมณ์ลงโทษสุรปุระนขาได้บอกควาว่า

ครั้นกูจะล้างชีวี

มึงก็เป็นนารีไม่เข้าการ

ครั้นกูจะขับไล่ไปเปล่าเปล่า

เจ้าจะไม่วายหายหน้าคาน ๑๐๒

ส่วนบทละครนั้นไม่มีเรื่องเข้าหยอกนางสามนักขา เพราะพอสามนักขา เห็นนางสีดาก็หึงทันที ทั้งพระรามและพระลักษมณ์ช่วยกันคือสามนักขา พระลักษมณ์เป็นผู้ตีคมือเท้า จมูกและหูแต่ไม่ได้บอกเหตุผลของการลงโทษดังในบทร้องและบทพากย์

สุรปะนขาไปทูลขรว่าถูกมนุญย์รังแก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ทูลขึ้นไปเยี่ยมขรในเวลานั้น ขรกับทูลเจิ้งยกทัพไปรบกับพระรามพร้อมกัน ต่างจากบทละครที่เป็นศึกคนละครั้ง อีกประการหนึ่งบทร้องและบทพากย์ไม่มีศึกตรีเศียรเหมือนในบทละคร จบลงตอนขรและทูลเจิ้งล้มเท่านั้น

ตอนที่ ๒ ความกว้าง

สุรปะนขา เข้าเฝ้าทศกัณฐ์ ไม่ได้ทูลเรื่องนางสีดาแต่แรกแต่กลับบอกว่าทศกัณฐ์

ว่า

ทั้งสองอนุชาทูลขร

ก็ต้องศรศักดิ์อาลัย

ส่วนพระองค์ทรงยศทศกรรฐ์

เกษมสันต์อยู่ในธานี

จะมีวาทรงหลงชมภิรมย์กาม

ลักษมณ์รามจะทะนงศักดิ์ศรี

นำจะทำเจ็บช้ำข้ายี่

ปวงหม่อสูรีบรรลัยลาญ ๑๐๓

แม้ทศกัณฐ์จะเห็นสุรปะนขาบาดเจ็บแต่ก็ไม่แสดงความโกรธได้แต่ส่งสารเท่านั้น เมื่อสุรปะนขาเล่าเรื่องให้ฟังโดยกล่าวถึงนางสีดาค้วยแต่ทศกัณฐ์ไม่ได้สนใจนางสีดา สุรปะนขาต้องบ้าย้ออีกครึ่งหนึ่งจึงคิดรัก ทศกัณฐ์ในบทร้องและบทพากย์เป็นผู้มีความสุขุมกว่าในบทละครซึ่งมีอารมณ์รุนแรงและอ่อนไหวคือเมื่อเห็นนางสามนักขาบาดเจ็บมาก็โกรธและแผลงฤทธิ์ เมื่อสามนักขากล่าวถึงนางสีดาครั้งแรกได้แสดงความหลงใหลจนเห็นไค้ซัด

ในบทร้องและบทพากย์มารีจบวชเป็นฤๅษีอยู่ในป่า ทศกัณฐ์จึงต้องออกไปหาเมื่อต้องการความช่วยเหลือ ในบทละครมารีศไม่ได้เป็นนักบวช ความแตกต่างกันนี้มีผล

๑๐๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องรามเกียรติ์...

ถึงการเคารพนับถือของทศกัณฐ์ด้วย มารีจในบถร้องและบทพากย์เป็นนฤณี ทศกัณฐ์ให้
ความเคารพ เมื่อถือว่าจึงไม่รุนแรงเท่าในบทละคร

ตอนพระรามตามกวาง ในบถร้องและบทพากย์พระรามยิงกวางเพราะเห็น
ว่าจับเป็นไม่ได้ เมื่อยิงแล้วร่างกลวยเป็นยักษ์ มารีจขอขมาพระรามซึ่งพอพระราม
ยกโทษให้มารีจก็กลายเป็นเทพบุตร เหาะไปสวรรค์ ในบทละครมารีจกลัวพระรามจน
หน้ากวางกลายเป็นยักษ์ พระรามโกรธจึงแกลงศรีสังหาร และไม่มีเรื่องอโหสิกรรม

ทศกัณฐ์ลักนางสีดาโดยอุบายไป ไม่กล่าวถึงว่านำไปใส่รถทรงเหมือนในบท
ละคร

ชุดแผลงกฏ

หนุมานรบกับชมพูมาลี ถูกศร เล่มหนึ่งปักกลางหน้าผาก ในบทละครไม่ปรากฏ
ชื่อชมพูมาลี อีกประการหนึ่งคนไทยถือว่าหนุมานเป็นทหาร เอกที่มีความสามารถในการ
รบ รามเกียรติ์ที่เข้ามาอยู่ในไทยจึงไม่มีเรื่องหนุมานถูกอาวุธทหารชั้นเสนา

อินทรชิตแกลงศรนาคบาทศรีหนุมาน หนุมานคืนไม่หฤคจึงออกอุบายทำเสมือน
หมกกำลัง เพื่อให้อินทรชิตแก่นาคบาทออก ในบทละครหนุมานสามารถสลัดนาคบาทให้
หฤคไค้แก่เกล้งนึ่ง เพื่อกู้ท่าทีของพวกยักษ์ บถร้องและบทพากย์ถือตามคติอินเดียว่า
นาคบาทเป็นศรของพระพรหมซึ่งเป็นพระเจ้าองค์หนึ่งจึงมีอำนาจเหนือหนุมาน ส่วนบท
ละครดำเนินตามความนิยมของคนไทยที่ให้หนุมานเป็นทหารที่เก่งกล้าดังนั้นจึงอาจแก้
นาคบาทได้

ทศกัณฐ์ให้นำหนุมานเข้ามาไค้สวนและให้นำไปฆ่า พิเภกณได้มีบทบาทสำคัญ
โดยทักท้วงว่าหนุมานเป็นทูตซึ่งเมื่อฆ่าจะผิดประเพณี พิเภกณชี้แจงมีเหตุผลคือว่า

อันความผิดคกอยู่ที่ผู้ฆ่า เพราะมาแกลงแจ้งกิจจากตามนายสอน
แม้วานรกวายตายแล้วไชร จะไค้ใครเป็นผู้เชิญพระโองการไปตอบ

สารของพระรามจันทร์อันสั่งมา... ๑๐๘

ทศกัณฐ์คิดว่าลึงรักหางจึงให้เอาไฟเผา ความตอนนี้คลาดเคลื่อนกับบทละคร
อยู่บางกล่าวคือ บทละครนั้นเมื่ออินทรชิตจับหนุมานได้ทศกัณฐ์สั่งให้เอาไปฆ่าทันที เมื่อ
ไม่ตายจึงให้นำมาซักถาม หนุมานเป็นผู้ออกอุบายให้ทศกัณฐ์ฆ่าตนด้วยการใช้ไฟเผา
เมื่อเผาลงแล้วไฟคืดที่หางไม้ค้ำ ฤๅษีบารทบอกวิธีดับไฟให้ แต่ในบทร้องและบท
พากย์หนุมานนำทางมาเองโดยไม่มีผู้บอก

นางสีดาฝากศิราภรณ์มากับหนุมานเพื่อนำขึ้นถวายพระราม หนุมานทูลแต่
เรื่องนางสีดาไม่ได้เล่าเรื่องเผาลงกา ตัดความเป็นว่าพระรามชวนหนุมานเข้าไป
ในกุหาเพื่อให้เล่ารายละเอียดตอนอยู่ที่ลังกา ส่วนบทละครหนุมานทูลความโดย
ละเอียดหมดทำให้พระรามกริ้วมากเพราะทำเกินรับสั่งและศรีสรีภริษาโทษหนุมานด้วย

ชุดพิเภกษัตริย์

พิเภกษัตริย์เข้า เข้าทศกัณฐ์ทูล เรื่องกลางร้ายตั้งแต่นางสีดามาอยู่ลงกาว่า

กองกฐนข้อคิที่บูชา	ไม่แจ่มจรัราแรงแสงฉม
มดปลวกงูร้ายหลายพรรณ	พากันขึ้นทอโบสถ์พราหมณ์
โคนมมมเหือกเหี้ยหลาย	ข้างพลายมันแห่งแรงขาม
ปวงมารองกองทวนองคร้าม	ซัดสลกหมคงามทั่วไป
แรงการาเว็กรอนร้อง	หมาในกุกองกรุงใหญ่ ๑๐๕

ไม่มีเรื่องทศกัณฐ์ฝันร้ายเหมือนในบทละครหรือรวมมาเกียรติที่เข้ามาอยู่ในไทย
กลางร้ายดังกล่าวเป็นคติของอินเดียส่วนทางไทยเชื่อเรื่องความฝันว่าอาจบอกเหตุการณ์
ในอนาคตได้

๑๐๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, รามเกียรติ์..., หน้า ๑๕๓.

๑๐๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๓.

ตอนพิเภกถูกจับนี้แสดงลักษณะนิสัยของทศกัณฐ์และพิเภกได้ชัดเจน ทศกัณฐ์เป็นผู้มีเหตุผลพอควรไม่จนใจเหมือนในบทละคร เพราะเมื่อพิเภกพูดว่าทางแก่เหตุร้ายคือส่งนางสีดาคืนพระราม ทศกัณฐ์ขอไปปรึกษาเสนาก่อนและไม่ได้โกรธพิเภกเลย เมื่อกุมภกรรณท้วงว่าทำผิดทศกัณฐ์ก็ไม่โกรธเพราะ "... กุมภกรรณนั้นเป็นทหารชาดุกักดา ทั้งคำที่ว่ามานั้นก็ค่อนข้างจริง" ๑๐๖ มีการปรึกษาการสงครามกันระหว่างทศกัณฐ์ พิเภก กุมภกรรณ อินทรชิต ประทีป และเสนาอื่น ๆ ต่างกับบทละครที่ไม่มีการปรึกษากันเลยเพราะทศกัณฐ์โกรธตั้งแต่พิเภกให้ส่งนางสีดาแล้ว ส่วนลักษณะนิสัยของพิเภกในบทเรื่องและบทพากย์นั้นจะเห็นว่า พิเภกมีฤทธิ์ไม่เกรงกลัวทศกัณฐ์ เมื่อถูกทศกัณฐ์เตะตกเตียงยังแสดงความโกรธและโต้เถียง การที่พิเภกต้องจากลงกาประการสำคัญคืออภัยที่ถูกประจานกลางสภา ไม่เหมือนกับบทละครซึ่งพิเภกกลัวทศกัณฐ์จนลนลาน

พิเภกออกจากลงกาโดยมีเสนาตามไปด้วย ๔ คน แต่ในรามเกียรติ์ที่แพร่หลายในเมืองไทยกล่าวว่าพิเภกออกจากลงกาไปตามลำพัง

พิเภกส์วามีภักดีคือพระราม พระรามถามความเห็นเสนาทั้งหลายว่าควรรับพิเภกอยู่ควยหรือไม่ สുകฤษี องคต ชมพูพานเห็นว่าเป็นอภัยแต่หนุ่มมานว่าพิเภกมาดีพร้อมกับยกอุทาหรณ์ครั้งพาลีวิวาทกับสุครีพอย่างน่าฟังว่า

พระเจ้าน่าจะทรงลืมเสียกระมัง เมื่อครั้งหนึ่งผิดใจกับพระเจ้าพี่
พระองค์ก็เอาบารมีพระอวตาร เป็นที่พึ่งแสนสำราญนिरาศภัย ชะรอย
เรื่องเลื่องลือไปถึงลงกา พิเภกจึงมาสวามีภักดี ๑๐๗

พระรามอภิเษกพิเภกให้เป็นพระราชากรองลงกา ถือเสมือนว่าพิเภกเป็นราชาองค์หนึ่งไม่ใช่ข้าทาสอย่างในบทละครจึงไม่มีเรื่องถือน้ำถวายคำสัตย์ดังในบทละคร

๑๐๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, รามเกียรติ์..., หน้า ๑๖๖.

๑๐๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๒.

ชุกนางลอย

คอนนางลอยนี้ไม่มีในรามายณะแต่เป็นตอนที่คนไทยนิยมและเหมาะกับการแสดงมาก ดังนั้นจึงอาจเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นโดยทรงนำบทร้องมาจากบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยซึ่งทรงรับว่าไพเราะถึงกับออกพระโอษฐ์ "...ข้าพเจ้าก็ทราบอยู่แก่ใจว่า ถึงข้าพเจ้าจะแต่งขึ้นใหม่ก็คงสู้บทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ไม่ได้เลยเป็นแน่นอน..." ๑๐๘ ส่วนบทพากย์และบทเจรจาทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ในนามของ "พระชรรค์เพชร" ส่วนที่ทรงปรับปรุงขึ้นแตกต่างจากบทพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอยู่บ้างดังนี้

๑. เปลี่ยนบทร้องเป็นบทพากย์และเจรจาย่างเพื่อประหยัดเวลา

๒. ตอนที่นางเบญจกายเข้าเฝ้านางสีดาเพื่อคุยตัวนั้นเปลี่ยนเป็นแอบคุยที่ในสวนขณะนางสีดากำลังเก็บดอกไม้ว่า "แต่เค็มใจคิดใจจะมาเฝ้า แต่เป็นบุญของเราเลยไม่ต้อง" ๑๐๙ ซึ่งได้ความกระตือรือร้นและมีความงามในเชิงนาฏศิลป์ เป็นการเปลี่ยนบทนี้ เคียงและเข้าเฝ้าหลายครั้งเสียบ้าง

๓. ตอนพระรามพระลักษมณ์ลงสรงน้ำนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเพิ่มบทร้องขณะเป็นกระบวนแห่ควย พระยานเรนทรราชาผู้เคยแสดงเป็นตัวหนุมาน และนายลิขิตสารสนองข้าหลวงเดิมเล่าว่า เดิมทรงใช้บทเท่าที่ "งามสรรพ" ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ แต่ขณะที่ชมทรงสั่งเกตว่าท้าวของพวกลิงไม่งามจึงทรงพระราชนิพนธ์บท "งามเด็ก"

๑๐๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชนิพนธ์คำนำ," รามเกียรติ์บทร้องและบทพากย์ (พระนคร: โรงพิมพ์มหาดไทย, ๒๕๐๒), หน้า ๖.

๑๐๙ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, รามเกียรติ์ (พระนคร: องค์การคำของกุสุมา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๘๓.

ขึ้นใหม่ ๑๑๐ และไถ่ทรงเค็มเพลงช้า เพลงเร็ว กล้ายบทมโหรีของสมเด็จพระเจ้า-
บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ด้วย

สุกของถนน

เนื้อความแปลกไปจากรามเกียรติ์ของไทยทั้ง ๒ ตอน ตอนที่ ๑ สุกะสื่อสาร
จากทศกัณฐ์มายังสุครีพเพราะสุครีพมีฐานะเป็นพระราชอนุหนึ่งซึ่งกุมพลซีกอินธมาช่วย
พระรามทำสงคราม เสนาและพลวานรจะลงโทษสุกะโดยหนุมาอ้างว่าเมื่อคนไป เป็น
ทูต ทศกัณฐ์ยังไม่คิดถึงประเพณีกลับสั่งให้ประจานคน พระรามตอบว่า

ทศกรรฐ์ทำผิดคิดมิชอบ	จะโทษตอบด้วยนิทานครุไม
เขาผิดประเพณีไซ้	เหตุไฉนฝ่ายเราจะผิดตาม ๑๑๑

ความตอนนี้ไม่มีในรามเกียรติ์ของไทย ในบทร้องและบทพากย์สุกะแปลงเป็น
อสุรบัณฑิตมาที่ทัพพระราม ในบทละครมียักษ์แปลงเป็นเหยี่ยวมาชื่อสุกรสารซึ่งอยู่อีก
ตอนหนึ่ง

ตอนที่ ๒ พระรามทำพิธีขอทางพระสมุทรรไปลงกา เมื่อพระสมุทรรไม่แหวกน้ำ
ให้ก็กริ้วแฉงสรไปทำให้สัตว์น้ำเคืองกรอน พระสมุทรรจึงขึ้นมาทูลว่าน้ำไม่เคยแหวกของ
เป็นทางเดินไค้และไค้บอกอุบายให้หลูกพระวิศวกรรมจงถนน เสร็จแล้วพระรามขึ้น
บำหนุมา พระลักษมณ์ขึ้นบ่าองคค เสด็จข้ามสมุทรรโดยมีพิเภกนำทัพ พระอินทร์มีบท
บาทเพียงนำเทวดานางฟ้ามาโปรยดอกไม้ให้พร เท่านั้นไม่ไค้นำรถทรงมาถวายพระราม
เหมือนในสำนวนอื่น บทร้องและบทพากย์ไม่มีเรื่องนางสุพรรณมัจฉาพาบริวารมาคาบ

๑๑๐ สุจิตร์กรการแสดงโชนเรื่องรามเกียรติ์ ตอน นางลอย (พระนคร:
บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖), หน้า ๒.

๑๑๑ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, รามเกียรติ์ (พระนคร:
องค์การฯ ของคุรุสภา, ๒๕๐๘), หน้า ๒๒๒.

ศึลดาไปทิ้งและไม่มีเรื่องทรมานวิวาทกับวานรอื่นเพราะไม่ปรากฏในรามายณะของ
 วาลมิกิ แต่รามายณะเบงกาลีมีเรื่องทรมานกับนลวิวาทกันขณะจองถนนคล้ายทรมาน
 กับนิลพัทของไทย

ชุดประเคิมศึกลงกา

ตอนที่ ๑ ศุกะสารวัณปลอมพล

ศุกะและสารวัณ ๒ คนปลอมเป็นลิงขาวลิงดำเข้าไปสืบข่าวทางฝ่ายพลับพลา
 พิเภกบ่อกให้สีเสนาย์กษัตริย์จับตัวไป เผ่าพระราม พระรามยกโทษให้โดยมีเหตุผลว่า

แต่เขาก็เพียงรับใช้	เขาจะซื่ออย่างไรก็ไซ้ที่
ถ้าแม่ไคกลับไปบุรี	แจ้งคดีสิ้นสรรพถึงทัพชัย
ทศเศียรไคซึ่งกำลังทัพ	เมื่อว่าจะกลับใจได้
ก็จะไม่ท้อชิงชัย	ให้เปลืองเรี่ยวแรงโยธา ๑๑๒

เป็นเหตุผลที่แตกต่างกับในบทละครซึ่งศุกรสาร ถูกเขียนและถูกสักหน้า บทละคร
 นั้นทรมานเป็นผู้จับศุกรสาร เพราะไม่มีสีเสนาย์กษัตริย์ของพิเภก

มาลีวันซึ่งเป็นอัยกาของทศกัณฐ์บอกให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาแก่พระราม ทศกัณฐ์
 โกรธ มาลีวันไม่มีอำนาจที่จะห้ามปรามจึงถูกจากห้องพระโรงไป ตัวละครตัวนี้ชื่อ
 คล้ายมาลีวัคคพรหมหรือมาลีวราชในรามเกียรติ์ของไทยซึ่งมีศักดิ์เป็นอัยกาของทศกัณฐ์
 เช่นกัน แต่มาลีวราชมีฤทธิ เมื่อว่ากล่าวทศกัณฐ์ไม่เป็นผลไคสาปให้ทศกัณฐ์ตายด้วยศร
 พระราม

ตอนที่ ๒ สุครีพหักฉัตร

พระรามยกทัพออกมาที่เขาสุเวฬเพื่อถูกรุงลงกา เห็นวัตถุสีต่าง ๆ บนกำแพง
 ลงกาจึงถามพิเภก ความตอนนีไม่มีในบทละคร แสดงให้เห็นความใหญ่โตน่ากลัวของ

ฝ่ายลงกา

ตอนสุครีพไปตักฉัตรทศกัณฐ์นั้นพระรามไม่ไ้คร่สัสใจ คังนั้นเมื่อกลับมาจึงถูก
 ดิงว่าไม่สมควรทำการตักหาญเพราะอาจเป็นอันตรายและพระรามไ้กล่าวเตือนว่า
 "ธรรมคากูบาลัญญวนนคร ควรจะไ้พลากรไปทำบุุทธิ์ ในที่สุดจึงค่อยเข้ารบ
 เอง" ๑๑๓ ทั้งนี้เพราะสุครีพมีฐานะเป็นราชาไม่ช้ทหารสามัญ แต่ในบทละครพระ
 รามให้หาญรับอาสาไปตักฉัตร เมื่อสุครีพทำได้สำเร็จพระรามจึงชมเชย

ตอนที่ ๓ องคทสี่อสาร

บทร้องและบทพากย์ไม่กล่าวถึงนางมณโฑยกเครื่องคาวหวานไปให้องคทผด
 กับในบทละครและคำพากย์ของเก่า องคทแสดงอำนาจขึ้นบนบัลลังก์ช้กเศียรทศกัณฐ์
 สามที่คว้ย ความในบทร้องและบทพากย์ไม่ยาวเท่าบทละคร เพราะเมื่อทศกัณฐ์ฟังสาร
 จบก็โกรธสั่งให้นำองคทไปประหาร แต่ในบทละครองคทกับทศกัณฐ์ได้โต้ตอบกันอยู่นาน

ชุดพิธิกุกุมณียา

ชุดนี้เป็นบทพากย์และเจรจาไม่มีบทร้อง เนื้อความเป็นเรื่องการทำลายพิธิ
 กุกุมณียาของอินทรีชิตและมีการรบระหว่างอินทรีชิตกับพระลักษมณ์คว้ย การดำเนิน
 ความเหมือนกับบทละคร

ชุดนาคบาศ

พิเษณ์ในบทร้องและบทพากย์เป็นผูมีฝีมือในการรบเพราะได้ออกรบพร้อมพระ
 รามพระลักษมณ์และแสดงฝีมือจนเป็นที่เกรงกลัวแก่พลยักษ์ทั้งหลาย พิเษณ์ยังไ้รบกับ
 อินทรีชิตแต่สุครีพห้ามไว้โดยอ้างว่าญาติไม่สมควรรบกัน ต่างกับพิเษณ์ในรามเกียรติ์
 ของไทยซึ่งค่อนข้างฉลาดและไม่ไ้ฝีมือในการรบ เพียงแต่ติดตามมาในระบวนทัพเท่านั้น

๑๑๓ พระบาทสมเด็จพรมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, รามเกียรติ์..., หน้า ๒๕๕.

อินทรีชิตเนรมิตรูปมาทำให้เหมือนคนใจ ๘ ทิศ ล้อให้เสนาวานรตามไปจับ ส่วนตัวจริงแฝงอยู่ในเมฆแล้วแปลงศรนาศไปรักพระรามาและพระลักษมณ์ แต่ในบทละครให้วิรุณมุขแปลง เป็นอินทรีชิตยืนอยู่บนรถทรงแทน

ในบทร้องและบทพากย์นั้นเนื่องด้วยพระรามาและพระลักษมณ์ถูกศรทั้งสององค์ จึงเป็นหน้าที่ของบรรดาทหารคิดแก้ไข พิเภกชี้ให้เชิญพระยาครุฑมาโดยวิธีจุกไฟบูชาทเวทคา เพื่อให้ทเวทคาไปเชิญพระยาครุฑมาอีกค่อหนึ่ง การใช้ไฟเป็นสื่อถึงทเวทคานี้เป็นคติของอินเดีย ในบทละครพระลักษมณ์ถูกศร เพียงผู้เดียวพระรามาจึงสามารถแปลงศรพลายวาทไปเรียกพระยาครุฑได้

คอนางสีคานั่งบุษบกมาสนามรบ บทร้องและบทพากย์มีเหมือนกับบทละคร แต่บทร้องและบทพากย์เพิ่มการพรรณนาว่า

ปวงครุฑุ์เวทวิเศษหลาย
ว่าจะมีไอรสยศอนันต์

ท่านายโชน้องคือทุกสิ่งสรรพ
ไอ้ตรงธรรมมาควนเสด็จไป ๑๑๔

และ

เสี้ยแรงมีศรสิทธิ์ฤทธิณาจ

พรหมาศร์ เอนทราศร์ เป็นใหญ่

อีกอากเนยาศศร์ศรไฟ

วารุณาศศร์ศรชัยชลากร

พายวาศศร์อากเรียกพายุกล้า

ทั้งห้า เป็นยอดยิงศร ๑๑๕

จากตอนนี้เองที่ทำให้รู้ว่าในรามายณะพระรามา มีศร ๕ เล่ม และมีอำนาจเฉพาะแตกต่างกันไป พระบาทสมเด็จพะมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชานธิบายเรื่องศรว่า พรหมาศร์ เป็นศรของพระพรหม มีฤทธิ์แรงยิ่งกว่าศรใด ๆ อาจทำลายได้ทั้งโลก อากเนยาศศร์ที่ไทยเรียกเพี้ยนเป็นอัคนีวาท ไซ้แปลงเป็นไฟ พายวาศศร์ที่ไทยเรียกเพี้ยนเป็นพลายวาท ไซ้แปลงเป็นพายุ วารุณาศศร์ ไซ้แปลงเป็น

๑๑๔ พระบาทสมเด็จพะมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, รามเกียรติ์ . . . , หน้า ๒๕๘.

๑๑๕ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ฝนหรือน้ำ และเอนทราสตร์ ศรีของพระอินทร์ ไร่รับศรัทธา ๆ ไป ๑๑๖ ส่วนคน
ไทยคุ้นเคยว่าพระรามมีศร ๓ เล่ม

ชุดพระมหาศร

เดิมชุดนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ใคร่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น
เพราะ "ข้าพเจ้าก็รู้สึกอีกว่าคงจะแต่งชุดพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ ไม่ได้... เรื่อง
อินทรีจิตจำแลง เป็นพระอินทร์หามีในรามายณะไม่, ข้าพเจ้าจึงไต่ถามไม่แต่ง, เพราะ
หาข้อความมาให้แปลออกไปจากพระราชนิพนธ์เก่าไม่ได้" ๑๑๗ เมื่อทรงพระราชนิพนธ์
ชุดพระมหาศรในภายหลังจึงทรงอาศัยตามเค้าพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธ-
ยอดฟ้าจุฬาโลก แต่ใคร่ทรงเปลี่ยนแปลงทรงเป็นบทพากย์และเจรจาบ้าง เพิ่มบทอุบาย
อินทรีจิตจำแลง และทรงนำบทพากย์เอราวัณพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธ-
เลิศหล้านภาลัยมาใส่ไว้ด้วย

๔.๓ ภาษา

ภาษาที่ใช้ในรามเกียรติ์บทร้องและบทพากย์ไม่มีภาษาเก่า ภาษาร่วมสมัย
ที่เห็นได้ชัดคือสรรพนาม "หล่อน" ซึ่งพบทั่วไปในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระ-
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรามเกียรติ์บทร้องและบทพากย์มีว่า

จึงทำให้คิดถึงบังอรที่รักยิ่งกว่าชีวิต ไต่เคยเห็นหล่อนไขพันผูกเกศา
สง่างาม ๑๑๘

๑๑๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชนิพนธ์คำนำ,"
รามเกียรติ์บทร้องและบทพากย์ (พระนคร: โรงพิมพ์มหาคไทย, ๒๕๐๒), หน้า จ.

๑๑๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ข.

๑๑๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, รามเกียรติ์ (พระนคร:
องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๕๘.

มีภาษาพูดบางอย่างในการสนทนา เช่น

"น้องมิ่งทะเล่สิ่งเข้ามาเพี้ย" ๑๑๘

"อายเทียบกำเวียบเสิบศาล"

(หน้า ๒๘๓)

การ เล่นคำและสัมผัส

การ เล่นคำมีอยู่หลายแห่ง แม้บางครั้งจะเป็นความซ้ำกันก็มักนิยมเพราะเพื่อความไพเราะและความสามารถในการเลือกคำเป็นสำคัญ เช่น

"อันองค์พี่ชื่อพระรามงามคมสัน องค์น้องชื่อพระลักษมณ์งามวิลาส"

(หน้า ๘๒)

"พื่อนั้นชื่อรามบันลือศักดิ์ น้องนั้นชื่อว่าลักษมณ์บันลือยศ เป็นหน่อท้าว
ทศรถบันลือเดช"

(หน้า ๑๑๕ - ๑๖)

"ต่างคนต่างรำคร่ำครวญ ต่างนางกำสรวลหนักหนา
ต่างคนชลดเนตรนองตา ต่างนางก้มหน้าโศกาลัย"

(หน้า ๑๗๖)

การพรรณนาสิ่งต่าง ๆ นิยมเล่นคำและสัมผัสเพราะเป็นตอนที่กวีมีอิสระในการใช้คำมาก เช่น

"งำมทรวงพาหางามกร งามคังไกรสรชาญจรจร
งามเกศาช้ำคำขลับ งามนิยน์เนตรรับคมสัน"

(หน้า ๘๘)

๑๑๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมเกียรติ (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๘), หน้า ๑๑๑. ในการอ้างครั้งต่อไปจะบอกเฉพาะเลขหน้าใจหายข้อความที่ยกมา หมายถึงหนังสือที่นำมาอ้างอิงนั้นเป็นเล่มเดียวกัน

"งามกึ่งรังสุริย
เหมือนแขนครุณารี
ราชวัชพื้นแคงแสงดี
นงาประกาศอุทธา"

งอนงามอร่ามตา
มีลายราชสีห์

(หน้า ๒๔๓)

พรรณนาโวหาร

รามเกียรติ์บทรองและบทพากย์มีการพรรณนารถทรง บทลงสรและแต่งกาย รวมทั้งการพรรณนาอารมณ์ของตัวละคร บทพรรณนารถทรงและการลงสรแต่งกายนี้ เหมือนในบทละครทั่วไปคือ แยกพรรณนาเป็นส่วน ๆ รวมความว่างามทั้งหมด เป็นการพรรณนาตามอุดมคติมากกว่าจะเป็นตามความจริง การพรรณนารถทรง เช่น รถทรงของทศกัณฐ์

งามราชรถทรงอสุรา	งามแอกไอศวรรย์
งามราชรถวิฆเวศ	
งามทรงกงกำอำไพ	งามเอี่ยมอุไร
งามแก้วประดับวิบแวว	
งามพลุกก่องทองแฉว	งามยี่ดยืนแนว
งามศาสตราวุธบุษย	

(หน้า ๑๑๔)

รถทรงของอินทรชิต

งามราชรถทรงอสุรา	อุไรลงยา
ลายเทพระเนมนาคนิทร	
งามแอกเอี่ยมโอโกมินทร์	งามกงกระวี
งามเพลาทับทิมพริ้มพราย	

(หน้า ๓๐๖)

การพรรณนาตอนลงสร้งและแต่งกาย เช่น ตอนพระรามทำพิธีขอทางพระ

สมุทร

ไขท้อประทุมขุมขุมขึ้น
ทรงสุคนธ์ปิ่นปิ่นมาลา
ภูษาสะพักพื้นเสวต
สอศทรวงประจำพรรณราย

โรยรินเกษมสันต์ทรรษา
ชโลมทาทั่วทั้งวรกาย
เอาเพศซีเลิศเจิดฉาย
คล่องสายธุระรำคำก็

(หน้า ๒๐๖)

ตอนอินทรชิตจะออกศึกพรหมาสครมีว่า

ไขท้อประทุมพรรณราย
ครันเสร์จสรระสรงทรงสุคนธ์
สนับเพลาภูษาพื้นแคง
ทับทรวงสังวาลอ่าวไผ
ทรงชฎาเดินหนพนักพ

ธรรวาไปรบปรายคิงสายฝน
ปรงปนแป้งรำชำฤทัย
นำทัพยเคเรือแย่งสกลไส
ชำมรงค์จิวโลรัตนา
งามลบลำเทพเลขา

(หน้า ๓๑๖)

นอกจากนี้ยังมีการพรรณนาความเศร้าโศกซึ่งมีข้อความเกี่ยวกับความหลังและ
ความสัมพันธ์กันระหว่างตัวละคร เป็นส่วนมาก บางตอนใช้กลวิธีชนิดหนึ่งคือให้ตัวละคร
แยกกันคร่ำครวญ ทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจมากกว่าการพรรณนาารวมกัน ดังตอน
พิเภกถูกจับมีว่า

ครีชคาวาโอพระจอมขวัญ
อันจะตองสละพระภัสสกา
นั้นทาทำโอพระปิตุเรศ
ขามห่างไกลองค์ทรงธรรม
นางกำนัลว่าโอพระทูลเทศ
แต่พี่จะลำบากยากคน

จะหาใคร เทียมทันนั้นสุคทา
ยิ่งกว่าจะเสียชีวัน
พระเคชโอบอ้อมกรมหม่อมฉิน
คังหนึ่งสุริยันมีกมน
พียงเคชเป็นสุขทุกแห่งหน
เหลือล้นที่จะพรรณนา

(หน้า ๑๓๕)

อุปมาโวหาร

คำอุปมาอุปไมยในรามเกียรติ์บทพระองค์และบทพากย์ที่ปรากฏในวรรณคดีทั่วไป ได้แก่ เียบความงามของใบหน้าารากับดวงจันทร์ คารากับนิล เียบความงามของผู้ชายารากับเทวดา งามดังควาล้อมเคียน ร้อนใจดังไฟเผา ฤทธิ์ดังราชสีห์ เป็นต้น ส่วนอุปมาอุปไมยที่ไม่ค่อยปรากฏ เช่น คารากับควา รินฝีปากดังแก้วประพาฬ แก้มดังดอกไม้แรกแย้ม และอื่นๆอีกได้แก่

"อันจะคัดคนเหตุให้สูญหาย จะกลับกลายเป็นก่อเหตุให้เติบโตใหญ่
ประหนึ่งว่าจะดับไฟด้วยเชื้อเพลิง (หน้า ๑๒๑ - ๒๒)

"อันสีคาบังอร เหมือนงูพิษ ซึ่งพระองค์ผู้ทรงฤทธิ์เอามาพะนอน ให้
เลื้อยเล่นที่พระสอไม้เขาคี"

(หน้า ๑๖๗)

"อันควเจ้ายังเขาวัววัยไรสติ เหมือนหน่อไม้เพิ่งแรกผลิออกจากกอ"
(หน้า ๑๗๐)

"อันพิเภกขุนมาร เป็นคนฉลาด... โดยมุ่งจะหาโอกาสเพื่อทำร้าย
เหมือนหนึ่งนกเค้าแมวหมายจะหากิน เมื่อเย็นย่ำค่ำสิ้นแสงตะวัน"
(หน้า ๑๗๕ - ๘๐)

นิยมการ เปรียบเทียบเกินความจริง เพื่อเน้นให้ข้อความที่ต้องการ เปรียบนั้น
เด่นขึ้น เช่น

"แม่ถือก่อนคืนไปแต่คนละก่อน ก็อาจหุมิหมวยมรดกในชั่วพริบตา"
(หน้า ๑๒๒)

"จะถอนเขี้ยวพญาราชสีห์ จะถอนเล็บสกุณีแข็งขัน
จะจับตัวนาคมาถอนพิษ จะเค็กวางสุรย์จันทร์จากอัมพร
จะทำการ เหล่านี้เห็นก็กลัว ที่จะลักขยาพาพระทรงศร"

(หน้า ๑๗๗ - ๓๘)

รามเกียรติ์บทร้องและบทพากย์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเนื้อความและชื่อตัวละครแปลกไปจากรามเกียรติ์สำนวนอื่นของไทย ปัจจุบันไม่นำมาแสดงโขนเท่าใดนักอาจเป็นเพราะคนไทยไม่คุ้นเคยกับเรื่องและตัวละครแต่รูปแบบของบทคือมีบทร้อง บทพากย์และเจรจาอยู่รวมกันอีกทั้งการแสดงแบบโขนผสมกับละครในนี้ก็ได้เป็นแบบแผนของบทและการแสดงโขนในสมัยปัจจุบัน

๕. บทโขนของกรมศิลปากร

บทโขนสำนวนนี้เป็นบทที่ปรับปรุงขึ้นจากบทละครเรื่องรามเกียรติ์ แบ่งเป็นตอน ๆ เรียกว่า "ชุด" เหมือนสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมศิลปากรพิจารณาคัดเลือกเฉพาะตอนที่ได้รับการยกย่องว่ามีชั้นเชิงทางนาฏศิลป์และตอนที่ให้นำมาแสดงได้สนุกสนาน ค่ายเหตุนี้การดำเนินเรื่องจึงไม่ติดต่อกัน บทโขนดังกล่าวมีเป็นจำนวนมาก ยกเป็นตัวอย่างบางชุดคือ ปราบกานาสูร มัยราพณ์สะกดทัพ นางลอย นาคบาท พรหมศาสตร์ ลีลาวดีวิญจำบัง ทาลายพิริ่งน้ำทิพย์ ลีลาลุยไฟ และปราบบรรลัยกัลป์ หนุมานอาสา พระรามเดินดง พระรามครองเมือง และพาลีสอนน้อง

๕.๑ คำประพันธ์

บทโขนของกรมศิลปากรประกอบด้วยบทร้อง บทพากย์ และบทเจรจาเหมือนรามเกียรติ์บทร้องและบทพากย์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่มีบทพูดเพิ่มขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง บทพูดคือบทสนทนาตามธรรมชาติไม่มีสัมผัสเหมือนบทเจรจา บทร้องมีชื่อเพลงกำกับไปจดทุกตอน การส่งสัมผัสจะต่อเนื่องกันระหว่างบทร้อง บทพากย์และบทเจรจาเท่านั้น ไม่เกี่ยวข้องกับบทพูด บทเจรจาบางตอนเป็นวรรคสั้น ๆ ไม่เคร่งครัดสัมผัสคล้ายจะเป็นบทพูดก็มี เช่น

ฤๅ หลานเอ๋ย อัยร้องไต่ไปเลย เจ้าไปตีหอกหลาน เจ้าเป็นลูกกษัตริย์ ต่อไปเจ้าจะครองสมบัติสืบพระราชบิดา จะเอาแก้ว เล่นอยู่กลางป่านี่ไม่ได้ ไปเถอะหลาน ไปอยู่

ในเวียงวัง แล้วยังมาหาตามังนา คิดถึงแม่ก็มาหา
แล้วกัน ๑๒๐

บทเจรจาที่เป็นคำสนทนาส่วนมากถือหลักตามทีสมเด็จพะเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงใช้ในละครดึกดำบรรพ์ คือตัวละครยอมแสดง
ท่าทางให้เห็นอยู่จึงไม่จำเป็นต้องเอ่ยชื่อผู้แสดงบทนั้นไว้ในเนื้อเรื่องอีก เช่น

พิจิตรไพร่ ไค้ไปรคเกศ์เถิกพระทรงฤทธิ์ บัดนี้เราถูกบัจจามิตรคิด
ซอกลง มันจำแลงแปลงตนเป็นตัวข้า ขึ้นไปขอประทาน
แวนจากพระบรมพรหมามาเสียก่อน ครั้งนี้พระองค์ควรจะ
ยกพลนิกรกลับพารา ถ้าขึ้นรบสู้คงจะมรณาทั้งทัพชัย
ไปรคทรงยับยั้งซึ่งพระทัยเถิกพระเจ้าข้า

แสงอาทิตย์ เหม่ ไอ้อห่งการ มึงมาเจรจาเหมือนกูนี้มีไชชาย
เอาเถอะเมื่อมึงพริ้นตัวกลัวตายจงกลับไปพารา กูคน
เดียวจะขอเคียวฆ่าบัจจามิตร แล้วหวนจิตคิดค้นแนนนหทัย
แมคสิงหนาทสังพลไกร เขาโจมตีทัพรามา ๑๒๑

แต่บทเจรจาที่เป็นการบรรยายเรื่องหรือเป็นความนึกคิดของตัวละครจำเป็นต้อง
กล่าวชื่อผู้แสดงบท เช่น

หนุมาน หนุมานขุนวานร คอยแฝงกายบจรมาถึงตำหนักใหญ่
รู้ว่ามัยราพณ์นอนหลับไหลอยู่บนแท่นที่ จึงสำแดงแผลง
ฤทธิ์ถีบับุชรัชชัย บุกเข้าไปในปราศรัยมาศของอสุรา ๑๒๒

๑๒๐ กรมศิลปากร, บทโขน (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิลพร, ๒๕๐๗),
หน้า ๒๖๘ (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ จมื่นสมุหพิมาณ หรือ หลวงวิลาศ
วงงาม, ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๑๑ มกราคม ๒๕๐๗).

๑๒๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗ - ๘.

๑๒๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

รูปแบบของบทโขนที่กรมศิลปากรปรับปรุงใหม่ไม่เหมือนกับบทโขนก่อนหน้า
ที่บรรยายภาพทั้งปวงไว้ในบทและใช้ศิลปะการแสดงประกอบช่วยให้เกิดจินตนาการ
เช่นรามเกียรติ์ทรงและบทพากย์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

คาบสคอยคูยกมี .	แต่วาราครี
ก็มีคบอาจเห็นไกล	
บินแต่เสียงสนั่นใน	อากาศนั้นไกล
เข้ามาที่ทางกลางพน	(รัวกลอง)
บัคเคี้ยวรูสีกราวฝน	ตกตองสกนธ
แต่เห็นว่า เป็นเลือดแดง ๑๒๓	

บทโขนที่ปรับปรุงใหม่มีจุดประสงค์ในการแสดงโขนฉากเป็นส่วนใหญ่ ฉาก
ช่วยให้ความเป็นสถานที่ใดเวลาใดจึงไม่จำเป็นต้องระบุไว้ในบท เทคนิคใหม่ ๆ จาก
ทางตะวันตกช่วยสร้างส่วนประกอบของฉากให้สมจริง ทำให้ไม่ต้องบรรยายเหมือนบท
แบบเดิมแต่จะมีคำอธิบายฉากเพื่อให้อ่านและผู้จัดการแสดงเข้าใจ ตัวอย่างเช่น

ร้องเพลงราย

มือซ้ายจับ เขายืนยัน	มือขวาแกว่งพระขรรค์ชัยศรี
พาดลงควยกำลังอินทรีย์	ทรพีกี่มวยบรรลัย

บีพาทย์ทำเพลงรัว - โอด

- พาลีฆาทรพีกาย -

(ดับไฟฉากในถ้ำ)

(เปิดไฟเห็นเลือดชน ไหลออกมาปากถ้ำ)

(ทำฝนตกที่ปากถ้ำ เลือดชนกลายเป็นเลือดคไหล เปิดไฟเวที)

๑๒๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, รามเกียรติ์ (พระนคร:
องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๗๕.

— สุกวีพพาไพรพลสิงออก —

— สุกวีพเห็นเลือกใส่ที่ปากกล้า ทกใจ — ๑๒๔

๕.๒ เนื้อเรื่อง

บทที่ใช้เป็นหลักในการปรับปรุงบทโขนใหม่คือบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยดำเนินเรื่องตามบทพระราชนิพนธ์ดังกล่าวแต่มีการแก้ไขบทให้เป็นไปตามวิธีการของการแสดงโขน เช่น เปลี่ยนบทรองเป็นบทพากย์และเจรจาบ้าง แทรกคำพากย์เพิ่มขึ้นบ้าง ส่วนมากมักจะยึดบทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นหลัก คงเพราะเป็นบทที่เหมาะสมกับการแสดงที่สุด นอกจากเนื้อเรื่องตอนใดไม่มีในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงใช้บทของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก นอกจากพระราชนิพนธ์แล้วบางครั้งกรมศิลปากรยังปรับปรุงจากบทของกวีอื่น ๆ เช่น ชุคมัยราชนิพนธ์สะกดทัพ ปรับปรุงจากพระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอภัยวงศเคชาวุธ ซึ่งได้ปรับปรุงจากพระราชนิพนธ์บทละครของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอีกทอดหนึ่ง ชุคนางलय ปรับปรุงจากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นต้น

การแบ่งเรื่องเป็นชุดทำให้ความไม่ติดต่อกัน ตอนขึ้นต้นแต่ละชุดจึงมักทำวาทกรรมถึงเรื่องที่เกิดขึ้นก่อนเพื่อให้เห็นเหตุการณ์ต่อเนื่องกัน เช่น ชุคมัยราชนิพนธ์สะกดทัพ ทศกัณฐ์รำพึงว่า

ครั้งก่อนหนุมานเผาณลาญเมือง

สุกวีพหักฉัตรรัศมีพล

องคคทอเรื่องโกลาหล

อภัยศ เป็นพันพันทวี ๑๒๕

๑๒๔ กรมศิลปากร, บทโขนเรื่องรามเกียรติ์ ชุด พาลีสอนน้อง (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๓), หน้า ๘.

๑๒๕ กรมศิลปากร, บทโขน (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดคิวพร, ๒๕๐๓), หน้า ๓๓.

ชุดนางลอย พากย์บทเทศกัณฐ์ว่า

ท้าวไทไผ่ระลึก	คณิงนิกถึง เบญกาย
หลานขวัญซึ่งฝันมาย	ไปยังราชอุทยาน
เพื่อพิศโฉมเสีศา	ทัศนารูปนงคราญ
จำใจไค้มันกาล	กลจำแลงแปลงอินทรีย์ ๑๒๖

ชุดพาลีสอนน้อง เป็นบทเจรจาของพระอิศวรว่า

ดูกร ลูกท้าวมีชวานมยุสมิถุนวาทากาศ เมื่อครั้งไกรลาสศรีสุเมรุ
ของเอนทรุก เหตุถวายพระอรชุนกับรามสูรประลองฤทธิทรศึกคาหาญ
เจ้ากับสูครีพริษาชาณสมชาติชาย มีญาคีมิอุบายคิดบายเบี่ยง ยกพระ
สุเมรุที่เอนเอียงค่างกง... ๑๒๗

บางครั้งการกล่าวถึงเหตุการณ์ในอดีตไม่ได้บอกตอนขึ้นต้นชุดแต่จะอยู่ตอนใดก็
ไค้ซึ่งจะช่วยย่อเรื่องให้กระชับกว่าบทละครและไค้ความครบควัยในขณะเดียวกัน เช่น
ในชุดพรหมาสตร์ ตอนศึกแสงอาทิตย์ บรรยายทัพของแสงอาทิตย์แล้มาถ่วงถึงองคตนา
แวนแควมาถวายพระราม

...ซึ่งมีพระราชโองการให้ชาพระพุทเจ้าคิดอุบาย ไปล่อลวงเอาแวน
ของอสูรร้ายแสงอาทิตย์ ข้าพระบาทนี้ไค้ไค้แปลงเป็นเช่นพิจิตรไพร่ ซึ่ง
เป็นพี่เลี้ยงคู่ฤทธิของอสูรฯ ขึ้นไปขอประทานแวนจากองค์บรมพรหมบาท
สรวงสวรรค์ บรมพงศุยุทธ์ทรงธรรมมิไค้ระแวงจิตคิดสงสัย... ๑๒๘

การย่อเรื่องให้กระชับแบบนี้เป็นประโยชน์ต่อการแสดงในเวลาจำกัดควัย
เพราะไม่ต้องแสดงเรื่องทั้งหมด

๑๒๖ กรมศิลปากร, บทโขน..., หน้า ๖๑.

๑๒๗ กรมศิลปากร, บทโขนเรื่องรามเกียรติ์ชุดพาลีสอนน้อง..., หน้า ๘.

๑๒๘ กรมศิลปากร, บทโขน..., หน้า ๘๖

ทั้งกล่าวแล้วว่าบทโขนที่ปรับปรุงใหม่นี้ยึดถือละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นหลักสำคัญ และมีการดัดทอน เพิ่มเติม แก้ไขบางตอนให้เหมาะสมกับการแสดงโขน ดังนั้นจึงมีที่เหมือนและแตกต่างกับบทพระราชนิพนธ์ซึ่งเป็นหลักนั้น แม้ในชุดเดียวกัน อาจมีบางตอนตรงกับพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และบางตอนตรงกับพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทั้งนี้เพื่อให้ได้สิ่งที่ดีและเหมาะสมในการแสดง ดังจะกล่าวต่อไป

ชุดที่ค่าเป็นความตามพระราชนิพนธ์ฉบับใดฉบับหนึ่ง เช่น ปราบกานงสูรมัยราชนสะกดทัพ นางลอย นาคบาศ ทำลายพิธีทุ่งน้ำทิพย์ สีดาลุยไฟและปราบบรรลัยกัลป์ ส่วนชุดที่มีการแก้ไขหรือมีเนื้อความจากรามเกียรติ์หลายส่วนรวมกัน ได้แก่ ชุดพรหมาสตร์ ศีกวิรุญจำบัง หนุมานอาสา พาลีสอนน้อง และพระรามเดินดง เป็นต้น

ชุดพรหมาสตร์ ตอนศึกมึงกรกัณฐ์ พระรามถามพิเภกถึงวิธีทำลายรูปนิมิตของมึงกรกัณฐ์ เหมือนพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่มึงกรกัณฐ์และแสงอาทิตย์ชกศกัณฐ์ตอนพรหมาสตร์ เหมือนพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย บทโขนได้ดัดเรื่องการบูชายัญนำเลือดเช่นศรพรหมาสตร์ออก นอกจากนี้ยังได้นำทรวง เพลงขลุ่ยฉายและแม่ศรีจากรามเกียรติ์บททรวงและบทพากย์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และนำทรวง เพลงตอนท้ายจากชุดพรหมาสตร์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์มาแทรกด้วย

ชุดศีกวิรุญจำบัง ค่าเป็นความตามพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่บทโขนเพิ่มคำรำพันของวิรุญจำบังถึงมานิลพาหุ เรื่องวิรุญจำบังคิดรักนางวานรินทร์และคิดแค้นทศกัณฐ์

ชุดหนุมานอาสา บทโขนดัดเรื่องทศกัณฐ์ส่งสยที่หนุมานไม่ยอมไหว้ ออก บทเจรจาในฉากที่ ๒ แตกต่างจากพระราชนิพนธ์ เพราะเป็นบทเจรจาโขนของเดิมซึ่งหมิ่นไฟเพราะพomanเคยนำมาใช้ก่อนและได้รับความนิยมมาก ที่แตกต่างจากพระราชนิพนธ์ เช่นบทของหนุมานว่า

"ชาวโลกในภายหน้าจะดำเนินประจាន ว่าทำดีเยี่ยงหนุมานแล้วไม่ได้ดี" ๑๒๘

"หนุมานชาดุกศิกคา เมื่อเจรจาล่วงเกินเจ้า ให้มีนเมาปวกเคียรเวียนคีรีชะ จึงมาครีกรีกนีกาเดชะพระรมเกล้าจอมโลกา แมแต่พระอนุชานอนอยู่แนบข้าง พระองค์ก็ยังมีไคระวังใหญ่ถึงหูสาม เกรงว่าการสงครามจะไม่สำเร็จสมปรารถนา ควรแล้วที่กูจะอยู่เป็นข้าคุ้มวันตาย" ๑๓๐

ตอนทศกัณฐ์ยกสมบัตินทรชิตให้หนุมาน บทโชนบรรยายละเอียดเหมือนพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแต่ผิดกันเล็กน้อยกล่าวคือ บทโชนนั้นทศกัณฐ์บอกหนุมานว่า เมื่อเสร็จศึกจะให้หนุมานครองลงกาแล้วทศกัณฐ์จะไปอยู่กับสีดาในสวน บทละครว่าทศกัณฐ์ นางสีดาและนางมณโฑจะออกไปอยู่ป่า

ชุดพาลีสอนน้อง ปรับปรุงจากพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีตอนเพิ่มเติมคือ ทศกัณฐ์ประชคนางมณโฑเรื่ององคต และตอนที่ตัดออกคือเรื่องพระรามไม่สังหารพาลีในครั้งแรกด้วยแยกไม่ออกว่าใคร เป็นพาลีและสุครีพ

ชุดที่มีลักษณะพิเศษคือ ชุดพระรามเกินคง เป็นเรื่องรามเกียรติ์ตั้งแต่เนารายณ์ปราบหนทุกถึงพระรามคืนนคร จุดประสงค์เพื่อแสดงเรื่องรามเกียรติ์ให้จบในครั้งเดียว การดำเนินเรื่องยึดถือ ภาคประธาน ซึ่งมีพระราม นางสีดาและทศกัณฐ์ ผู้มีบทบาทสำคัญในเรื่องเป็นหลัก และมีภาครอง คือเนื้อหาเกี่ยวกับตัวละครอื่น ๆ เป็นส่วนประกอบ ค้ำยันเป็นองค์ ความไม่ต่อเนื่องสนิทเพราะถือว่าเรื่องรามเกียรติ์เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายแล้ว การดำเนินเรื่องและบทสนทนารวรัดเพราะเป็นการย่อเรื่องยาวให้สั้นลง ข้อความที่แตกต่างจากบทละครได้แก่การที่ในบทกถาอธิบายว่า

๑๒๘ กรมศิลปากร, บทโชน (พระนคร: ทางการส่วนจำกัดคิพพร, ๒๕๐๓),
หน้า ๑๘๗.

๑๓๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๘.

...เราจะทำให้ท่านต้องพิโรธว่าโปรดไต่ถามต้องเดือดร้อน เพื่อยระเห
เรื้อนเพราะพลัดพรากจากสตรีที่ท่านรัก... ๑๓๐

ในชุกนี้ชมพูพานเป็นทมิและมีพลมิตีความเหมือนรามายณะ นอกจากนี้ยัง
กล่าวถึงชมพูพานซึ่งเป็นตัวละครในรามายณะเช่นกัน การปรับปรุงเรื่องและตัวละคร
ให้เหมือนในรามายณะนี้คงมีความมุ่งหมายให้เป็นเรื่องแปลกใหม่กว่าเดิมซึ่งคุ้นเคยกัน

บทกลกจะมีแทรกอยู่เสมอเพื่อให้เกิดความสนุกสนาน บทสำหรับเล่นกลกมัก
เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา บทกลกเช่นในชุกหนุมานอาสา เป็นบทระหว่างหนุมาน
และพระฤๅษี ชุกพระรามครองเมือง เป็นบทระหว่างนางรัมภากับยูชคุม ในชุกพาลีสอน
น้อง เป็นบทระหว่างพลลิงที่ออกมากล่าวเรื่องพิธีสงรองคต เป็นต้น

ถ้าเนื้อเรื่องอ่านยาก มักจะมีระบำนสวยงามตอนท้ายหรือแทรกในเรื่อง ดัง
เช่นในชุกปราบกานาสูร มัยราพณ์สะกดทัพ พรหมศาสตร์ หนุมานอาสา สีดาลุยไฟและ
ปราบบรรลัยกัลป์ หรือในชุกพระรามเดินดง

๕.๓ ภาษา

ภาษาในบทโชนของกรมศิลปากรไม่มีลักษณะพิเศษแต่อย่างใด ตอนที่นำมา
จากพระราชนิพนธ์ตัวละคร ภาษาย่อมเป็นของบุคคลนั้น ตอนที่ปรับปรุงขึ้นใหม่อาจ
ใช้ภาษาเลียนแบบเดิมเพื่อให้กลมกลืนกันหรือใช้ภาษาในปัจจุบันบ้าง

สังเกตการใช้คำไคว่มีคำที่แปลกอยู่บาง เช่น ออนศักดิ์ แปลว่า อ่อนกำลัง
หรืออ่อนอำนาจ ดังในบทว่า "ก้วยอ้ายควายป่าตัวจัญโรมันอ่อนศักดิ์ ไปคิดหล่มจม
ปลักอยู่ในเลนลึก" ๑๓๑ คำว่า ชาญสมร ประกาศใช้กับยูชชาย ในที่นี้ใช้กับกานาสูรซึ่ง
เป็นเพศหญิง คำว่า เยาวเรศ ประกาศใช้กับยูหญิงแต่ในที่นี้หมายถึงพระรามพระลักษณ

๑๓๐ กรมศิลปากร, บทโชน..., หน้า ๒๐๓.

๑๓๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

ครึ่งเป็นเด็ก

คำที่ปัจจุบันไม่ใช่แล้วในกรณีเดิม เช่น คีฉิม เจ้าคะ เป็นคำซึ่งขุนอยชขาย
ใช้กับผู้ใหญ่หรือผู้ที่เคารพนับถือ ปัจจุบันเป็นคำที่ผู้หญิงใช้กัน

การเล่นคำและสัมผัส มีอยู่ทั่วไปเหมือนในสำนวนอื่น ๆ เช่น

"เรื่องเคชเรื่องศักก็เรื่องศรี" ๑๓๒

"แสงเพลิงเริงแรงแสงฉิม แสงแข่งแสงตะวัน" ๑๓๓

"แมยอกชีวันขวัญชีวีศรีชีวีศ" ๑๓๔

"พิศพักตร์พักตร์ดวงกัวงจันทร์ พิศขนงคังคักรมศิลป์
พิศเนตรคังเนตรมฤคิน พิศทนคังนิลเรียบราย" ๑๓๕

"แคนในสองมณุษย์สุคณของ แผยอหยังล่ำพอง

แมลงมลาญเขษรฐาอาลัย" ๑๓๖

พรรณนาโวหาร

มีการพรรณนารัตนทรง ความเศร้าโศก ชมธรรมชาติ และชมโฉม การ
พรรณนารัตนทรงนำมาจากพระราชนิพนธ์บทพากย์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า-
นภาลัยบ้าง เช่น

๑๓๒ กรมศิลปากร, บทโขน..., หน้า ๒๔.

๑๓๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

๑๓๔ กรมศิลปากร, บทโขนเรื่องรามเกียรติ์ชุดพาลีสอนน้อง..., หน้า ๗.

๑๓๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

๑๓๖ กรมศิลปากร, บทโขน..., หน้า ๘๕.

"เสด็จทรงรถเพชร เพชรพราย พรายแสงแสงฉาย
 จารุญจาร์สรีศรีมี
 อำไพไพโรจน์รุจี สิงหราราชสีห์
 ชักราชรถทรง" ๑๓๖

"เสด็จทรงรถทรงสงคราม แสงแก้วแววาม
 สว่างกระจ่างพราวพราย
 พระที่นั่งบัลลังก์เลิศเจิดฉาย งอนระหงชงชาย
 ปลิวคางมากกลาง เมฆา" ๑๓๗

บางตอนนำมาจากบทพากย์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่
 เปลี่ยนบางวรรคใหม่ เช่น

"พระลักษมณ์ทรงศึกคีรีรุ่งเรือง เรื่องรุ่งสีเหลือง
 บ้างเขื่องมาขึ้นรถทรง
 ทรงรถรัตนาอิงยง ยงยั้งระหง
 หงส์เหมกนกนกนกราย
 กรายกลับกลับเกล็ดเพชรพราย พรายเพริดเจิดฉาย
 ฉายเจิดก็เพริดเพรางาม
 งามงอนงอนรถเรืองราม รามพลคนตาม
 ตามไปสนามบุษนา" ๑๓๘
 "ถึงถิ่นกาลวาศอริญา พลาทอศทัตนา
 วิหคมีงไม่รายเรียง

๑๓๖ กรมศิลปากร, บทโขน..., หน้า ๑๘๕.

๑๓๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๗.

๑๓๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

เค้าโมงจับโมงมอง เมือง คุ้เกล้าโมง เคียง
 เคียงคูอยู่ปลายไม้โมง" ๑๕๐

บทแรกต่างกับพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่คำบาง
 คำ และสองวรรคท้าย ส่วนบทที่สองต่างกันที่กาพย์บทแรก

การพรรณนาความเศร้าโศกมักให้ตัวละครรำพันถึงความหลัง แสดงความ
 ผูกพันกันระหว่างตัวละครนั้น ๆ เช่น

"ไอ้ออ⁺นิจจา⁺สี⁺คา⁺ เอ⁺ย ไฉน⁺เลย⁺มา⁺ม้วย⁺อา⁺ส⁺ณู
 เสีย⁺แรง⁺พิ⁺พ⁺ยา⁺บ⁺า⁺ม⁺ค⁺า⁺ม⁺จ⁺ร⁺ัด ยก⁺ทั⁺พ⁺ช⁺ัน⁺ฐ⁺์⁺ถึง⁺ม⁺ห⁺า⁺ส⁺า⁺ค⁺ร
 หมาย⁺จะ⁺ฆ่า⁺โค⁺ค⁺ร⁺ข⁺ง⁺ศ⁺พ⁺ง⁺ศ⁺ย์⁺ก⁺ษ์ เพราะ⁺ค⁺ว⁺าม⁺ร⁺ัก⁺ค⁺ว⁺าม⁺เส⁺ีย⁺ค⁺า⁺ย⁺ส⁺า⁺ย⁺ส⁺ม⁺ร
 ยังมี⁺พัน⁺ท⁺่า⁺ก⁺าร⁺ร⁺า⁺ญ⁺ร⁺อน มา⁺ม⁺้วย⁺ม⁺ร⁺ณ⁺ม⁺ร⁺ณ⁺า⁺นำ⁺ป⁺ร⁺า⁺ถ⁺ี" ๑๕๑

"...พระ⁺ยา⁺ย⁺ก⁺ษ์⁺จึง⁺ออก⁺พระ⁺โ⁺ษ⁺ร⁺ู⁺ ว่า⁺ไอ⁺น⁺ิล⁺พ⁺า⁺หุ⁺เอ⁺ย เจ⁺้า⁺นี้⁺เค⁺ย⁺เป็น
 คุ⁺ว⁺ี⁺ว⁺ิ⁺ค⁺ของ⁺เร⁺า⁺มา ก⁺ว⁺ร⁺หรือ⁺เจ⁺้า⁺มา⁺ม⁺ร⁺ณ⁺เส⁺ีย⁺ค⁺ร⁺ัง⁺นี้" ๑๕๒

"ไอ⁺ว⁺ำ⁺ม⁺ง⁺ก⁺ญ⁺เอ⁺ย เจ⁺้า⁺เค⁺ย⁺อยู่⁺กับ⁺ชน⁺นี้
 อย⁺่า⁺พ⁺อ⁺อย⁺่า⁺ไ⁺ศ⁺ก⁺ี จ⁺ง⁺ห⁺ัก⁺ใจ⁺ค⁺ร⁺ร⁺ไ⁺จ⁺ร" ๑๕๓

การพรรณนาดังกล่าวนิยมใช้คำให้ไพเราะเป็นสำคัญ เน้นความเป็นอันค้น
 รองลงมา การใช้คำให้ไพเราะอาจเป็นการ เล่นคำ สัมผัส หรือเลือกคำให้เหมาะ
 กับอารมณ์

๑๕๐ กรมศิลปากร, บทโขน..., หน้า ๒๕๗.

๑๕๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖.

๑๕๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓.

๑๕๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๘.

อุปมาโวหาร

อุปมาอุปไมยที่ปรากฏทั่วไป ได้แก่ มีฤทธิ์ดังไฟบรรลัยกัลป์ โกรธดังไฟกัลป์ รวดเร็วดังจักรมัน ตาแดงดังแสงไฟ ราบเรียบดังหน้ากลอง ความงามของสตรี เป็นตามอุกมคคิ คือ ใบหน้าราวกับดวงจันทร์ คิ้วดังคันธนู ศาดังดาเนื้อทราย ฟันดังปิล แกมดังผิวมะปราง หูดังกลีบบัว เทียบชายกับหญิงว่าเป็นดังแมลงอยู่กับดอกไม้ เทียบคนมีอำนาจกับคนที่คอยกว่าวว่าราวกับราชสีห์กับเนื้อทราย และเปลวไฟกับแมลงเม่า

อุปมาอุปไมยที่ไม่ค่อยปรากฏในที่อื่น ได้แก่ มีฤทธิ์ดังพิษงู งามดังพระอาทิตย์ แรกขึ้น อองอาจดังพระกาล เป็นต้น

นอกจากนี้มีการใช้กลวิธีแบบ allusion คือใช้คำพูด คำพังเพย หรือสำนวนเก่าที่มีมาแล้วแทรกลงไปเพื่อให้น่าสนใจยิ่งขึ้น เช่น

"เข้าเดือนนอย่าลิมพรา หน้าสีถอย่านอนใจ" ๑๘๓

"คบคนให้ดูหน้า ซ้อม้าให้ดูเนื้อ"

(หน้า ๑๘๑)

"ปากก็ตองฟังเสื่อ เรือกก็ตองฟังพาย นายก็ตองฟังบ่าว เจาก็ตองฟังข้า"

(หน้า ๑๘๑)

"คับที่พออยู่ได้ คับใจแล้วอยู่ยาก"

(หน้า ๑๘๓)

"มะพร้าวคั่นคก กระจ่างคั่นมี"

(หน้า ๑๘๘)

๑๘๓ กรมศิลปากร, บทโคลง (พระนคร: ทางหุ่นส่วนจำกัดศิwap, ๒๕๐๓), หน้า ๑๖๓. ในการอ้างอิงต่อไปจะบอกเพียงเลขหน้าใจหายข้อความที่ยกมา

รูปแบบของบทโขนเรื่องรามเกียรติ์

บทโขนในระยะแรกปรากฏเฉพาะบทพากย์ เป็นกาพย์ฉิ่งและยานี และอาจเป็นฉันทโศกด้วย ส่วนบทเจรจาในระยะแรกนั้นคงไม่จัดไว้เพราะคนเจรจาทุกคนสามารถเจรจาเองได้ หลักฐานที่สนับสนุนความคิดนี้คือในรามเกียรติ์คำพากย์สมัยอยุธยาไม่มีบทเจรจา มีแต่คำว่า "เจรจา" อยู่เป็นระยะ เนื้อความและการส่งสัมผัสของคำพากย์ติดต่อกันตลอดโดยไม่เกี่ยวข้องกับ "เจรจา" เลย จะเห็นได้ว่าบทเจรจานั้นคงเป็นไปตามใจผู้เจรจาโดยแท้ ระยะต่อมาบทโขนก็ปรากฏเฉพาะบทพากย์เช่นกัน แต่มีบทเจรจาเป็นแบบแผนใจด้วย บทเจรจาในระยะนี้มีฐานะสำคัญขึ้นคือมีความต่อเนื่องกับบทพากย์

การนำบทร้องมาใส่ไว้ในบทโขนเริ่มเป็นครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บทโขนระยะนี้ประกอบด้วย บทร้องเป็นกลอนบทละคร บทพากย์เป็นกาพย์ฉิ่งและยานี บทเจรจามีเป็นรายยาว และมีบทพูดซึ่งไม่เขียนไว้ในตัวบทโขน นอกจากนี้มีคำอธิบายแทรกเป็นระยะ ๆ เช่น "คลานเข้าโรง" "ออกไปสั่งจ้าววจจัดทัพ แล้วกลับเข้ามาทูล" เป็นต้น

บทโขนปัจจุบันประกอบด้วยบทร้อง บทพากย์ บทเจรจา และมีบทพูดซึ่งเป็นคำสนทนาตามธรรมชาติอยู่ด้วย สิ่งที่ปรากฏตลอดมาทุกสมัยคือการทำหนดเพลงหน้าพาทย์ และเมื่อนำบทร้องเข้ามารวมอยู่ในบทโขนก็กำหนดเพลงร้องใจด้วย

การวางรูปแบบระยะแรกด้วยบทเป็นเรื่องราวติดต่อกันไป ดังนั้นเมื่อนำมาแสดงเป็นตอนคงต้องตัดตอนเนื้อเรื่องเอาเอง การวางรูปแบบเช่นนี้เป็นไปตามแบบแผนของบทนาฏกรรมไทยสมัยก่อน ดังจะเห็นได้จากบทละครครั้งกรุงเก่า บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การวางรูปแบบนาฏกรรมโดยแบ่งเป็นตอนและใช้ฉากประกอบเกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยเริ่มจากละครดึกคำบรรพ์ก่อน บทโขนระยะนี้จึงแบ่งเป็นชุด ๆ ได้โดยเด็ดขาด มีการใช้ฉากและอุปกรณ์ที่สมจริงมากขึ้นกว่าเดิม จนถึงบทโขนของกรมศิลปากรซึ่งแบ่งเป็นชุด ๆ เช่นกัน เทคนิคใหม่ ๆ ทางตะวันตกช่วยให้อุบัติเห็นภาพการแสดงสมจริงกว่าการบรรยายแบบเดิม

การวางรูปบทโชนจึงไม่จำเป็นต้องมีเนื้อหาติดต่อกัน แต่จะมีคำอธิบาย เช่น ภาพที่เกิดขึ้น แสง เสียง สลับอยู่แทน

รูปแบบของบทโชนมีการเปลี่ยนแปลงมาทีละชั้นโดยเพิ่มคำประพันธ์มากประเภทขึ้นตามลำดับ เริ่มด้วยเป็นบทพากย์และมีคำเจรจาที่ไม่ปรากฏบท แล้วเป็นบทพากย์และบทเจรจาที่เป็นแบบแผน มาถึงบทพากย์ บทเจรจา บทร้อง คำอธิบาย และมีคำพูดที่ไม่กำหนดไว้เป็นบท จนในที่สุดเป็นบทพากย์ บทเจรจา บทร้อง บทพูด และคำอธิบาย ซึ่งทั้งหมดกำหนดไว้เป็นหลักเกณฑ์ใช้ในการแสดงส่วนมากในปัจจุบัน

เนื้อหาของบทโชนเรื่องรามเกียรติ์

บทโชนในระยะแรกมีเนื้อหายืดยาวเพราะทุกสิ่งทุกอย่างต้องบ่งไว้ในบท แต่ในระยะหลังบทโชนมีการแบ่งเป็นฉาก การใช้ฉากทำให้ตัดต่อเรื่องให้สั้นและรวดเร็ว เพราะฉากช่วยให้รู้ว่า เป็นสถานที่ใด เทคนิคการใช้แสงทำให้รู้ว่า เป็นเวลาใด การใช้เสียงทำให้รู้ว่า เกิดอะไรขึ้น จึงอาจไม่ต้องระบุไว้ในบทอีก

เนื้อเรื่องรามเกียรติ์ที่ใช้ในการแสดงโชนมีความแตกต่างกันอยู่ องค์ประกอบของเรื่องแบ่งได้เป็น ภาคประธาน คือโครงร่างหรือเนื้อหาสำคัญของเรื่อง และ ภาครอง คือ ส่วนที่ตกแต่งประกอบ เรื่องรามเกียรติ์ในการแสดงโชนนี้แม้ภาคประธานจะเหมือนกันคือมีพระราม นางสีดา ทศกัณฐ์ และ เรื่องการทำสงครามระหว่างพระรามกับทศกัณฐ์ โดยทั้งสองฝ่ายต่างมีพันธมิตรช่วยเหลือ แต่ภาครองที่เป็นผลความนั้นแตกต่างกันออกไป รามเกียรติ์คำพากย์มีบางตอนคล้ายรามายณะ รามเกียรติ์บทพากย์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้นบางตอนนอกจากจะแตกต่างกับรามเกียรติ์สำนวนอื่นแล้วยังต่างกับรามเกียรติ์บทละครของพระองค์เองอีกด้วย รามเกียรติ์บทร้องและบทพากย์คำเป็นเรื่องตามรามายณะจึงมีผลความต่างจากบทโชนสำนวนอื่นหลายตอน บทโชนของกรมศิลปากรคำเป็นเรื่องตามพระราชนิพนธ์บทละครของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแต่ก็ยังมีข้อแตกต่างกันบ้าง บางตอนนำมารามายณะซึ่งเข้าใจว่าคงได้รับอิทธิพลจากรามเกียรติ์บทร้องและบทพากย์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกต่อหนึ่ง

ทางด้านตัวละครที่แปลกกว่าส่วนอื่นคือตัวละครในรามเกียรติ์บทร้องและ
 บทพากย์ ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ให้
 ถูกต้องตามของเดิมในรามายณะ เช่น เขียนว่า พระลักษมณ์แทนพระลักษณ สุรบปะนชา
 แทนส่วนนักษา ทูษณ์แทนทูก องคทแทนองคต พิเภกณ์แทนพิเภก ชื่อตัวละครบางตัว
 เขียนเพี้ยนกัน เช่น รามเกียรติ์ไทยเขียนว่า สุรเสน สัตพลี สารันทูก แต่รามเกียรติ์
 บทร้องและบทพากย์เป็น สุเสน ศตะพะลี สารทูล นอกจากชื่อตัวละครที่เขียนต่าง
 กันแล้วยังมีตัวละครที่ไม่เหมือนกันอีกด้วย เช่น รามเกียรติ์ของไทยมีลิงชื่อ นิลพัท
 ลูกพระกาล กับนิลนถ ลูกพระเพลิง บทร้องและบทพากย์ใช้ตามรามายณะว่า นล
 เป็นลูกพระวิศวกรรม นิล เป็นลูกพระเพลิง เวลาแสดงนลแต่งเครื่องนิลพัทและนล
 แต่งเครื่องนิลนถ ชมพูนาน รามเกียรติ์ของไทยว่าพระอิศวรชุบขึ้นจากเหงื่อโคล บท
 ร้องและบทพากย์เป็นหมี่ เรียกตามภาษาโขนว่าพญาชมพูนมี่ ตัวละครที่เรียกใน
 รามเกียรติ์ของไทยว่า สุกรสาร นั้น บทร้องและบทพากย์เป็น ๒ ตัวคือ สุกะ กับ
 สารัน บุตรีพิเภกณ์ชื่อนันทา ในรามเกียรติ์ของไทยว่าชื่อเบญจกาย อักษะกุมารในบท
 ร้องและบทพากย์เป็นคนเดียว รามเกียรติ์ไทยว่ามีพันคนเรียกว่าสหัสกุมาร

ตัวละครที่ไม่ปรากฏในรามเกียรติ์ของไทยเลย ได้แก่ นายทหารของพิเภกณ์
 ๔ คนชื่อ อนิล อนล สัมปติ และประมัติ นอกจากนี้ยังมี ชมพูนาลี ประหัสต์ อวินธย์
 ทูรธร ญุบั๊กษ์ วิรุบั๊กษ์ ภาสกรณ์ ประษัศ ทูรมุข นิกุมกะ วัชระทนต์ ฐมระเกตุ ตัว
 ละคร เหล่านี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคิดหัวโขนขึ้นใหม่ใช้ใน
 การแสดง

ภาษาในบทโขนเรื่องรามเกียรติ์

บทโขนเรื่องรามเกียรติ์หลายส่วนแม้จะแต่งในสมัยต่างกันและการใช้ภาษา
 ส่วนมากเป็นไปตามยุคสมัยแต่มีลักษณะบางประการร่วมกันดังจะได้พิจารณาต่อไปนี้

ภาษาโบราณ

แบ่งเป็นภาษาที่มีใช้อย่างในบทร้อยกรองปัจจุบัน และ ภาษาที่ไม่ใช้แล้ว
 ประเภทแรกในบทโขนมีเช่น แมน ฑู ฐู ฝือ ฐุน ประเภทหลังเช่น แก้วกับคน โปน

ทางล พริบตา ร้องแวก อ้ายวน ลันลุง ตันทิง เกียงต่าย ทะเวณ ฯลฯ คำเหล่านี้
พบมากในบทโขนสมัยอยุธยาและไม่ค่อยปรากฏในบทโขนสมัยรัตนโกสินทร์

นอกจากนี้ยังมีคำที่ใช้ในมาจจุบันแต่ไม่ใช้ในกรณีเดิม กล่าวคือ

ความหมายเปลี่ยน เช่น

เพื่อ	สมัยก่อนหมายความว่า	เพราะ
บ้านาญ	" "	บ้านเห็นจรวงวัล
เสียด	" "	ละ ทิง
คล้าย	" "	ไป
สน	" "	สอย
ทาย	" "	ถือ
ดิฉัน	สมัยก่อนเป็นสรรพนามผู้ชาย	ปัจจุบันเป็นผู้หญิง
พระเจ้า	สมัยก่อนเป็นสรรพนามแทนพระมหากษัตริย์	ปัจจุบันใช้ "พระองค์"

ความหมายแคบ เช่น

กษัตริย์	สมัยก่อนใช้กับกษัตริย์ชายและหญิง	ปัจจุบันใช้กับผู้หญิง
ท้าว	สมัยก่อนใช้เป็นสรรพนามกษัตริย์ชายและหญิง	ปัจจุบันใช้กับ ชาย
ประกาศ	สมัยก่อนใช้กับการคำคืนและน้ำ	ปัจจุบันเหลือแต่ ประกาศน้ำ
โคมศรี	ยาวเรศ ยาวมัลย์ นงเยาว์ บุพา บุพิน	สมัยก่อนใช้เรียก ผู้ชายและผู้หญิง ปัจจุบันใช้เฉพาะผู้หญิง
คำประเภทคำซ้อน	สมัยก่อนใช้เป็นคำเดียว เช่น	ท่า (คอยท่า) คร่า (นุคคร่า) รอน (คัครอน) ย่ำ (ย่ำเกรง) ยอ (ยกยอ) ทอ (ทอสู)
เียน (เียนขอ)		

การเปลี่ยนแปลงรูปศัพท์

ในการแต่งคำประพันธ์ถ้าใจคำสามัญพื้น ๆ อาจไม่พอกับความต้องการที่จะแสดงออกจึงต้องสร้างศัพท์ขึ้นใหม่ มีความมุ่งหมาย ๒ ประการกล่าวคือ ต้องการให้มีลักษณะพิเศษออกไปเพื่อแสดงภูมิความรู้ หรือมีความจำเป็นในเชิงประพันธ์ที่ต้องการคำตามจำนวนบังคับและเพื่อประโยชน์ในการสัมผัส การเปลี่ยนแปลงรูปศัพท์ในบทโขนนี้แบ่งได้ดังนี้คือ

๑. การแผลงคำ เป็นการเปลี่ยนแปลงรูปหรือเสียงของคำให้แตกต่างไปจากคำเดิมโดยที่ความหมายมักจะไม่เปลี่ยนไปด้วย เช่น ลีลา เป็น ลีลา โลหะ เป็น โลหา จันทร เป็น จันทรี่ ชาร เป็น ชาไร นฤปตี เป็น เนียรฤปตี อมร เป็น อามร อัมพร เป็น อ่าพล นฤนาท เป็น นีรนาท ประเทือง เป็น บรรเทือง โบราณ เป็น โบรา สะโงก เป็น ฉะโงก ระเหย เป็น ร่าเหย ลาม เป็น ลูม ธิปุ เป็น ธิปุร วิหค เป็น วิหคา พนม เป็น โพนม ยุรยาคร เป็น ยูรยาคร

การการันต์ เช่น อโยชยา เป็น อโยชัย พรหมนาถ เป็น พรหมนาถ์ โโอกาส เป็น โโอกาส

๒. การตัดคำ เป็นการทำให้คำสั้นลงด้วยการตัดหรือลดส่วนใดส่วนหนึ่ง

ตัดข้างหน้า เช่น อนุชา เป็น นุชา รณรงค์ เป็น รงค์ อภิรมย์ เป็น ภิรมย์ คำที่มี "หมาก" หรือที่กร่อนเป็น "มะ" นำหน้า เช่น มะพร้าว มะตูม มะม่วง มะปราง เป็น พราว ตูม ม่วง ปราง คำว่า เวหาส เป็น หาส

ตัดกลางคำ เช่น มุสิกการ เป็น มุสิกร

ตัดท้ายคำ เช่น ชุมนุม เป็น ชุม ภูวนาถ เป็น ภูว นรนาถ เป็น นร พिरากวน เป็น พिरา ไชยามพวาน เป็น ไชยาม มไหศวรรย์ เป็น มไห

๓. การเติมคำ ไค่แก่ การเติมคำหรือพยางค์ลงในคำเดิมเพื่อช่วยให้คำนั้นมีพยางค์เพิ่มขึ้น ช่วยให้ความไพเราะสะสละสวยแว้ง เป็น

การเติมข้างหน้า คือนำคำอื่นมาใส่ เช่น สนวนขวา เป็น สร้อยสวนขวา เสาวนี้ เป็น สร้อยเสาวนี้ ซึ่งให้ความไพเราะทางเสียงและให้ความหมายว่าคำที่ "สร้อย" มาประกอบนั้นมีความงดงาม

การเติมกลาง เช่น ซ่อม เป็น ซร่อม ซอ้า เป็น ซร้อ้า ควบ เป็น ตรลบ การเติมแบบนี้แทรกเสียง ร เพื่อให้เสียงสะสละสวย

การเติมเสียงแบบอุจจารณวิลาส (euphonic couplet) ไค่แก่การเติมเสียงเข้ากลางคำและหน้าคำเพื่อให้เกิดเสียงสมกู่ลยกัน เช่น ซ้อแซ เป็น สะซ้อสะแซ แจจร เป็น จะแจจะจร

๔. การซ้ำคำ เช่น ทึก เป็น ทึกทึก ริก เป็น ริกริก คล้าย เป็น คล้ายคล้าย

๕. การสร้างศัพท์ทวยวิธีสมาส สนธิ หรือนำคำมาเรียงต่อกัน วิธีนี้ทำให้เกิดศัพท์ใหม่มีรูปยาวกว่าเดิม จุดมุ่งหมายส่วนใหญ่เกี่ยวกับความต้องการจำนวนพยางค์มากและเพื่อสัมผัส ในบทโขนมีการสร้างศัพท์วิธีนี้มาก เช่น ราโฆงการ โกรธานนค์ เพ็โทยาบย หัตถยวงค์ นรนาถนารายณ์ สวรรคคณิศาลย์ อิกษวากุกลวงศ์ เป็นต้น

การ เล่นคำและสัมผัส

การ เล่นคำเป็นวิธีหนึ่งที่ทำให้บทกวีไพเราะ เพราะฉะนั้นจึงถือว่าการ เล่นคำ เป็นกลวิธีที่สำคัญอย่างหนึ่ง แบ่งการ เล่นคำเป็น ๒ ประเภทไค่แก่ การ เล่นคำตาม บัญญัติบังคับ และ การ เล่นคำที่ไม่มีบัญญัติบังคับ

๑. การ เล่นคำตามบัญญัติบังคับ หมายถึง การ เล่นคำตามแบบที่ โบราณวางกฎเกณฑ์เอาไว้ นอกเหนือจากบังคับทางฉันทลักษณ์ เรียกว่า กลบท ในบท

โขนพคังแต่บทพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นต้นมา ไม่พบการ เล่นคำแบบกลบทในบทโขนสมัยอยุธยา เลย ลักษณะพิเศษของการใช้คำนี้ได้ แยกประเภทไว้พร้อมกันมีชื่อประจำท่วง

ทรงรถรัตนายิ่งยง	ยงยิ่งงามระหง
ระหง เหมกนกกระหนกกลาย	
กลายกลับเกล็ดเพชรพราย	พรายเพริศ เนิคฉาย
ฉายเ็นคก็เพริศ เพรางาม	
งามองนงอนรดเรื่องราม	รา เมศเสด็จตาม
คามมีพระทัยกรุณา	
นารายณ์ตามส่งถึง เกยลา	ลาแล้วกลับมา
มายังสุวรรณพลับพลาชัย... ๑๕๔	

เป็นกลบทชื่อว้าวพันหลัก ลักษณะคือใช้คำซ้ำข้ามวรรค คำท้ายวรรคต้นต้องซ้ำกับคำแรกของวรรคถัดไป

เสด็จทรงรถเพชร เพชรพราย	พรายแสงแสงฉาย
จำรูญจำรัสศรีมี	
อำไพไพโรจน์รุจี	สีหราชราชสีห์
จักราชรถทรง	
คุมหันหันเหียนเวียนวง	กีกก่องก่องกง
สะเพื่อนทั้งไพร่ไพรวัน... ๑๕๕	

๑๕๔ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๒), หน้า ๒๑ - ๒ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายอรอด คอคงคา, ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๑๒).

๑๕๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓ - ๔.

หรืออีกบทหนึ่งว่า

ยิ่งพิศยิ่งพิศวาสนกลุ่ม

คลังกลุ่มกลุ่มความเสนาหา

ลืมหาคิดถึงอนุชา

ลืมหาคิดถึงญาติที่สาบาน ๑๘๖

เป็นกลบทชื่อ รักร้อย มีคำซ้ำหนึ่งคู่อยู่ซีกกันภายในแต่ละวรรค

ต่างคนต่างรำคร่ำครวญ

ต่างนางกำสรवलหนักหนา

ต่างคนชลดเนตรนองตา

ต่างนางก้มหน้าไศกาลัย ๑๘๗

เป็นกลบททงส์ทองลีลา บังคับให้เล่นกระตุ้ ๒ วลี ในที่นี้วลีแรกเพี้ยนกันเล็กน้อย คือ ต่างคน กับ ต่างคน แต่คงใช้แทนกันได้

งามราชรถทรงอรุรา

งามแอกไอพาร์

งามราชชวักวักไถว

งามทรงกงกำอำไพ

งามเอี่ยมอุไร

งามแก้วประดับวิบแวว

งามพลทูกองดองแถว

งามยี่คยี่นแนว

งามศาสตราวุธบุทขยง ๑๘๘

๑๘๖ กรมศิลปากร, บทโขนเรื่องรามเกียรติ์ ชุด พระลีสอนนง (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๗), หน้า ๗.

๑๘๗ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องรามเกียรติ์ (พระนคร: องค์การการค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๗๖.

๑๘๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.

หรือ

งามทรงพาทางามกร

งามคังไกรสรชาญจกรรจ

งามเกศาขำคำซัดับ

งามนัยน์เนตรรับคมสัน ๑๔๘

หรือ

พิศพิศตรพิศตรผ่องคังควงจันทร์

พิศชนงคังคันธนุศิลป์

พิศเนตรคังเนตรมฤคิน

พิศทนต์คังนิลเรียบราย

พิศโอรุโอรุเอี่ยมคังจะแย้ม

พิศนาสิกนาสิกแสด่มเจ็ดฉาย

พิศปรางคังปรางทองพราย

พิศกรรณกรรณคล้ายบุษบา ๑๕๐

เป็นกลบทบุษบงแย้มยก่า ไซ้คำ ๆ เดียวเหมือนเป็นกระทุ้อยุตนวรรคตลอด

ลักษณะอันเป็นกลบทนี้บางแห่งไม่ได้เป็นโดยตลอด แต่แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งได้

พยายามเล่นคำให้ใกล้เคียง เช่น

สีแก้วแววสีวิบวาม

สีพลอยเพชรพลาม

สีมรกตสกลสี

พรายแพรวแก้ววิเชียรโมลี

พรายพรายรัศมี

พรายศรีสุวรรณพรายตา

เทียมมรดเทียมควายอาชา

เทียมลมพัดพา

ผีเท้าไม่มีเทียมทัน ๑๕๑

หรือ

ก้องก้องรกก้องกรางเกรียง

ก้องสนั่นสำเนียง

กีก้องทูกทองหิมวา

๑๔๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องรามเกียรติ์..., หน้า ๘๘.

๑๕๐ กรมศิลปากร, บทโคลงเรื่องรามเกียรติ์ชุดพาลีสอนน้อง..., หน้า ๖.

๑๕๑ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔..., หน้า ๒๘.

ลิงส์ตัวสิงโตตามคณา นรสิงห์สิงหรา
 ก็หนีเข้าสู่อู่สิงขร
 บคฟ้าบคแสงทินกร พลกระป็นทร์บทร
 ผงคลี่ขอมบคบัง ๑๕๒

การ เล่นคำประเภทนี้คล้ายกลบทชื่อ พวงแก้วกุดั่น ซึ่งมีลักษณะคือให้เล่นคำ
 ซ้ำคำเดียวตลอด ทุกวรรคต้องมีคำซ้ำโดยไม่บังคับว่าต้องวางคำซ้ำไว้ในตำแหน่งใด
 การ เล่นคำตอนนี้เป็นชุด ๆ คือซ้ำคำภายในบทหนึ่ง ๆ เท่านั้น

๒. การ เล่นคำที่ไม่มีบัญญัติบังคับ หมายถึงผู้แต่งสมัครใจเล่นคำเอง
 โดยมีความมุ่งหมายจะให้บทประพันธ์ตอนใดตอนหนึ่ง เคนซัดหรือมีความไพเราะ เช่น

"เสียดอกเสียดอ สุริยฉิมตั้งลงกา
 เสียดอกเสียดอ เสียดอกเสียดอ" ๑๕๓
 "สาธิตาจับเพกามอน หว่าจับหว่าวอน
 นางนภมาชมรมวัง
 ไก่จับหมู่ไก่ประนัง..." ๑๕๔

"อันองค์พี่ชื่อพระรามงามคณสัน องค์น้องชื่อพระลักษมณ์งามวิลาส" ๑๕๕

๑๕๒ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔..., หน้า ๒๘.

๑๕๓ พระโหราธิบดี, จินตมานฉิม (พระนคร: บรรณาคาร, ๒๕๑๔),
หน้า ๗๓.

๑๕๔ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ - ๔..., หน้า ๑๓๕.

๑๕๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องรามเกียรติ์...
หน้า ๘๒.

สัมผัส เป็นเรื่องที่ประณีตบรรจงเพราะสัมผัสเป็นลักษณะเด่นที่สุดในบทกวีไทย กวีคนใดเล่นสัมผัสได้มากถือว่ามีความสามารถ สัมผัสมี ๒ ประเภทคือ สัมผัสนอก เป็นสัมผัสระหว่างวรรค บังคับตายตัว กำหนดใช้แค่สัมผัสสระ อีกประเภทหนึ่งคือสัมผัสใน ไม่บังคับตายตัว นิยมทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร ในร่ายยาวซึ่งมีกฎเกณฑ์การแต่งน้อยที่สุดก็ยังมีสัมผัสใน ดังจะเห็นได้จากบทโขน พิจารณาการเล่นสัมผัสในในบทโขนแล้วแยกลักษณะได้ดังนี้

สัมผัสสระ

๑. เคียง ๑๕๖ คือ สัมผัสสระซิกกันสองคำ ไข่แก้ว

"จึงยกโยธาทวยหาญ เค้นคั้นกินการ
มหาสิงขรคองคอง" ๑๕๗

(รามเกียรติ์คำพากย์)

"เกาศึกนั้นเชอกล่า เคยขึ้นชื่อลือมาแทนหลัง"

(รามเกียรติ์บทร้องและบทพากย์)

"บัดนี้เราถูกมีจจามิครทิกชอนกล มันจำแลงแปลงคนเป็นตัวข้า"

(บทโขนของกรมศิลป์ากร)

๒. เทียบเคียง คือ สัมผัสสระซิกกันสามคำ เช่น

"จะทรงคืนวาทาหาควรไม"

(รามเกียรติ์บทร้องและบทพากย์)

"เลียบลัดไปในไพรพง"

(รามเกียรติ์บทร้องและบทพากย์)

๑๕๖ เรียกชื่อตามการจัดประเภทสัมผัสใน ของ รองอำมาตย์เอกหลวง
ธรรมาภิวัฒน์

๑๕๗ ข้อความเหล่านี้อ้างไว้ในตอนที่กล่าวถึง เฉพาะแต่ละสำนวน

๓. ทบเคียง คือ สัมผัสสระซิกกันสองคู่ เช่น

"แทนแทนแตรสังข์กังสกาล"

(รามเกียรติ์คำพากย์)

"แจมแจมแจมแสงจันทร์พรรณราย"

(รามเกียรติ์คำพากย์)

"ไมแจมจำราแรงสแงจัน"

(รามเกียรติ์บทร้องและบทพากย์)

๔. แทรกเคียง คือ สัมผัสสระโดยมีคำอื่นคั่นกลางอยู่คนวรรค
หรือกลางวรรค เช่น

"ทรวยโทรกฉะโงงำ"

(รามเกียรติ์คำพากย์)

"ไมเทาเทียมที่เรียมทรอม"

(บทพากย์รัชกาลที่ ๒)

"เมื่อครั่งไกรลาศสรีสุเมรุทองเอนทรุค"

(บทโขนชุดพาลีสอนน้อง)

สัมผัสอักษร

๑. คู่ คือ สัมผัสอักษรซิกกันสองคำ เช่น

"ปลอมปลนพ้าปราบคินคล"

(รามเกียรติ์คำฉันท)

"แทนแทนแตรสังข์กังสกาล ธงธวชฉทรณณ"

(รามเกียรติ์คำพากย์)

"ในเชตชฉนทพระคงคา"

(บทพากย์รัชกาลที่ ๒)

๕. ทบทุ คือ สัมผัสอักษรสองคู่ชิดกัน เช่น

"กจะปนแกวกองรองรเือง"

(รามเกียรติ์คำพากย์)

"มาคุลีชีบเนผาย"

(รามเกียรติ์คำพากย์)

"ไมแจมจารารแงสงฉม"

(บทร้องและบทพากย์)

๖. แทรกคู่ คือ สัมผัสอักษรมีคำคั่นหนึ่งคำ เช่น

"จะยาครไปยังโยธา"

(รามเกียรติ์คำพากย์)

"ผวาวิงประหวันจิต
กอดแกวกนิษรฐ"

ไมทนคิดกิไศกา
ฤคิณอยู่แยัน"

(บทพากย์รัชกาลที่ ๒)

"พระองคก็เาบารมีพระอวตาร เป็นที่ฟังสแนสำราฎนิราศภย"

(บทร้องและบทพากย์)

"เจำกับสุครีพริชาชาฎยสมชาคิชาย"

(บทโขนชุดพาลีสอนน้อง)

๗. แทรกรถ คือ สัมผัสอักษรมีคำคั่นสองคำ เช่น

"ใ้ทเพสวรถ"

(รามเกียรติ์คำฉันท)

"กี้ลีมระบคใ้มคง"

(บทพากย์รัชกาลที่ ๒)

"กับองค์พระศรีอนุชา"

(บทร้องและบทพากย์)

พรรณนาโวหาร

ในบทโขนข้อความที่กล่าวเป็นพรรณนาโวหารได้แก่ การชมสถานที่ วัตถุบุคคล เช่น ชมบ้านเมือง พาหนะ ธรรมชาติ ความงามของบุรุษและสตรี การแต่งกาย การพรรณนามักเป็นระเบียบโดยพรรณนาที่ละส่วนตามลำดับหรือกล่าวเป็นหมวดหมู่ พรรณนาสิ่งที่เป็นอักษรเดียวกันใช้ด้วยกันซึ่งสิ่งเหล่านั้นอาจไม่เป็นจริงตามธรรมชาติแต่ถือว่าเป็นศิลปะของการเล่นคำให้ไพเราะ ยึดถือกันเป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่ง นอกจากนี้มีการพรรณนาอารมณ์ต่าง ๆ อันเป็นความในใจของตัวละคร ไม่คำนึงว่าจะเป็นไปได้หรือไม่ ทั้งนี้ขึ้นกับจินตนาการหรืออารมณ์สะเทือนใจของผู้แต่ง เป็นสำคัญ พรรณนาอารมณ์ที่มีลักษณะพิเศษคือนำธรรมชาติเข้ามาเกี่ยวข้อง ทั้งให้ตัวละครมีอิทธิพลต่อธรรมชาติและไม่มี กล่าวคือธรรมชาติอาจเศร้าไปกับตัวละครหรือธรรมชาติไม่รับรู้ทุกข์สุขของตัวละครก็ได้

อุปมาโวหาร

เทียบความเหมือนกันของสิ่งของ ๒ อย่าง เรียกว่าอุปมา มักมีคำว่า เพียง คัง เหมือน ปาน เฉาก เช่น ฯลฯ อยู่ด้วย เป็นการเปรียบเทียบตรง ๆ คืออุปมากับอุปไมยมีลักษณะคล้ายคลึงกัน เช่น

"วิลาสเนตรปานนิล"

(รามเกียรติ์คำพากย์)

"วรพักตร์คังดวงเดือน"

(บทพากย์รัชกาลที่ ๒)

"โกธธาตาแคงดั่งแสงไฟ"

(บทโขนของกรมศิลป์ากร)

เทียบโดยโยงความคิดหนึ่งไปสู่อีกความคิดหนึ่ง เรียกว่า นามนัยยะ คือใช้ความหมายเป็นนัย เช่น การกล่าวถึงบทอัศจรรย์ว่า

"กุ่มมรินทร์มีวรสรึงรุ่ม
ก็ไชสุคันธแบ่งบาน"

เกสรโกสุ่ม

(รวมเกียรติคำพากย์)

หรือความหมายอื่นอีก เช่น

"อย่าดูมหลังควยสตรีและลาภยศ... เขาชุกบ่อล่อขลาพาให้หลง ปลูก
หนุ้ออและกอพงปกคลุมไว้ มีจนาเจ้าจะเข้าไปเพราะไม่รู้ หลง
พำนักเขาพักอยู่จนตัวตาย"

(บทรองและบทพากย์)

เทียบโดยความซัดแย้งเรียก วิโรธ เช่น

"อันตัวของมึง เปรียบเหมือนมฤคิที่ในป่า ส่วนองค์สมเด็จพระรามานั้น
อุปมาดังราชสีห์ เปรียบอีกอย่างตัวของเอ็งนี้คูกแมลงเม่า อันพระ
รามนั้นเล่าเหมือนเปลวไฟ"

(บทโขนของกรมศิลปากร)

วิธีเปรียบเทียบโดยยกอุทาหรณ์นำก่อนแล้วจึงค่อยสรุปทีหลัง วิธีนี้เรียกว่า
ทูลยศีคา เช่น

"มาครแมนจะหาควง
หาควงพระสุริย์ศรี
จะหาโฉมให้เหมือนนุช
ตายแล้วแลเกิดใหม่

วิเชียรช่วงเท่าศรี
ก็จะโคกจุกังใจ
จนสุคฟ้าสุราลัย
ไม่โคเหมือนเจ้านฤมล"

(บทพากย์รัชกาลที่ ๒)

"จะถอนเขี้ยวพญาราชสีห์
จะจับคานาคามาถอนพิษ
จะพิหาร เหล่านี้เห็นดีกว่า

จะถอนเล็บสฤณีแข็งขัน
จะเค็คควงสุริย์จันทร์จากอัมพร
ที่จะลักซาษาพระทรงศร"

(บทรองและบทพากย์)

ภาษาในบทโชนมีลักษณะพิเศษอยู่อย่างหนึ่งเหมือนในวรรณคดีทั่วไป คือ ลักษณะอนุโลมในวรรณคดี หรือที่เรียกว่า กวียานุโลม (Poetic License) หมายถึงข้อยกเว้นพิเศษที่ใช้ในบทกวีได้แต่ไม่ใช้ในภาษาร้อยแก้วทั่วไป เช่น การใช้ภาษาโบราณ การเปลี่ยนแปลงรูปศัพท์ โวหารต่าง ๆ ที่เกินจริงหรือไม่ตรงกับความจริงตามธรรมชาติ ภาษาเหล่านี้เป็นภาษาแต่งสร้าง (artificial language) ซึ่งเป็นสิทธิของผู้แต่งจะใช้ได้โดยไม่ถือว่าเป็นความเท็จ

บทโชนเรื่องรามเกียรติ์ที่กล่าวไว้ข้างต้นนี้เมื่อนำไปใช้ในการแสดงอาจไม่ได้คำนึงตามบททุกอย่าง บทที่มีใจเป็นเพียงหลัก ในการแสดงครั้งหนึ่ง ๆ มักมีการแก้ไข ตัดทอน เพิ่มเติมบทให้เหมาะกับโอกาส เวลา และสถานที่เป็นคราว ๆ ไปด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย